

CEP ÜNİVERSİTESİ

İttihat ve Terakki

TEVFİK ÇAVDAR

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İttihat ve Terakki

TEVFİK ÇAVDAR

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç, Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. · Cep Üniversitesi 35 · ISBN 975-470-133-4

1. Basım · İletişim Yayınları, Temmuz 1991

© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991

Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Türkiye 1968, İstanbul, 1969.
Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul, 1969.
Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye", İstanbul, 1971.
İktisat Kılavuzu, İstanbul, 1973.
Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri, İstanbul, 1974.
Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu, İstanbul, 1981.
Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş, Ankara, 1981.
Yüzyıllık Pahalılık, Ankara, 1983.
Talat Paşa, Ankara, 1983.
"Müntehibı Şani"den Seçmene, Ankara, 1989.

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

SUNUŞ 7

I. BÖLÜM

İttihat ve Terakki Kökenleri 10
Yeni Osmanlılar Hareketi 10
Jön Türk Hareketi 15

II. BÖLÜM

1908'e Gelirken 23
Rumeli ve Selanik 23
Cemiyet Kuruluyor 25
Eylemler ve Hürriyetin İlanı 30

III. BÖLÜM

1908-1918Dönemi ve İttihat ve Terakki 37
Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 37
Karşı Devrim 42
Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti 53
İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti ve
Muhalefetin Güçlenmesi 61
Hürriyet ve İtilaf'ın Doğuşu ve 1912 Seçimleri 64
İttihat ve Terakki Muhalefette 68
Babıâli Baskını ve Sonrası 71
Büyük Savaş ve İttihat ve Terakki'nin Sonu 82

IV. BÖLÜM
İttihat ve Terakki'nin Örgüt yapısı 87
Cemiyet mi, Fırka mı? 87
İttihat ve Terakki'nin Kongreleri 89
İttihat ve Terakki'nin Kuruluşları 91
V. BÖLÜM
İttihat ve Terakki'nin Düşünsel Yapısı 95
Üç Tarz-ı Siyaset 95
İttihat ve Terakki'nin Ekonomik Yaklaşımı 98
VI. BÖLÜM
Dönemin Sorunları ve İttihat ve Terakki 100
Demokrasinin Tıkanan Yolları 100
Emperyalizmin Yarattığı Sorunlar 103
VII. BÖLÜM
1918'den Sonra İttihat ve Terakki 114
İttihat ve Terakki Yargılanıyor 114
Liderler Yurt Dışında 117
Milli Mücadele ve İttihat ve Terakki 123
Ankara Mahkemesi ve İttihat ve Terakki'nin Tasfiyesi 124
SONUÇ
Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve İttihat ve Terakki 132
İttihatçılık Şiarı ve İttihat ve Terakki'nin Nitelikleri 132
Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinin Evrelerinde İttihatçı İzler ve Eğilimler 135
BİBLİYOGRAFYA 141

SUNUŞ

İttihat ve Terakki (bundan böyle İT olarak anılacaktır) ülkemizin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında doğrudan ya da dolaylı etkileri olan bir kuruluştur. Buna sadece kuruluş demek de doğru olamaz, gerçek anlamda bir akımdır. Türkiye'nin bugün içersinde bulunduğu dar boğazların temelinde bu akımın bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dikkat edilirse biz İT'nin sadece siyasi değil, diğer alanlardaki etkilerine de değindik. Ne var ki bu yapıtta özellikle siyasal yönü üzerinde duracağız. Fakat diğer konulara da sık sık göndermeler yapacağız.

İT'yi bir siyasal akım olarak ele aldığımız zaman bunun başlangıcını 1860'lı yıllara kadar uzatmamız mümkündür. İT'nin düşünsel kökenleri "Yeni Osmanlılar"a dayandırılabilir. Daha sonra "Jön Türkler" ve nihayet yurt içersinde çekirdek örgütlerini kuran asker ve sivil aydınlar bu doğrultuda yer alır. İT, günümüzde bile etkilerini gördüğümüz bir çizginin başlangıç noktasıdır. Partinin 1918'de feshedilmesinden sonra İttihatçılık ruhu ve düşünce modeli kaybolmamış, Cumhuriyet döneminde de Kemalizm biçiminde adlandırdığımız resmi ideolojinin genel boyutlarını belirlemiştir. Derinliğine incelenecek olursa bugün Atatürk Devrim ve İlkeleri diye bildiğimiz, ilkokuldan bu yana öğrenim kurumlarımızda yinelenerek okutulan modelin ana ilkeleri İT'nin yapısı, düşünce sistemi ve eylem pratiğinde bulunmaktadır.

Devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik ve devrimciliğin özellikle vurgulandığı ünlü altı ilke İT'nin oluşumuna kadar uzatılabilir. Halide Edip'in 1910'lu yılların başında büyük bir heyecanla kaleme aldığı *Yeni Turan*'ı okuduğumuzda 1930'lu yılların Halk Fırkası'nın ütopik toplum modelinin ilk izlerini görürüz. Yakup Kadri'nin *Ankara* romanının son bölümünde anlattığı, ulusal bay-

ramın coşkuyla kutlandığı Cumhuriyet Ankara'sı hayalinin de kaynakları aynı akımdadır.

İT'nin siyasal modeli tek parti yaklaşımına dayanmaktadır. Gerçi başlangıçta parlamenter bir yaşamın tercih edildiğini söyleyenler varsa da model, Babıâli baskınından sonra, bilhassa Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle tek parti yönetimi anlayışıyla iyice su yüzüne çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk iki yılındaki çoğulcu siyasal yapının Takrir-i Sükun Yasası'nın kabul edilişiyle hızla tek parti yönetimine kaydığını bilmekteyiz. Bu tek parti yaklaşımı, devletçi deyiminin tüm boyutlarıyla tanımlanabilir. Devlet ekonomiden kültürel yapılanmaya kadar toplumun bütün sınıfları ve katmanları üzerinde egemendir, şekillendiricidir. Devletçiliği yalnız ekonomik bir gereksinim olarak kabul etmek yanlış olur.

İT ile demokrasi arasında ters bir ilişki vardır. Hürriyet sözcüğü cemiyetin ilk kuruluşundan bu yana dokunulmazlığı olan, sihirli bir sözcüktür. Buna karşın hürriyet, bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alacak bir şekilde hiçbir zaman algılanmamıştır. Bu sözcük, programları, söylevleri süsleyen bir ziynet olmaktan ileriye gitmemiş, yani yaşama geçmemiştir. Bu yaklaşım günümüze kadar süregelmiştir. Halk Fırkası'nın tek başına iktidar olduğu yıllarda özgürlükler kamu görevleri ve yükümlülükleri ile sınırlandırılmıştır. Temel insan hakları, "Hak yok vazife vardır" zihniyetinin ürünü olarak kısıtlanmıştır. Milli Mücadele yıllarında Meclis'e sunulan, ve Birinci Meclis'in son aylarında İkinci Grup'un baskıları sonucu yasalaşan "Masuniyet-i Şahsiye" yani Bireyin Dokunulmazlığı yasası ilk fırsatta rafa kaldırılmış, sonra da değiştirilmiştir. Oysa çağdaş demokrasinin temelinde bireyin özgürlüğü ve hakları yatmaktadır.

Halk Fırkası despotik, birey yerine devleti öne çıkaran eğilimini İT'den miras almıştır. Ekonomide, sosyal yaşamın düzenlenmesinde, kültürde, devlet düzenleyici bir rolü üstlenmiştir. Daha sonraları çok partili yaşama geçildiğinde aynı yaklaşımların değişik görünümlerde devam ettiğini görmekteyiz. Geçirdiği evrime karşın CHP'de bu eğilim belirli ölçüde süregitmiştir. Bülent Ecevit'in çabaları bireyi öne çıkaran bir anlayışın partide egemen

olmasına yetmemiştir. 1960'dan sonra, her on yılda bir yinelenen askeri müdahaleler de İT'ye ait olan, bu, devleti öne çıkaran yaklaşımı sürdürmüştür. Bugün de SHP içersinde, yani sosyal demokrat olma savında olan bir partide aynı eğilimin izlerini zaman zaman görüyoruz. Özellikle bazı grupların sosyal demokrasiyi Atatürk İlke ve İnkılapları'na dayandırmaları bunun en güzel örneğidir. Ne var ki yenilerde İT'den günümüze yansıyan bu tutumların irdelenmesi, özellikle Kemalizm'in sorgulanması biçiminde başlamıştır. Bu bireyin hakları ve özgürlükleri açısından umut verici bir eğilimdir.

İT'yi kökenlerinden başlayarak, kadrolarının tasfiyesine kadar ana çizgileri ile ele alan bu kitapta, özellikle bir önce ileri sürdüğümüz açılardan öne çıkan olaylara ve ilişkilere değineceğiz. Böylece geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmayı ve demokratikleşme sürecinde toplumumuzun önündeki engelleri daha iyi anlayacağımızı da umut etmekteyiz.

Tevfik Çavdar
Mayıs 1991

BİRİNCİ BÖLÜM
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KÖKENLERİ

İT'nin düşünsel kökenleri Tanzimat sonrası döneme kadar uzatılabilir. İki hareket bu açıdan özellikle öne çıkar. Bunlardan birincisi "Yeni Osmanlılar", diğeri ise "Jön Türk" hareketidir. Bu iki akıma kısaca değinmekte konumuz yönünden yarar vardır.

I. Yeni Osmanlılar Hareketi

Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları tarafından 1860'lı yıllarda açıkça tartışılmaya başlandı. Gerçi 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı Osmanlı devlet adamları Avrupa ülkelerindeki meşruti yönetime yönelik gelişmeleri görerek, bu biçimdeki bir yönetimi Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden canlanabilmesi için gerekli koşul olarak nitelemeye başlamışlardı. Bazı tarihçiler, Mustafa Reşit Paşa'nın II. Mahmut'a Meşrutiyet yönetimini övdüğünü ileri sürmektedirler. Bu konuda kanıtlayıcı belgelere sahip olmasak bile, Osmanlı devlet adamlarının Tanzimat'tan sonra meşruti hükümdarlık modelini benimsemeye başladıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı genç aydınlarının Kırım Savaşı'ndan sonra bu düşünceye daha da yatkın oldukları bilinmektedir.

Osmanlı asker-sivil aydını Tanzimat'tan beri süregelen ıslahat girişimlerinin etkisiyle Batı'da yaygınlaşan liberal düşünceleri yakından tanımaya başlamıştı. Bu nedenlerden ötürü imparatorluktaki Meşrutiyet'e yönelik hareketin öncülüğünü yapma görevi aydınlara kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun "politik, ekonomik ve kültürel" ilerlemesine yönelik çabaları içeren siyasal eylemlerin dayandığı ve bu eylemleri oluşturan ideolojik koşullar 1860'lı yılların başlarında ortaya çıktı. Düşünsel koşulları oluşturan çekirdek *Tasvir-i Efkar* gazetesinin

çevresinde gelişti. Bu gelişimde Şinasi'nin yeri ve etkisi büyüktür. Şinasi Yeni Osmanlılar hareketine ilk hızı veren kişidir. Şerif Mardin bunu şöyle vurgular: "Yeni Osmanlılar hareketini pek çok akımlar etkilemiş olsa bile, hareketin fikirsel geleneklerinin temeli tek kişi tarafından atılmıştır; yapıtlarıyla Türk aydın sınıfına 19. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve politik görüşlerini tanıtan, şair Şinasi Efendi'dir."

Şinasi 1860'dan sonra Agah Efendi'nin çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunları ele alan ve bunlara çözümler getirmeye çalışan yazılarını bu gazetede yayınlamaya başladı. Agah Efendi'nin bu yazıların siyasal içeriklerinden ürkmesi gazetedeki çalışmalarını kısa kesmesine neden oldu. *Tercüman-ı Ahval*'den ayrılarak kendi gazetesi *Tasvir-i Efkâr*'ı kurdu. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan yazısı, o güne kadar Osmanlı ülkesinde açıkça söylenmeyen ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kavramları gündeme getiriyordu. Şinasi bu yazısında halkın ülke sorunları konusunda, söz söyleme, çözüm önerme hakkının varolduğuna işaret ederek: "Halk ancak gazete aracılığıyla kendisini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun için de, gazete her kültürlü ulus için gereklidir" diyordu. Devlet ile kamuoyu arasındaki ilişkiyi de şöyle belirtiyordu: "Devlet ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır. Ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir."

Şinasi bu düşünceleri ile devletin yönetimde ulusu temsil ettiğinin, devletin sorunlara getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini özgürce belirtme hakkına sahip olduğunun altını çizmekteydi. Böylece kamuoyu kavramı ve devletin bir "mümessil" olduğu yaklaşımı ortaya atılmaktaydı. Kuşkusuz bu kavramlar yeniydi, açık olarak ilk kez tartışılmaktaydı. Bu ilerici düşünceler *Tasvir-i Efkâr* gazetesini bir aydınlar merkezi haline getirdi. Gazetenin idarehanesi, her zaman genç Osmanlı aydınlarının toplandığı, bazı sorunları tartıştığı bir kulüp biçimine dönüştü.

Tasvir-i Efkâr'da Şinasi ile birlikte "ulus", "vatan", "özgürlük" sözcüklerini kullanarak kamuoyuna malettirmeye çalışan bir başka ilerici, Namık Kemal de yazmaktaydı. Böyece basın ülkenin düşün yaşamında önemli bir rol oynama, bazı düşüncelerin çevresinde bir kamuoyu oluşturma yönünde önemli bir adım atmıştı. Basının bu etkinliğinden söz ederken, Ali Suavi ve gazetesi *Muhbir*'e de değinmek gerekir. *Muhbir* 1866'da çıktı. Çıktığı andan itibaren özellikle Girit sorununu bahane ederek hükümete karşı bir muhalefet çizgisi oluşturmaya çalıştı. Bu sorunun çözümlenmesinin ancak bir milli meclis kurmakla mümkün olabileceğini söyleyerek, meclis düşüncesini ortaya attı. Bu arada okuyucu mektupları yayınlayarak, halkın yönetim hakkındaki görüşlerini serbestçe söylemesi ve yazması geleneğini yaratmak istedi. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi diğer ilerici, yurtsever aydınlar 1860'lı yılların ilk yarısında basın yoluyla belirli bir düşünün oluşmasını sağlamaya gayret etmişlerdi. Fakat bir örgüt olmadan bu düşünceleri eyleme dönüştürmenin kolay olmayacağını da çok geçmeden anladılar. Örgüt, 7 Haziran 1865'te Belgrat ormanlarında düzenlenmiş bir piknik görüntüsü altında kuruldu. Örgüt ilk zamanlarında "Yurtseverler Birliği" adını almışsa da, kısa bir süre sonra bu adı "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" olarak değiştirmiştir.

İç örgütlenmesi İtalyan Carbonari örgütleri benzeri olan "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" yurt içinde kurulduktan kısa bir süre sonra yurt dışına çıktı ve eylemlerine orada devam etti. Derneğin bütün mali sorunlarını Mustafa Fazıl Paşa çözümlemekteydi.

1867'den itibaren Avrupa'da faaliyetlerine devam eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin programı konusunda kesin bir düşün birliği yoktur. Hatta içlerinden birinin ifade ettiği gibi mevcut üyeler arasında Sadrazam Ali Paşa'nın devrilmesinden başka ortak bir amaç bulmak da zordur. Ama her şeye karşın, cemiyet, eylemlerine devam ettiği sürece bazı programların çevresinde birleşmiştir. Bu programlardan birincisi, 1867 baharında kamuoyuna açıklanan bir açık mektuptur. Açık mektup, Mustafa Fazıl Paşa tarafından, Abdülaziz'e yönelik biçimde kaleme

alınmıştır. Bu mektup uzun süre Yeni Osmanlılar'ın bir program taslağı gibi kabul görmüş ve yayılmıştır. Mektubun içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

- Her gelişmenin ve ilerlemenin temelinde özgürlük yatar,
- Özgür bir kamuoyu, memurların keyfi davranışını denetler ve onların hata yapmalarını engeller,
- Özgürlüğün olmadığı toplumlarda reformlar gerçekleştirilemez,
- Özgürlüğün olmaması, Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmasını adeta teşvik etmektedir,
- Özgürlük, Padişah'ın bağımsızlığını kaldırma anlamına gelmediği gibi, halkı din ve geleneklerinden uzak düşürme gibi bir sonucu da vermez.
- Din, kişinin manevi yönünü ilgilendirir. Bir ülkenin yasalarını din kuralları belirlemez. Dinin dünya işlerine karıştırılması, onun halka karşı kullanılması olanaklarını da artırır.
- Her ülke için meşru devlet şekli anayasalı bir devlet düzenidir.
- Adaletin ilkeleri mekana göre değişmez,
- Zulüm ve istibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu ve eylemleri denetleyebilen bir yönetimin kurulmasıdır.

1867 ortalarına kadar Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi, Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Efendi, Mehmet Bey, Rıfat Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa Paris'e kaçmış bulunuyorlardı. Şinasi zaten 1865'ten beri Paris'te bulunuyordu. 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'teki evinde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda örgüt gazetesi olarak *Muhbir*'in Paris'te çıkarılmasına karar verildi. Gene aynı toplantıda cemiyetin kuruluş nizamnamesi de kabul edildi.

Muhbir'in basılma hazırlıklarının ilerlediği, günlerde Abdülaziz, Fransa'yı ziyaret etti, Fransız Hükümeti'nin Yeni Osmanlılar'ın eylemlerine karşı bir dizi önlemler almasına neden oldu. Paris'e sığınan Osmanlılar'ın kentten çıkmaları istendi. Onlar da Londra'ya gittiler. 31 Ağustos'ta da *Muhbir*'in yurt dışındaki ilk sayısını çıkarttılar. Ne var ki kısa süre sonra Ali Suavi ile diğerleri arasında

önemli görüş ayrılıkları çıktı. Bu arada Mustafa Fazıl Paşa da padişahın af önerisini kabul ederek İstanbul'a döndü, kısa bir süre sonra da Adalet Bakanı oldu. Böylece Yeni Osmanlılar'ın parasal bağlantıları da çöktü. Parasal kaynaklarının kesilmesine karşın Yeni Osmanlılar Meşrutiyet'e yönelik eylemlerine devam ettiler. 1868'in Haziran ayında, kendi yayın organları olan *Hürriyet*'i çıkardılar. Bu gazetede bütün yazıları hemen hemen Namık Kemal ve Ziya Bey yazıyordu. Gazete çeşitli yollardan ülkeye sokuluyordu. Yurtta, aydınlar tarafından öylesine aranan bir yayın organı haline gelmişti ki, fiyatı, İstanbul'da bir liraya kadar çıkmıştı. Namık Kemal, *Hürriyet*'teki yazılarına 63'üncü sayıya kadar devam etti. N. Kemal'in ayrılışından sonra gazeteyi Ziya Bey 100'üncü sayıya kadar yayınladı. 1870 sonunda çıkarılan bir af, Yeni Osmanlılar'ın yurt dışındaki faaliyetlerini sona erdirdi. Hemen hepsi ülkeye geri döndü.

Yurda dönüşlerinde Hugo, Montesquieu, Lamartin, Condorcet, Voltaire, Molière ve Rousseau vb. gibi yazarların yapıtlarını Türkçe'ye çevirdiler. Daha ilginci Namık Kemal'in çevresinde toplanarak *İbret* gazetesinin çıkmasını sağladılar. Gazete büyük bir ilgiyle karşılandı.

İbret gazetesine yönelik bu ilgi artarak devam etti. Yazarları o günün ağır baskı koşullarına rağmen birçok şeyi özgürce ve cesaretle söyleme eğilimindeydiler. Bu arada, gazetede, Paris Komünü'nün bile savunması yapılabiliyordu. Fakat bu ilgi ve yazılar hükümetin de dikkatini çekmekteydi. Nitekim gazetenin yayınlanmasından dört ay sonra kapatılma kararı alındı. Yazarları değişik yerlere sürgün edildi.

Fakat kısa bir süre sonra, İstanbul'a dönen Ebüzziya Tevfik *İbret*'i tekrar çıkartmaya başladı. Namık Kemal de sürgünden dönerek yazılarına devam etti. N. Kemal'in ünlü *Vatan* piyesi bu sırada sahneye kondu. İlk gösteriler birer siyasal olay haline geldi. Bu bardağı taşıran son damla oldu. *İbret* gazetesi tekrar kapatıldı, Namık Kemal ve diğer yazarlar yeniden sürgüne gönderildi. Ne var ki Yeni Osmanlılar'ın attıkları tohumlar yeşermişti. Sonuçta Abdülaziz devrilerek, Mithat Paşa'nın öncülüğünde 1876'ta ilan edilen Birinci Meşrutiyet'e ulaşıldı.

1860'lı yılların başında filizlenip, sonra yaygınlaşan Yeni Osmanlılar hareketi, asker ve sivil aydın kadroların dışında büyük etkinliğe sahip olmasa da, ülkenin siyasal düşününe önemli bir dönemeci aldırmıştır. Yeni Osmanlılar'ın uğraşları "Parlamento", "halka karşı sorumlu yönetim", "siyasal özgürlük", "vatan" ve "ulus" gibi kavramların tartışılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Türkiye'deki anayasal hareketin düşün temeli Yeni Osmanlılar tarafından atılmıştır. Eylemleri o günün koşulları altında toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesini amaçlıyordu.

II. Jön Türk Hareketi

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra ilk on yıl içersinde Abdülhamit'in despotik yönetimine karşı Ali Süavi ve Kleantin Skalyeri darbe teşebbüslerinin dışında herhangi bir direnme görülmemiştir. Anayasacı bir davranışın eyleme dönüşmüş son çırpınışlarıydı bunlar. Ne var ki eylem alanındaki bu yenilgi düşün alanına yansımamıştır. Tanzimat'tan itibaren ağır da olsa gelişen ve 1850'den sonra etkinliğini artıran özgürlükçü düşün hareketi, Abdülhamit'in baskıcı yönetiminde de aydınlar arasında serpilmeye devam etmiştir. Özgürlükçü düşüncelerin yayılmasında 1860-1870 hareketinin öncüleri olan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları önemli bir rol oynamıştır. Bu yazılar özellikle lise ve daha üst dereceli okullarda, gençler arasında, gizlice elden ele dolaşmaktaydı. Harbiye, Mülkiye gibi yüksek okullarda bu nitelikteki özgürlükçü ve reformcu diyebileceğimiz düşün hareketleri daha bir etkindi.

Başlangıçta düşün düzeyinde kalan bu kıpırdanışlar 1889'dan sonra eyleme dönüşmeye başladı. Bu gelişimde ilk adım gizli örgütlerin kurulmasıdır. Bilinen gizli örgütlerden ilki Askeri Tıbbiye'de öğrenciler arasında kurulmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. Temo Arnavutluk'ta Istruga kasabasında doğmuştur. İdadî öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Askeri Tıbbiye'ye girmişti. Bu okulda birkaç arkadaşıyla birlikte Namık Kemal'in *Rüya*'sını gizlice okumuşlardı. Bunu diğer

özgürlükçü yapıtlar izledi. Bu arada, o günlerde sık kullanılan bir yöntemle yabancı posta kurumlarını kullanarak Avrupa'dan gelen gazeteleri de okuyorlardı. 1889 sonunda, Temo arkadaşlarına, amacı Abdülhamit'in despotik yönetimine karşı etkin bir savaşım verme olan gizli bir örgüt kurma önerisini yaptı. Neticede İbrahim Temo, İshak Sukûti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit ilk gizli örgütü oluşturdular. Örgüt Carbonari ve Mason örgütleri yapısında biçimlenmişti. Üyeler küçük hücreler oluşturmaktaydı. Her hücrenin kendisine ait bir numarası vardı. Hücre üyeleri de numara almaktaydılar. Bu numaralar adi kesir biçimindeydi. Pay'da hücre numarası, payda'da da üye numarası bulunuyordu. Kısa zamanda örgüt büyüdü. Diğer okullarla ilişki kurdu. Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi okullarda da benzeri hücreler oluşturuldu. Örgüt genişledikçe üst düzey bürokratlardan da katılanlar görülmeye başlandı.

Abdülhamit bu gizli örgütü 1892'de öğrendi. Birkaç öğrenci tarafından saraya verilen "jurnal" her şeyi açıklıyordu. Bunun üzerine okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alındı. Örgütün ileri gelenleri tutuklandı. Ne ki aradan üç ay geçmeden tutuklananlar Padişah tarafından affedildi. Okullarına dönmelerine izin verildi. Aftan sonra da örgüt çalışmalarına devam etti. 1894'teki Ermeni kalkışmasında, Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı bir örgütün Osmanlı Bankası'nı basması, İstanbul'da sorumsuz bir Ermeni kıyımını başlatmıştı. İşte bu olaylar sırasında örgüt ilk bildirisini yayınladı. Bildiride şunlar yer almaktaydı: "Müslüman ve yurtsever Türkler... Ermeniler öylesine yüz buldular ki, tüm yabancılarca saygıdeğer olarak kabul edilen devletimizin en yüksek katı olan Babıâli'yi basıyorlar. Başkentimizi tirtir titretiyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okurcasına, acı ve üzüntü veren, hareketler despotların, yöneticilerin baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, bütün Osmanlılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bugün Babıâli'ye yürüyelim ve Ermeniler'i kınayalım. Kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislam'ın

konağına ve Yıldız Sarayı'na saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yokedelim. Birleşip elele verelim, gücümüzü çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı, ona layık olmak için tutuştuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım." Bu bildirinin altında o güne kadar görülmeyen bir imza yer almaktaydı: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"

İbrahim Temo ve arkadaşlarının bildirisi bin nüsha basılmıştı. Öğrenciler, asker-sivil tüm yurtseverler arasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Ne ki Abdülhamit de olumsuz yönden aynı ilgiyi göstermişti. Geniş bir tutuklama işlemine girişildi. Örgütün birçok üyesi yakalanarak ülkenin değişik yerlerine sürgün edildi. Bunların önemli bir bölümü bir yolunu bularak dış ülkelere kaçtılar ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile ilişki kurdular. Böylece iç ve dış Jön Türk hareketi arasında bir bağ kurulmuş oluyordu.

1895-96 yıllarında gizli örgütün bir nizamnamesi de yayınlandı. Bu nizamnamenin içerdiği ilkeleri şöyle özetlememiz mümkündür.

- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını çiğneyen, Osmanlılar'ın ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatanı yabancıların ellerine bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere, kadın, erkek bütün Osmanlı yurttaşlarına açıktır.

- Örgütün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, taraftarlık yoktur. Üye oy'unda özgür ve bağımsızdır. Toplumun genel çıkarlarından başka hiçbir şeyle kayıtlı değildir.

- Örgütün görevleri, şimdiki hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan Meşrutiyet'i geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, bütün insanlık ve uygarlığa hizmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözü ile bakılacaktır.

- Örgüt Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet hakkını kabul etmektedir. Ne ki hanedanın şeriata ve yasalara aykırı harekette bulunması, Meşrutiyet'i kabul et-

memesi ve medeni haklarla inan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak, gereken önlemler alınacaktır.

- Osmanlı hükümeti bağımsızlıktan ve ilericilikten yana eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra, örgüt devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitimin yaygınlaştırılması ve ahlâkın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi, vatan ve ulusa ruhça ve maddeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmeyi ve onu desteklemeyi kutsal bir görev sayar.

Tüzük yurt içi örgütle yurt dışındaki örgütün ilişkilerini de kurmaktadır (madde 13). Nitekim bu madde uyarınca *Meşveret* gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak kabul edilmiştir.

1895'ten sonra Jön Türk hareketi aşağıdaki gruplar çevresinde gelişmiştir:

- Ahmet Rıza ve *Meşveret* gazetesi,
- Murat Bey ve *Mizan* gazetesi,
- Abdullah Cevdet ve *İçtihad* dergisi,
- *Osmanlı* gazetesi çevresi,
- Prens Sabahattin'de somutlaşan akım,
- Şûra-yı Ümmet grubu.

Bütün bu gruplar ve onlara bağlı yayın organları 1908 Devrimi ve sonrasının düşün akımlarını oluşturmuşlardır.

Avrupa'da ve gizli olarak yurt içinde özgürlük ve anayasal temellere dayanan meşruti bir yönetim için savaşım veren bütün grupların katılacağı bir kongre 4-9 Şubat 1902'de toplandı. İlk oturum Jön Türk hareketine sempati duyan Fransız Akademisi üyelerinden M. Lefèvre Pountalis'in evinde yapıldı. Kongre bundan sonraki çalışmalarına Prens Sabahattin'in evinde, devam etti. Kongreye yaklaşık 70 delege katıldı. İmparatorluğa bağlı çeşitli etnik grupların yanısıra Prens Sabahattin, İsmail Kemal, Halil Ganem, Ali Haydar Mithat, İbrahim Temo, Nazım vb. gibi Jön Türk hareketinin ileri gelenleri de bu kongreye gelmişlerdi. Kongrenin ilk gününden itibaren delegeler iki gruba ayrıldılar: Müdahaleden yana olanlar ve müdahale etmeyi uygun görmeyenler. Kongrenin ço-

ğunluğu Meşrutiyet'in kurulması için hemen bir müdahale olanağının yaratılmasından yanaydı. Nitekim bu grubun etkisiyle kongre şu noktaları içeren bir karar suretini kabul etti:

- Yirmi beş yıldır imparatorluğun başına gelen tüm felaketlerin tek kaynağı bütün insanlığın utanç vesilesi olan bugünkü baskı rejimiyle Osmanlı halkları arasında her türlü ilişkiye karşıyız.

- İmparatorluk'un çeşitli halkları arasında Hattı Hümayunlar ve uluslararası antlaşmalarla sağlanacak haklardan eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birlikledir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, bütün yurttaşlara eşit hak ve görevler tanınacak ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan Osmanlı tahtına ve hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır.

- Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halklarının çıkarlarını korumak için, bütün gücümüzü aşağıdaki dört amaca yönelteceğiz:

a- Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi,

b- İlerlemenin gereği olan ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması,

c- İmparatorluk'un temel yasalarına ve özellikle de imparatorluğumuz halklarının hak ve özgürlüğünün ve genel reformların koruyucusu olan 1876 Anayasası'na saygı duyulması,

d- Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin Antlaşması'na duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz.

Bu kongre Jön Türk grupları ile imparatorluğun diğer halklarının özgürlükçü örgütleri arasında ortak bir program oluşturma amacıyla toplanmıştı. Bu sonuca erişilemedi. Aksine Jön Türk hareketi iki düşün akımına bölündü. Bu akımlar içersinde daha bir kristalleşti. Jön Türkler, Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi, "bu kez de yıkıcı olmaları gereken yerde müttefik, yapıcı olmaları gereken yerde tam anlamıyla birbirlerinden ayrıldılar."

Ortaya çıkan iki gruptan birincisi Ahmet Rıza'nın

grubuydu. Bu grup "İttihat ve Terakki" adlı örgütün devamıydı. Prens Sabahattin'in önderliğindeki ikinci grup ise "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" diye nitelenen örgütü kurdu.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti" güçlü bir merkeziyetçi yönetime inanıyordu. Ahmet Rıza'nın yanısıra Samipaşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Saip, Sait Mahir, Dr. Nazım ve Bahaattin Şakir yeni örgütün çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Grup yurt içindeki küçük komitelerle yakın bir ilişki içinde çalışmayı amaçlıyordu. İki yayın organı vardı *Şûra-yı Ümmet* ve *Meşveret. Şûra-yı Ümmet* 1902'deki kongreden sonra yayınlanmaya başladı.

Prens Sabahattin önderliğindeki ikinci grupta Ahmet Fazıl, İsmail Kemal, Dr. Rıfat, Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Albay Zeki, Milaslı Murat bulunmaktaydı. Bu grubun düşün lideri olan Prens Sabahattin güçlü bir merkezi yönetimin, bireye önem vermeyen bir toplumu oluşturmada en büyük etken olduğunu söyledikten sonra, bu tip toplumlarda merkezi otoritenin ajanları durumunda olan memurların ceberrutluğuna, Osmanlı örneğine atıf yapmak suretiyle şöyle değinmektedir: "...Kuvve-i icraiyeye temellük eden o arsızlar kafilesi şahsın her tecelli-i ulviyesine hayvanca saldırıyorlar, ta ki darabat-ı istibdat altında hiçbir baş kalkmasın, seviye-i millette herkes hemayar olsun."

Prens Sabahattin'in düşünüşünde bugün de önemini koruyan konu demokrasi anlayışıdır. Parlamento ona göre "müphem ve kendisince tayin edilecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir denetimler sisteminin üst kademesidir". Bu yaklaşımın "İttihat ve Terakki"nin merkeziyetçi ve otoriter anlayışıyla ne oranda ters düştüğünü, Prens'in "Gençlerimize Mektup" adlı makalesinden yapılan şu alıntıda da görebiliriz: "Merkeziyete inhisar ve istinad eden Meşrutiyet'te denetim memleketin bir noktasından başlayarak cihat-ı sairesine intişar eder. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin (hükümdar), ister beşyüz kişi (parlamento) neticelerin her ikisi de aynı kapıya çıkar: İstibdat. Değişen keyfiyet değil kemiyet. Ademi merkeziyete dayanan Meşrutiyet'te ise denetim, memleketin ec-

zasından, nahiyelerden başlayarak büyüye büyüye merkeze ulaşır. Tabiidir ki nahiye, kaza, vilayet meclisleri memurlarını en basit menfaatları gereği namuslu ve muktedir zattan intihap eder." Bu düşüncenin gelecek bölümlerde niteliklerini sergileyeceğimiz İT iktidarı açısından ne denli doğru bir teşhis olduğuna değinmek isteriz.

20. yüzyılın başlarında iki önemli olay Jön Türkler'i de diğer ulusların aydınları gibi etkilemişti. Bu iki olay Rus-Japon Savaşı ve Çarlık Rusyası'ndaki 1905 Devrimi girişimidir. Kitle iletişim araçlarının daha önceki dönemlere göre çok gelişmiş olmasının da etkisiyle, Rus-Japon Savaşı Osmanlılar tarafından ilgiyle izlendi. Sokaktaki adam Rusya'nın yenilmesinden duygusal bir haz duyarken, aydınlar da yarım yüzyıl önce Asya'nın sanayileşmemiş, hatta geri sayılabilecek bir ülkesi olan Japonya'nın Rusya'yı yenecek düzeye erişmiş olmasını heyecanla karşılıyorlar, nedenlerini araştırmaya çalışıyorlardı. Büyük ölçüde Japon hayranlığı başlamıştı. Bir çok aile Rus donanmasını hezimete uğratan Japon amirali Togo'nun adını çocuklarına vermişti.

Aydınlar ve Jön Türk hareketi üzerinde etkisi görülen ikinci olay Rusya'daki devrim girişimi ve kanlı pazardır (1905). Ne var ki bu olayla ilgili haberler sansür edildiği için Rus-Japon Savaşı kadar yaygın bir ilgi uyandırmamıştır.

Ahmet Rıza'nın yönetimindeki "İttihat ve Terakki Cemiyeti" 1907'de yeni bir nizamname yayınladı. Bu nizamnamenin temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

- Bütün başarıların kökeni olan ulusal töreleri sağlamlaştırmak için, ulusal alışkanlıkları ve bölgesel ihtiyaçları gözönüne alarak, eğitim ve kültürün yayılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaya yönelik çaba göstermek.

- İnsani ve yurtseverlik duygularına dayanarak, değişik Osmanlı halklarının birliğini sağlamak, ülkenin ilerlemesi için Osmanlılar'ın ortak çalışmaya istek ve özenlerini uyandırmak.

- "Hukuk ve servet-i milliyenin" korunması, anayasanın yeniden yürürlüğe konması, genel reformların yapılması, despotizm ve keyfi yönetim yerine eşitlikçi ve meş-

rutiyetçi bir yönetimin kurulması için çaba göstermek.

- Örgüt üyelerinin maddi ve manevi tüm olanakları ile inkılabın zaferi için çalışmalarını sağlamak.

1906-7 yıllarından sonra Jön Türkler'in Rumeli'deki örgütlenmeleri hızlandı. Bu örgütlenmede Rumeli'deki subaylar ve bir kısım bürokratlar öncü rolünü oynamışlardır. Bu dönemde Bulgar ve Sırp bağımsızlık hareketini oluşturan komiteler ve örgütler de genç Türk subaylarına örnek olmuştur. Gelecekte "İttihat ve Terakki"nin temelini oluşturacak örgütlenme de bu dönemde olmuştur (Bu örgütlenme bir sonraki bölümde ele alınacaktır). Sözünü ettiğimiz bu örgüt "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"dir. Selanik'te kurulmuştu. Diğer yandan Suriye'de de "Vatan" adlı bir başka örgüt 1906 sonlarına doğru faaliyetine başladı. Sonraları bu örgütün temelleri üzerine içersinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" oluşturuldu. Örgütün Yafa ve Kudüs'te kurulan kollarından sonra Mustafa Kemal gizlice Rumeli'ye geçerek, oradaki şubeleri oluşturmaya çalıştı. Sonuçta "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti", Rumeli'deki örgütleri kendi çatısı altında birleştiren "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile birleşti. Bu birleşmeden önce Dr. Bahaattin Şakir'in girişimi ile Paris'te bulunan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile Selanik'teki örgüt birleşmişti. Böylece 1908 hareketinin öncüsü olan ve "İttihat ve Terakki" diye bilinen cemiyet son biçimini almış bulunmaktaydı. Bu birleşme Rumeli'deki eylemlerin şiddetini ve boyutlarını büyüttü. Özellikle Selanik grubu ordu içersinde geniş bir propaganda ve örgütlenmeye giderek ülkenin siyasal yaşamı üzerinde başat bir rol oynamaya başladı.

İKİNCİ BÖLÜM
1908'E GELİRKEN

I. Rumeli ve Selanik

İkinci Meşrutiyet hareketinin dinamik unsurları Rumeli ve Selanik çevresinden çıkmıştır. İT'nin daha sonraları iktidarı paylaşacak ve Türkiye'nin siyasal yaşamında bir ekol olacak yurt içi örgütlenmesi de Selanik'te kurulmuş ve buradan bütün Rumeli'ye yayılmıştır.

O dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu dört ana bölümden meydana gelmekteydi. Bu bölümler: Anadolu, Arabistan, Adalar ve Rumeli'dir. Adalar ve Rumeli gerek ekonomik yapıları, gerekse toplumsal görünümüyle birbirlerine benzeyen yörelerdir. Dışa açık, dolayısıyla kültürlerin harman olduğu, çeşitli din ve uluslardan halkların yaşadığı bölgelerdir. Bulgar, Rum, Arnavut, Sırp ve Türkler çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Din olarak Müslüman ve Hıristiyan Ortodoks mezhebi yaygındır. Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık beş yüz yıl elinde bulundurduğu Rumeli'nin toplumsal değerlerine hemen hiç dokunmamıştır. Bölge halkları kendi değer yargıları, kültürleri ve sosyal yapıları ile imparatorluğun içersinde yaşamışlardır. Osmanlı ordusuyla birlikte Rumeli'ye yerleşen Müslüman Türk Ahali de bölge halklarıyla uyum içersinde yaşamış, böylece zengin bir kültür mozaiği ortaya çıkmıştır.

Rumeli 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ileri sanayi ülkelerinin, diğer bir deyimle Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin kendi çıkarları doğrultusunda at oynattığı bir alan haline gelmiştir. Buna emperyalizmin Rumeli Programı adını da verebiliriz. Özellikle İngiliz, Avusturya-Macaristan ile Çarlık Rusyası'nın çıkarlarının bir arakesiti halini almıştır bu yöre. Bu ülkeler Rumeli'de, Balkanlar'da ulusçuluk eğilimlerini kendi çıkarları açısın-

dan körükleyerek, yöreye tam anlamıyla bir bölünmüşlük görünümünü kazandırmışlardır. Bu ulusçuluk akımlarını sözde destekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yöre ile ilgili kararlarına karışıyorlar, yörede merkezî yönetimin gücünü sarsıyorlardı. 1876'da Osmanlı İmparatorluğu anayasasını ilan edince, ilk karışıklıklar da Rumeli'de çıkmıştır. Berlin Muahadesi ile Rumeli ve Makedonya'da sürekli ıslahat yapılması amacıyla bölge sözkonusu devletlerin müdahalesine daha açık hale getirilmiştir. Bu tarihten sonra Rumeli'ye ıslahat komisyonlarından biri gidip, diğeri gelmiştir. Rumeli'deki ulusçu akımlar doğrultusunda oluşan Sırp, Bulgar çeteleri ve onların mücadeleleri Osmanlı asker-sivil aydınlarının özgürlükçü hareketlerine de bir çeşit örnek oluşturmuşlardır.

Selanik, Osmanlı ve Türk yenilikçi hareketlerinin bir anlamda doğum yeri, merkezidir. Buna rağmen Selanik üzerinde gereğince durulmamıştır. Kent Balkan Savaşı'nda yitirildiğinde verdiği acı Yanya ya da Manastır kadar bile olmamıştır. Selanik, körfezin kuzey doğusunda Vardar Ovası'ndan Athos Dağları'na doğru bir yay gibi uzanır. Arkasındaki kale tepesinden kıyıya doğru kent bir teras gibi, tatlı bir eğimle uzanır. Asya ile Avrupa'nın tam anlamıyla kaynaştığı bir yerdir. Kentte Yahudiler, Müslümanlar, Rumlar ve Bulgarlar adeta bir alaşım meydana getirirler. 1908'e gelirken kentin nüfusu 100 000'nin üzerindeydi. Osmanlı vatandaşlarının dışında yaklaşık yirmi bin dolayında yabancı, kentte yaşamaktaydı. Şehirde 76 mahalle vardı. Bunların, 45'i Müslüman mahallesiydi. 16 mahalle Safarat Yahudileri'nin oturduğu bölgeydi. Bunların dışında 15 de Rum mahallesi bulunmaktaydı. Selanik'in bu karmaşık yapısı, onun imparatorluğun diğer kentlerine oranla daha hoşgörülü ve sivil bir toplumsal eğilime sahip olmasını sağlamıştır.

Selanik çok canlı bir ticari yaşama sahipti. Bir yandan demiryolu ile Avrupa içlerine, özellikle Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya bağlanmış oluşu kenti dışa açık bir konuma kavuşturmuştu. Selanik limanı özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru çok canlanmıştır. Rus, Fransız, İtalyan, Hidiviye, Yunan ve Türk armatörlerine ait gemiler bu limanla Avrupa'nın değişik limanlarına, Ode-

sa'ya, İskenderiye'ye, İstanbul ve Karadeniz kentlerine tarifeli seferler yapmaktaydılar. Elimizdeki sayısal bilgilere göre Osmanlı dış dicaret hacminin 1/7'si Selanik limanından gerçekleştirilmekteydi.

Selanik bu yapısıyla Avrupa'nın siyasal akımlarına da açık bir kentti. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk işçi hareketlerine de burada rastlanmıştır. Grevlerin yanısıra kentte bulunan Josef Nihama'nın Jaurèsci bir sosyalist akımı da şehirde başlattığını biliyoruz. Selanik'te kültürel yaşamın canlı olduğuna da değinmeliyiz. Kentte Müslüman okullarının yanında yabancı okullar da bulunuyordu. 1907'de açılan Hukuk Mektebi ile Selanik bir üniversite kurumuna da kavuşmuş oldu. 20. yüzyılın başında zengin bir basın hayatının varlığını görmekteyiz. Selanik'te 3 Fransızca, 6 Ladinoca (karma bir Yahudi dili), 4 Rumca, 4 Türkçe, 2 Bulgarca ve bir de Romence gazete yayınlanmaktaydı. İşte genç asker ve sivil aydınların "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni kurdukları böyle bir kentti. Her şey özgürlükçü düşüncenin doğmasına, gelişmesine müsaitti.

II. Cemiyet Kuruluyor

Örgütün kuruluşunu Mithat Şükrü (Bleda) şöyle anlatmaktadır: "... Toplantı yeri "Beş Çınar" bahçesi idi. İlk toplantı iki gün sonra olacaktı. O günü sabırsızlıkla bekledim. "Beş Çınar" bahçesine gittiğimde arkadaşların da orada olduğunu gördüm. Hepsi benim gibi heyecan içersindeydi. Bu toplantıya katılanlar arasında isimlerini hatırladıklarım şunlardır: Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, Aynı Rüştiye'nin Fransızca hocası Naki Bey, Rahmi Bey (sonradan İzmir Valisi), Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri Kazım Nami (Duru), İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canbolat Bey, Ömer Naci Bey, Talat Bey ve ben Mithat Şükrü... İlk söz alan Talat Bey oldu. Karar verdiğimiz günden beri düşündüğünü ve nihayet bir isim bulduğunu söyledi. Cemiyetimizin adı "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" olacaktı. Buna kimse itiraz etmedi, zira herkes cemiyetin kurulması ve çalışmaların başlaması için sabırsızlanıyordu. O

akşam geniş dalları ile bir şemsiye gibi başımızın üstünde yayılan çınarın altında Selanik'in meşhur grubunu seyrederken Olimpos biralarını yudumluyor, bir yandan da cemiyetin nasıl örgütleneceğini düşünüyorduk." Örgütün kuruluş tarihi Eylül 1906'dır.

Örgüt başlangıçta "Beş Çınar" bahçesinde toplananlardan oluşuyordu. Bu grup kendi aralarında örgütün yapısını ve yaygınlaşma stratejilerini tartışıyorlardı. Kimsenin kuşkusunu çekmemek için gene çoğu akşamüstleri "Yonyo"nun birahanesinde toplanıyor, fakat sonra örgütü teşkil eden kişilerden birinin evinde toplantılarına devam ediyorlardı. Bütün isteklerine rağmen kurucuların noksansız, her zaman toplanmaları mümkün olmadığından yaşamsal kararların geciktirilmemesi amacı ile "Heyet-i Aliye" teşkil etmeye karar verdiler. Heyeti Aliye'ye Talat, İsmail Canbolat ve Rahmi Beyler seçildi. Cemiyetin partileşmesinden sonra bu heyet "Merkezi Umumi" olarak adlandırılacaktır.

Cemiyet hücreler biçiminde örgütlendi. Hücre mensuplarının dışında kimse birbirini tanımıyordu. Cemiyete üye kaydı için masonlara özgü bir yöntem uygulanıyordu. Önce kuruculardan biri üye yapmak istediği kişiyi merkeze tanıtıyor, gerekli bilgileri verip, merkezin bu konudaki kararını bekliyordu. Merkez gerekli incelemeleri yapıp, o kişinin üyeliğine karar verirse, yemin merasiminin yapılacağı tarih ve yer belirleniyordu. Adaya kılavuzluk edecek kişi adayı, belirlenen gece alıp, yemin yerine götürüyordu. Yemin merasiminin yapılacağı yere yaklaşınca adayın gözleri kapatılıp, şaşırtmak için biraz dolaştırıldıktan sonra merasimin yapılacağı eve geliniyordu. Evin kapısında bulunan bir yetkili, kılavuzun "Hilal" parolasını duyunca kapıyı açıyor ve aday içeri alınıyordu. İçerde bir odada, adaya cemiyete girmekte ısrarlı olup olmadığı sorulduktan sonra alınan onay cevabı üzerine yemin merasimi başlıyordu. Aday gözleri bağlı olarak bir masanın karşısındaki iskemleye oturtulup, sağ eli Kuran-ı Kerim'in, sol eli de tabancanın üzerine konarak yemin ettiriliyordu. Yeminden sonra gözleri açıldığında karşısında siyah maskeli, sadece gözleri açık, baştan aşağı kırmızı pelerine sarılmış üç kişiyi görüyordu. Cemiyete giren için

artık çıkış mümkün değildi. Cemiyetten çıkıldığında ya da cemiyetin amaçlarına aykırı bir harekete katılındığında üye ihanetle suçlanıp, ölümle yargılanıyordu.

Başlangıçta gerek merkezin toplantıları, gerekse yemin merasimi çeşitli evlerde yapılmaktaydı. Sonraları Ömer Naci adına Alatini Köşkü ile Tramvay deposu arasında küçük bir ev tutuldu. Yemin merasimleri orada yapılmaya başlandı. Merasimde adaya söylenen nutuk Ömer Naci tarafından hazırlanmıştı. Onun gür sesiyle "Vatanın sinesinde bir kale-i üstüvar gibi teşekkül eden..." diye başlayan konuşma üye adayını daha da heyecanlandırıyordu. Üyelere bir numara verilmekteydi. İlk on numara kuruculara aitti, yaş sırasına göre cemiyetin ilk on üyesi şöyle sıralanıyordu:

Bursalı Tahir Bey 1
Naki Bey 2
Rahmi Bey 3
Mithat Şükrü Bey 4
Talat Bey 5
Kazım Nami Bey 6
Ömer Naci Bey 7
İsmail Canbolat Bey 8
Hakkı Baha Bey 9
Edip Servet Bey 10

Gerektiğinde iki cemiyet üyesinin tanışması için bir işaret sistemi de geliştirilmişti. Masonların tanışmasına benzeyen bu işaretleşmede temel ilke gene "Kelime-i Mukaddese:muin, Kelime-i Mürur:hilal" sözcükleri olmuştu. Üye sağ elin üç parmağını büküp, bir hilal halinde kalbine götürdüğünde işaret tamam sayılacaktı. Bundan sonra şu parola karşılıklı olarak söylenecekti: Mim, ayn, ye, nun. Bu harfler eski yazıyla "muin" sözcüğünün harflerinden başka bir şey değildi.

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin Paris'te, Ahmet Rıza Bey'in yönetimindeki "İttihat ve Terakki" örgütü ile ilişki kurması daha sonralara rastlar. Bu ilişki Dr. Bahaattin Şakir ve Dr. Nazım tarafından kurulmuştur. Paris'teki örgütle ilişki Bükreş kanalıyla sağlanıyordu. Haberleşmede kurye görevini genellikle Talat Bey sağlamaktaydı. Sınırdan sonra kız kardeşinin kocası Bulgaristan kana-

hyla Bükreş'e ulaştırıyordu. Paris'teki grupla ilişki kurulunca, oradaki merkezin önerisiyle "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin adı "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildi ve dışardaki örgütün dahili grubu olarak nitelendi. Birleşmeye kadar Paris'teki grup Terakki ve İttihat biçiminde anılmaktaydı. Bu ad, Selanik Grubu'nun ısrarıyla "İttihat ve Terakki" şekline dönüştürüldü.

Eylül 1906'dan sonra merkezdeki üyelerin bütün gayreti örgütlenmeyi yaygın biçimde gerçekleştirme üzerinde toplandı. Dr. Nazım'ın gizlice Selanik'e gelişi, örgütlenme çalışmalarını hızlandırdı. Anadolu'da ki örgütlenmede Dr. Nazım'dan yararlanıldı. O günlerde Bursalı Tahir Bey İzmir'e tayin olunmuştu. İzmir örgüt açısından önemliydi. Özellikle Anadolu'dan Selanik'e gönderilen bazı kıt'aların kumandanlarıyla görüşerek, onların da cemiyet safına çekilmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için Dr. Nazım Bey, Kazım Nami Bey'in sağladığı izinle, din adamı kılığında İzmir'e Tahir Bey'e yardıma gönderildi. Burada Kara Kemal Bey'in de desteği ile gerekli propaganda ve örgütlenme yapıldı. Diğer yandan Suriye'den gizlice gelen Mustafa Kemal Bey de Ömer Naci ve Hakkı Baha Beyler'in aracılığı ile örgüt çatısı içersine alındı. Genç subaylar dalga dalga diyebileceğimiz bir hevesle cemiyete girmeye çalışıyorlardı. Hareket Selanik sınırlarını aşmıştı.

Selanik çekirdeğinin tamamlanıp, güçlenmesinden sonra Üçüncü Ordu'nun alanına giren Kosova vilayetinde, özellikle Manastır'da örgütlenme işlerine girişildi. Bu konuda cemiyete alınmış olan Enver Bey'in (sonradan Harbiye Nazırı) rolü büyüktür. İlk adımları o atmıştır. Manastır'da üye yapılacak kişileri seçmiş, merkezin onayını aldıktan sonra yemin merasimlerini yaptırmıştır. Manastır'daki karargahın birçok subayı cemiyete girmiştir. Bunların içersinde Kazım Bey (Karabekir), Resneli Niyazi Bey gibi atılgan ve cesur subaylar başı çekmekteydi. Özellikle Kazım Bey'in örgütçü yeteneği cemiyet açısından büyük bir kazanç olmuştur.

Kosova vilayetindeki örgütlenmenin başarılı olmasına karşın, bölgenin diğer vilayeti olan Edirne'de aynı sonuçlar elde edilememiştir. Bunun nedenlerinin başında,

Edirne'deki İkinci Ordu'nun kumanda kademesindeki subayların padişaha bağlılığı ve genç subay oranının Üçüncü Ordu kadar yoğun olmaması gelmektedir.

İstanbul'da da benzer bir gelişme olmuştur. Kazım Bey'in İstanbul'a tayin edilmesinden sonra başkentteki örgütlenme başarılı bir düzeye kavuşmuştur. Örgütün yayılması sırasında üyelere verilen sıra numaraları, cemiyetin güçlü olduğu kanısını vermek için yeniden düzenlenmiştir. Örneğin Manastır'daki şubede üye numaraları 501'den başlatılmıştır. Böylece yeni üyelere cemiyetin çok sayıda üyeye sahip olduğu izlenimi veriliyordu.

Örgüt yaygınlaştıkça eşgüdüm ve disiplin sorunları da ön plana çıktı. Özellikle Manastır'da bazı genç subayların bağımsız davranışları tehlikeli boyutlara ulaşabilecek nitelikteydi. Eşgüdümün her geçen gün yitirilmesi Selanik'teki merkezi korkutmaktaydı. Bağımsız eylemlerin önünü almak için cemiyetin bir dizi eyleme girişmesine karar verildi. Bu eylemler, çoğunlukla merkezi hükümete yöneltilen silahlı girişimlerdi. Selanik merkez kumandanı Nazım Paşa'nın öldürülme girişimi, Atı (Kamçılı) Bey'in Şemsi Paşa'yı vurması bu eylemlerden bazılarıdır.

Disiplinin sağlanması için üyelik yemini edenlere, emirlere uymadıkları takdirde merasimde kullanılan tabancayla vurulacakları uyarısı yapılıyordu. Fakat bu uyarının nasıl gerçekleştirileceği konusunda herhangi bir düşünce başlangıçta yoktu. Fakat silahlı eylemler arttıkça bu uyarının önemi de öne çıktı. Silahlı eylemler yönünden iki sorun vardı. Birincisi eylemin kimin tarafından yapılacağı, diğeri ise görevi üstlenenin ihaneti halinde ne ceza verileceği idi. Bu sorunların çözümü için örgüt içersinde yeni bir örgütün kurulmasına karar verildi. Bu yeni alt örgüte cemiyetin "Fedai"leri adı verildi. Fedailer bizzat genel merkez tarafından seçilip görevlendiriliyordu. Bunların kimliği tamamen gizli tutuluyordu. Böylece cemiyetin içersinde gizli bir bölüm oluşturulmuştu. Cemiyet illegal olduğu dönemlerde bile gizli bir alt-örgüte sahip olmaya başlamıştı. "Fedai" grubunun eylemler sırasında büyük yararları görüldü. Bir yandan silahlı eylemler işini gerçekten bilen kişiler tarafından yapılıyor, aynı

zamanda da cemiyetin kendi dışındakiler üzerinde gizemli bir baskısı sağlanıyordu.

Eylemlerin zamanlama bakımından aksamaması da üzerinde önemle durulan bir başka noktaydı. Bilhassa Manastır grubunun zamanlama açısından dikkatsiz oluşu eşgüdüm ve disiplin sorunlarını sık sık öne çıkartmaktaydı. Manastır'daki atılganlara ayak uydurabilmek için Selanik de hızlı bir biçimde harekete geçti. Enver'in, Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkması bir anlamda Selanik merkezinin teşvikiyle gerçekleşti.

Olaylar 1908'e gelindiğinde cemiyetin öngörmediği biçimde hızla gelişmeye başladı. Büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Rumeli'nin paylaştırılması yönündeki niyetleri Reval toplantısında daha bir açığa çıkmıştı. Bu cemiyeti çok kesin bir eyleme doğru itti. Reval toplantısının sonuçlarının kabul edilemeyeceğine ilişkin bir bildirinin büyük devletlerin bütün elçilik ve konsoloslıklarına dağıtılması planlandı.

Rumeli'deki gizli örgüte bağlı yurtseverler açısından bardağı taşıran son damla Reval buluşmasıdır. Bu buluşma 9 Haziran 1908'de, İngiltere Kralı VII. Edvard ile Rus Çarı arasında, Estonya'nın bugünkü adıyla Tallin, o dönemdeki adıyla Reval kentinde yapılmıştır. Tarık Zafer'in altını çizdiği gibi "Buluşma resmi söylevleri aşan bir hava içersinde geçti ve bir antlaşma görüntüsü aldı. Buluşmada üçlü bir antlaşma işareti sezildi. Sızan söylentiler kötüydü. Osmanlı üzerindeki denge bozulacak, Rumeli parçalanacaktı. Yıldız vatanı yabancılara terkediyordu". Cemiyet yönünden bu kabul edilemez bir sonuçtu.

III. Eylemler ve Hürriyetin İlanı

Mayıs 1908'den sonra Üçüncü Ordu'nun Manastır yöresindeki kıt'alarında ve çevre köylerle kentlerde huzursuzluk büyümeye başladı. Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa saraya çektiği telgrafta şu haberleri vermekteydi: "Jön Türk, Ermeni ve Makedonya komitelerinin son umumi içtimalarında verdikleri karara göre Selanik yahut Manastır dahilinde, bir mahalli mahsusta "Merkez İcra Komitesi" namıyla bir heyeti ihtilaliye teş-

kil edip, pek yakın bir zamanda fiiliyata başlayacakları..." Bu güvenilir bir istihbarattır. Yalnız komitenin ya da cemiyetin adı verilmemektedir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın cemiyetin varlığından haberdar olmaması mümkün değildir. İsmini açıkça vermemesinin nedeni, örgütün gücünü tam olarak kestirememesinden ileri gelmektedir. Buna benzer bir başka haber de Atina'daki Osmanlı Elçisi Rıfat Bey'den gelmiştir. Bu habere göre: "... Sefarethanenin hususi istihbarat memurunun Makedonya komitecisi kılığına sokularak ve komiteci yazılarak ihtilal heyetinin içinden bazı haberler alması sağlanmıştır. Bunların başında şu gelmektedir: İkinci ve Üçüncü Ordular'ın zabitlerinden birçoğu ihtilal komitesinin düşüncelerine taraftardırlar. Bunlar da Meşrutiyet'in iadesi için söz vermişlerdir. Arnavutlar'dan bir takım nüfuslu şahsiyetler de ikna edilmişlerdir. Bu suretle alınan tertibat yakında fiiliyat sahasına çıkacaktır." Elçiliğin bu raporunun tarihi 22 Haziran'dır. Görüldüğü gibi İstanbul, Rumeli'de bir şeylerin olduğunun farkındadır. Bu nedenle de Rumeli'ye, bu tip olaylara karışmamış bazı Anadolu taburları sevkedilmiştir.

Birçok kaynağa göre olayların böylesine hızlanmasından Selanik'teki merkez de ürkmüş gözükmektedir. Ne var ki Manastır'daki gruba söz geçirmek mümkün değildir. Yapılacak tek şey gelişen olayların arkasında kalmamaktır. Selanik de bu düşünceyle eylemlere girişmeye karar vermiştir. Bu eylemleri şöyle özetlemek mümkündür: Selanik ve çevresinde bazı silahlı eylemlere girerek hükümet yetkililerini yıldırma, Anadolu'dan gelen tabur-ların içine sızarak onların subay ve askerlerini cemiyete kazanmak. Bu eylemler doğrultusunda ilk olarak Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in öldürülmesi girişiminde bulunuldu. Nazım Bey, Enver Bey'in kız kardeşiyle evliydi. İsmail Canbolat'ın bir başvurusunu görüşmek için alt kattaki selamlık odasına giderek Canbolat Bey'le konuşmaya başlayan merkez kumandanı pencereden ateş eden Mustafa Necip adındaki bir subay tarafından yaralandı. Merkez kumandanının yaralanması, ve vuranın yakalanamaması cemiyetin gücüne bir kanıt olarak yorumlandı. Nazım Bey İstanbul'a döndükten sonra verdiği

raporda Enver Bey hakkında şunları söyler: "Enver Bey'le pek az görüştüğümden ve kulunuza hiçbir şey açmadığından, hatta yanımda bir şey sorulmadığı zaman hiç konuşmadığından ahval ve ahlakı hususiyesine bir vukufum yoktur." Ne var ki cemiyet merkez kumandanının Enver Bey'i ihbar edeceği varsayımına dayanarak onu Tikveş yöresine, gereğinde gerilla harekatına başlamak üzere gönderdi. Böylece Enver Bey'in cemiyetin üyesi olduğu açığa çıktı.

Abdülhamit Üçüncü Ordu içersindeki kaynaşma konusunda ilk elden bilgi almak için iki subayın İstanbul'a gönderilmesi ister. Bu emir üzerine kurmay Ali Rıza ve topçu Hasan Rıza isimlerindeki iki Albay İstanbul'a gönderilir. Bunların İstanbul'da gereğinden fazla kalması cemiyeti telaşlandırır ve hemen gelmeleri konusunda baskı yapmaya karar verir. Bu baskılar o derece büyür ki, Hüseyin Hilmi Paşa saraya gönderdiği bir telde "...avdetleri için gün bile tayin olunduğu ve şayet o gün iade edilmezlerse fena şeyler olacağına dair haberler alındığını" bildirmektedir. Durum her geçen gün daha ciddi boyutlara ulaşmaktaydı. Hüseyin Hilmi Paşa kendisinin dışında bütün subayların cemiyetin üyesi olduğuna bile inanıyordu.

Olayların bu noktasında iki önemli gelişme daha ortaya çıkar. Bunlardan birincisi Firzovik Olayı, diğeri de Niyazi Bey'in dağa çıkmasıdır. Firzovik Olayı'nın çıkış nedeni Rumeli demiryollarında çalışan Avusturyalılar'ın eşleriyle birlikte Firzovik'te birkaç gün sürecek bir piknik yapmaya karar vermeleridir. Bunu duyan otuz bin Arnavut Firzovik'te toplanarak büyük bir protesto eylemine girişilir. Arnavutlar'ın Firzovik'te toplanması sırasında 3 Temmuz 1908'de, Niyazi Bey cuma namazını izleyen saatlerde, alay cephaneliğinden aldığı mühimmat ve silah ile dağa çıktı. Kendisini yüze yakın asker ve sivil izliyordu. Bunu izleyen günlerde Eyüp Sabri de aynı şekilde çete kurarak gerilla savaşımına soyundu. Niyazi Bey'in dağa çıktığı bölge Ohri'ye yakındı. Ohri ve çevresi muhalefetin en yoğun olduğu bölge olarak biliniyordu.. Bu muhalefet o boyutlardaydı ki, sabah içtimalarında askerler "yaşasın padişah" yerine "yaşasın millet" diye bağırıyor-

lardı.

Saray, Niyazi Bey hareketinin bastırılması için alaylı bir subay olan Şemsi Paşa'yı görevlendirir. Şemsi Paşa alaylı olduğu için, mektepli dediği genç zabitlerden nefret etmektedir. Arnavutlar tarafından sevildiği için gönüllü Arnavutlar'dan bir birlik oluşturur. Önce Selanik'e gelir. Cemiyet burada paşaya karşı bir hareket yapmaz. Bir anlamda eylemlerinin bütününe zarar vermek istemediği için bu yolu tercih ettiği açıktır.

Her geçen gün cemiyetle sarayın hesaplaşma zamanını yaklaştırmaktaydı. Bu hesaplaşma üç alanda odaklaşmaktaydı.

- Niyazi, Eyüp Sabri ve Enver Bey çetelerinin ortadan kaldırılmasına yönelik girişimlerin engellenmesi.
- Firzovik'te toplanan otuz bin Arnavut'un kazanılması,
- Anadolu redif taburlarının kazanılması doğrultusundaki çabalar.

Bu üç alanda da cemiyetin eylemleri başarılı olur. Nihayet Şemsi Paşa, Manastır postanesinden çıkarken cemiyet üyelerinden Atıf Bey tarafından vurularak öldürülür. Bu kazanımlardan sonra iş son atılımın yapılmasına kalmıştır.

Selanik'teki merkez 21-22 Temmuz gecesi olağanüstü bir toplantı yaparak 24 Temmuz'da genel kıyamın başlamasına karar verir. Kalkışma Rumeli'nin bütün yörelerinden, halk ve asker adına saraya, anayasanın yürürlüğe konması ve Meşrutiyet'in ilanına ilişkin arıza telgraflarının çekilmesi biçiminde uygulanacaktır. Diğer taraftan Selanik ve öteki kentlerde duvarlara cemiyetin Meşrutiyet isteyen bildirileri asılacaktır. Bildiri Fethi Bey tarafından kaleme alınmıştır. Olağanüstü toplantıya katılanlar şunlardı: Talat Bey, İsmail Canbolat, Mithat Şükrü, Binbaşı Cemal (sonradan bahriye nazırı), Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı, Manyasizade Refik, Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar), Müftüzade İhsan Namık, Yüzbaşı Hasan Fehmi.

Manastır 24 Temmuz'da yapılacak hareketi bir gün önceye aldı. Saray tarafından Şemsi Paşa'nın yerine gönderilen Tatar Osman Paşa, Manastır'da 22-23 Temmuz

gecesi Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler'in çeteleri tarafından dağa kaldırıldı. Bu olay İstanbul'u ve sarayı şaşkınlık içersinde bıraktı. Bunun etkisini azaltmak istemeyen Manastır 23 Temmuz günü Meşrutiyet'i tek başına ilan ederek bir telgrafla saraya bildirdi. Manastır'ı Rumeli'nin diğer yöreleri izledi. Hareket Selanik'teki merkezin planladığından daha önce başlamıştı. Rumeli'den gelen telgrafları padişah gereğinin yapılması için Meclis-i Vükelâ'ya havale etmişti. 23-24 Temmuz gecesi Meclis-i Vükelâ toplantı halinde kaldı.

Telgraflar karşısında "Heyet-i Vükela" (Bakanlar Kurulu) neye karar vermesi gerektiğini bir türlü bilemiyordu. Aslında bu kararsızlığın nedeni Padişah'ın bu konudaki gerçek isteğinin ne olduğunun bilinememesiydi. Sabaha kadar Bakanlar Kurulu elindeki kanıtları, belgeleri inceleyerek bir durum değerlendirmesi yaptı. Cemiyetin gücü açısından kesin bir bilgileri yoktu. Fakat hükümetin o dakikaya kadar yaptığı tüm girişimler de ters tepmişti. Otoritenin sarsıldığı, Rumeli'de merkezî hükümetin tanınmadığı bir gerçekti. Tartışmanın sonuna doğru hâlâ açık bir karara ulaşılamamıştı. Bunu, Kamil Paşa anılarında şöyle anlatmaktadır: "Kanuni Esasi'nin ilanından başka bir çare kalmamıştı. Fakat içimizde bunu Abdülhamit'e teklif edecek bir yiğit tasavvur olunamadığından mütehayyir bir halde idik. İşte şaşkınlık bu noktaya eriştiğinde imdada sultanın bir iradesi yetişti. Ellerinde yeni telgraflarla kurenadan Rıza Bey, İkinci Katip İzzet Paşa ile meclise girdi. "Şevketlü efendimiz bu telgraflarında mütalaalarını ferman buyurdular. Anlaşılan ahali Kanun-i Esasi'nin ilanını arzu ederlermiş; ben Kanun-i Esasi'nin ilanının aleyhinde değilim buyurdular" dedi. İşte bu sözlerdir ki meclisi rahatlattı. Bundan sonra şu Bakanlar Kurulu kararı hazırlandı:

"Manastır, Kosova ve Selanik vilayetleri bütün halkının ve ordunun bazı mıntıkasında bulunan erat ve subaylarının şu son günlerde giriştikleri serkeşçe hareketlerin mahiyetlerine dair sözü geçen vilayet ve mıntıkalar vali ve kumandanlarından ve umum müfettişlikten 8,9 ve 10 Temmuz 1324 (21,22,23 Temmuz 1908) tarihlerinde gelen 67 adet telgraf ve yazılar padişah hazretlerinin emri ge-

reğince aramızda birer birer incelendi. Gelen yazılara göre bir çok mahalde bulunan ahalinin ayaklanması ve pek çok yerlerde subay ve askeri eratın onlara katılmasıyla bazı askeri depoların kapılarını kırarak birçok silah ve cephane ve tabur sandıklarında mevcut paraları alarak ve kendilerine mani olmak isteyenleri şiddetli cezalarla ve ölümle tehdit ederek ve nihayet toplar atarak, nutuklar vererek hürriyetin ilanına dair birtakım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanların ve hatta Müşir Osman Paşa'nın bulunduğu yeri kuşatarak Osman Paşa'yı tevkif ettikleri ve bu asice hareketlerin Kanun-i Esasi hükümlerini yürürlüğe koymakla Meclis'i Mebusan'ın toplantıya davet ettirilmesi esasına dayandığı ve bu konuda her türlü nasihata kulak asmayarak daha çok karışıklık çıkaracakları anlaşılmış ve gerçi Kanun-i Esasi yürürlükte olup Meclis-i Mebusan'ın muvakkat bir müddet için tatili şimdiki hareketlerin ve memleketin gereğinden olması dolayısıyla bir müddetten beri davet edilmemiş ve açılmamış ise de halk arasında kan dökülmesini menetmek ve ecnebi devletlerin işlerimize karışmalarına meydan vermemek vazifemiz icabatından olduğundan Meclis-i Mebusan'ın açılması çaresiz yapılacak bir şey olduğundan durum aramızda müzakere edilerek arzedilmesi padişah hazretlerinin emirleri gereğinden olup hakikatte memlekette güvenliğin yerleşmesi arzusunu hedef tutan yüksek mütalaalarî tam isabetli bulunduğundan seçim hakkında zaten mevcut olan usule uyarak gerekli vasıfları taşıyan üyelerinin seçilmesiyle arka arkaya bildirilmesi hususunun umumi olarak vilayetlere ve kendi başına buyruk livalara tebliğ edilmesi ve bu kararın onlara anlatılmasıyla cemiyetlerinin dağıtılması müzakere ile uygun görülmüş ve bu konuda yazılan telgrafname sureti ilişik olarak arz ve takdim edilmekle, padişah hazretlerinin bu konudaki emir ve fermanları ne şekilde çıkarsa isabet onda olmakta bu ve her türlü işte emir ve ferman padişah hazretlerinindir"

Bu karar padişah tarafından hemen onaylanmıştır. Ertesi gün başta İstanbul olmak üzere tüm vilayetlerde ve yörelerde Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmiştir. Böylece 24 Temmuz 1908'de hürriyet (İkinci Meşrutiyet) ilan

edilmiştir.

İttihat ve Terakki bu şekilde özgürlük savaşımında büyük bir adımın atılmasını sağlamış, bir gecede Osmanlı kamuoyu tarafından "Cemiyet-i Mukaddese" olarak nitelenmeye başlanmıştır. İstanbul, Manastır, Selanik ve ülkenin diğer yörelerinde özgürlük ve Meşrutiyet büyük şölenlerle kutlanmıştır. Gösteri ve nümayişler aylarca sürmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde yaşama geçen bu hürriyet hareketi 1789 Fransız Devrimi'nden büyük ölçüde esinlenmiştir. Nitekim, Selanik'te bu mutlu olay şenliklerle kutlanırken Beyaz Kule kahvesinde oturan Naki Bey, coşarak, çalmakta olan orkestrayı susturmuş ve gür sesiyle "Maestro, çal Marseillaise'i" demiştir. Marseillaise'in nağmeleri arasında, orada bulunanlar hürriyetin tadını ilk kez coşkuyla çıkarmışlardır. Gerçekten hürriyete baş koyan cemiyetin üyeleri "Türk Jakobenleri"ydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1908-1918 DÖNEMİ VE İTTİHAT TERAKKİ

I. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı

"Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girdiği, tüm vilayetlere, livaları milletvekili seçimleri yapılmasına ilişkin emirlerinin gönderildiği Temmuz ve Ağustos 1908 günlerinin coşkusu haftalarca sürdü. Fakat böylesine büyük coşkulara karşın cemiyetin salt özgürlük vaadeden söylevlerinden başka somut girişimler pek ağır gelişmekteydi. Gerçi 24 Temmuz'u izleyen günlerde büyük bir grev dalgası, nicel olarak büyük olmasa da Osmanlı işçilerinin kendi hakları doğrultusunda savaşım vermeye kararlı olduklarını göstermekteydi. 1908 grevleri diye bilinen hareketlere Selanik'teki Alatini un fabrikasının işçilerinden, İzmir-Aydın demiryolu, Anadolu demiryolu ve tramvay şirketi işçilerine kadar yaklaşık otuz işyerinin işçileri katılmıştı. Diğer yandan basın üzerindeki sansür kalkmış, sınırsız diyebileceğimiz bir basın özgürlüğü ortaya çıkmıştı. Hürriyetin ilanından sonraki haftalarda somut örnekleriyle ortaya çıkan bu olaylara karşın hükümet katında belli bir heyecan ve acelecilik görülmüyordu. Sadrazam olan Küçük Sait Paşa ve diğer hükümet üyelerinin değil cemiyete, meşruti yönetime bile yakınlıkları kuşkuluydu. Unutulmaması gerekiyordu ki başta Abdülhamit olmak üzere hükümette görev alan ya da almayan bütün yöneticilerin özgürlük, meclis ve Meşrutiyet konusunda geride bıraktıkları yıllardaki tavırları biliniyordu. Bu konum cemiyet için de tehlikeliydi. Nitekim ilk bakanlar kurulu kararında cemiyetin feshi bile istenmişti. Bu durumda Selanik'teki "Merkez-i Umumi"den bir grubun İstanbul'a hemen gitmesi şart olmuştu.

5 Ağustos 1908 tarihli (21 Temmuz 1324) *Tanin*'de dördüncü sayfanın birinci sütununda şu haberi okumak-

tayız:

"Tanin İdarehanesine, Osmanlı İT Cemiyeti mülk ve millete Kanun-i Esasi'yi bahşettirmiştir. Kanun-u mezkurdan tamamiyle yararlanmayı muazzez ve mukaddes bir maksat olarak takip eylemekte olan bugünkü hükümetin cemiyetin mukaddes amacını bütünüyle kavrayamadığını görmekteyiz... Hükümet-i hazıra ile vatanın ve milletin hizmetinde olan cemiyet arasında karşılıklı güvenin tesisi için cemiyet üyelerinden erkân-ı harb binbaşısı Hakkı (Hafız) Bey ile, Necip, Talat, Rahmi ve Hüseyin Beyler'den mürettep bir özel heyet İstanbul'a hareket etmiştir. 19 Temmuz 1324, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Merkezi"

Bu ağdalı bildirinin arkasında söylenmek istenen, mevcut Sait Paşa Hükümeti'nin cemiyetin amaçları doğrultusunda çalışmadığı, cemiyetin Kanun-i Esasi'yi ulusa armağan eden bir kuruluş olarak onu savunmaya kararlı bulunduğu, toplumun refahı için alınması gereken tüm tedbirleri denetleyeceği, açıkçası Meşrutiyet'i ve yeni düzeni savunacağının belirtilmesidir. Gazetenin dördüncü sayfasında yer alan ve bizim bir bölümünü aldığımız bu bildiri Sait Paşa Hükümeti'ne meydan okumaktır.

Sadrazam Küçük Sait Paşa, korkulan, hiçbir dostu olmayan, son dönem Osmanlı politikacılarının içinde önde gelen biridir. Nitekim İT de gelecekteki iktidar yolunda zaman zaman kendisinden yararlanmıştır.

Merkezi Umumi'den, adının belirtilmesini istemeyen bir yetkili İbnülemin'e (Mahmut Kemal) bu konuşmayla ilgili şu bilgiyi vermiştir:

"İstanbul'a geldiğimiz gün, Babıâli'ye giderek Sait Paşa'ya mülaki olduk. O sırada yanında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa vardı. Bizi ona tanıtırken "Zannederim kendisine itimad edersiniz" sözünü sarfetti. Bu sözüyle onun yanında serbestçe konuşulabileceğine işaret etmek istiyordu. Sonra (kendisine mahsus) itidal ile herbirimizle ayrı ayrı konuşmaya başladı. Ve birçok soru sordu. Kabinenin teşkilinde, Şeyhülislam ile Harbiye ve Bahriye Nazırları'nın Padişah tarafından seçilmesine değinerek bunların seçiminin Padişah'a ait olduğunu ileri sürdü. Biz bunu uygun bulmadığımızı söyledik. Bize cevap vermeye

çalıştı. Nihayet bu görüşü Meşrutiyet'e muhalif gördüğümüzü kesin olarak söyleyince bu konuya devam etmedi.

Biz Meclisi Mebusan'ın açılmasında ve milletvekillerinin seçilmesinde yeterince acele davranılmadığından şikayet ettik. O "Kusurumuz yoktur, çalışılıyor, fakat işin zamana muhtaç olduğunu takdir edersiniz" dedi. Daha birçok sözden sonra ayrıldık."

Bu buluşma Sait Paşa'ya cemiyetin gücü hakkında bir fikir vermişti. Özellikle karşısındakilerin cesur, pervasız konuşma tarzı Paşa'nın alışageldiği bir üslup değildi. Bir yandan Padişah'ın Meşrutiyet'e rağmen eski "müstebit" tutumunu sürdürme arzusu, diğer yandan cemiyetin iktidara ortak olma kararlılığı arasında kendine has dengeleri kuramayacağını anlayan Sait Paşa, görüşmenin yapılmasından birkaç gün sonra istifa etti. Yerine yaşlı, İngiliz yanlısı Kamil Paşa atandı. Cemiyet Kamil Paşa'ya da güvenilemeyeceğini biliyordu. Ama onunla hesaplaşmasını Meclis-i Mebusan'da yapacaktır.

1908'den sonra cemiyete yönelik muhalefet de yükselmeye başladı. Eski Jön Türkler'in yurda dönmeleri, cemiyetin bunların önemli bir bölümüne yakın bakmaması muhalefetin ilk nüvesini oluşturdu. Prens Sabahattin, Mizancı Murat, Said-i Kürdi (Nursi) bunların önde gelenleriydi. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bütün ülkede esen özgürlük havasının ilk somut sonuçları grev dalgası ile kadın hareketinin başlaması olmuştur. Başta Halide Edip (Adıvar) Hanım olmak üzere basında kadın hak ve özgürlüklerinin savunusunu yapan yazılar çıkmış, bu arada o güne kadar görülmeyen, kadın-erkek birlikte alışverişe çıkma gibi eğilimler artmıştır.

Cemiyetin nisbeten laik tutumu, kadın hareketinin yükselmesi, gerici olayların da görülmesine neden olmuştur. Bunlardan ikisi özellikle önemlidir. Birinci olayda Halıcılar Camii müezzini Kör Ali, yetkisi olmadığı halde Fatih Camii'nde Meşrutiyet aleyhine konuşmalar yapmış, daha sonra da, 7 Ekim'de peşine cemaattan bazılarını da takarak Yıldız Sarayı'na yürümüştür. Kör Ali Hoca'nın yanında işsiz güçsüz takımından yaklaşık 50-60 kişi bulunmaktaydı. Kör Ali isteklerini şöyle sıralamıştı: "Padişahım çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, mey-

haneler kapanmalı, İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli, resim çektirmemeli. Tiyatrolar kapanmalı." Bu olayın daha üst düzeyde bazı kişilerin kışkırtması olup olmadığı ise hiçbir zaman belli olmadı. Gene 7 Ekim'de Üsküdar'da Yeni Camii'nin imam vekili Abdülkadir de bazı kişileri peşine takarak karagöz ve tiyatro salonlarını basmış, perde ve sahneleri tahrip etmişti. Bu iki olay içten içe bir gerici direnişin varlığını gösteriyordu. Diğer yandan Beşiktaş'ta bir Müslüman kızın, bir Rum delikanlıya kaçması da çeşitli olayların çıkmasına neden olmuştu.

1908 Temmuz'undan sonra muhalefetin hızla yükselmesi ve basının tutumu cemiyetin "otoriter demokrasi" diyebileceğimiz bir tutumun içine girmesi sonucunu verdi. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan dış dinamikler de İT'yi böyle bir tutuma doğru sürüklemekteydi. Avusturya-Macaristan'ın bir oldu bitti ile Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, diğer yandan Bulgaristan'ın sudan bir bahane ile bağımsızlığını ilan etmesi hürriyetin ilk aylarındaki, en şaşırtıcı gelişmeler olmuştur. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun iç birliğinin korunmasının ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. İT açısından bu birliği sağlayacak tek öge "Osmanlılık" bilincinin yerleştirilmesiydi. Ne var ki seçim kampanyası boyunca imparatorluk içersindeki azınlıklar, bir nev'i bağımsızlık propagandası yapmışlardır. Bu doğrultudaki eğilimler seçim süreci içersinde öylesine güçlendi ki, Hüseyin Cahit Bey *Tanin*'de yazdığı "Millet-i Hakime" başlıklı yazısıyla duruma yeni bir boyut getirmek zorunda kaldı. Bu yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı içersinde çeşitli etnik gruplara bağlı halklar olmasına rağmen, bu imparatorluğu kuran, onun yaşaması için kanını veren Anadolu kökenli Türkler'dir. Yani Türkler imparatorluğun içersinde bir milleti hakimedir düşüncesi vurgulanıyordu. Yazının yayınlanmasından sonra seçim tartışmaları bu yöne çekildi. Muhalefetin ve ayrılıkçı ulusal hareketlerin tüm çabalarına karşın, cemiyetin halk nezdindeki saygınlığı sürüyordu. Nitekim seçimleri büyük bir çoğunlukla İT'nin, yani cemiyetin adayları kazandı.

Seçim kampanyasının sonlarına doğru İT ile karşıtla-

rı arasındaki söz düellosu çok sertleşti ve beklenmeyen boyutlara ulaştı. 10 Aralık 1908'de *Tanin* gazetesinin birinci sayfasında İstanbul seçimlerine ilişkin haberlerle birlikte şu alıntıya da rastlamaktayız: *Şûra-ı Ümmet*'in dünkü sayısında yayınlanan bir yazıyı aynen veriyoruz. İsminden utanan adamlar... zulmette teneffüs eder, sefalette canlanır; istifadesini sefalette arayan birtakım mahlukat-ı sefile vardır ki tesadüf edebildikleri acizeyi zehirlemek için karanlıklarda gezerler, ziyaya, nura karşı gelince hemen kabuklarına çekilirler. Bu fezaili insaniye haydutlarının cemiyetin en süfli tabakalarından zeminleri vardır ki oradan kendilerini bizar ettiği için namusa tecavüz ederler. İşte her faziletten mahrum, mahrum oldukları her fazilete düşman olan bu haşerat cemiyetimiz ile müntehibi saniler aleyhine birtakım imzasız beyannamelerle mektuplar neşir ve tevzi etmektedirler. Bunlar her şeyi tayin ederler, yalnız hüviyetlerini tayin edemezler... Fakat bu isminden utanan adamlar emin olsunlar ki kendilerinin kimden, maksatlarının nelerden ibaret olduğu cemiyetimizce meçhul değildir. O veçhile birbirinden den'i olan nam ve meramları yakında gazetelerde millete teşhir edilecektir."

Bu haberden de anlaşılacağı gibi iş birtakım imzasız mektup ve bildirilerle cemiyetin suçlanmasına kadar varmıştır. İstanbul milletvekili seçimi 11 Aralık 1908 Cuma günü yapılmıştır. Cemiyetin adayları 503-340 arasındaki oylarla milletvekili seçilmişlerdir. Muhalefetten ise en fazla oyu alanlar Mithat Paşazade Ali Haydar Bey (67), Ali Kemal Bey (64), Sadrazam Kamil Paşa (18), Mizancı M. Murat Bey (16), Prens Sabahattin (18) dir. Sadrazam Kamil Paşa'nın çok düşük bir oy alması dikkati çekmektedir. Böylece cemiyet, daha seçim aşamasında bile Sadrazam'a karşı olduğunu bu tavrı ile açıklamıştı.

Meclisi Mebusan 17 Aralık 1908'de açıldı. Bütün gazeteler törenin ayrıntılarını yazdılar ve ulusu kutladılar. Örneğin *Tanin*'de başyazının üstünde, çerçeve içersinde şu not görülmekteydi: "Ulusal Bayramı kutlarız... Bunca senedir hasretini çektiğimiz bu ulusal bayrama kavuşmaktan kaynaklanan sevinçle bütün vatandaşlarımızı tebrik ederiz".

Abdülhamit, Ihlamur, Nişantaşı, Beyoğlu, Unkapanı, Şehzadebaşı ve Divanyolu'nu izleyerek Meclis-i Mebusan'a geldi. Alaturka saatle 8'de borazanlar "Teşrif-i Hümayun"u haber verdiler. Ayasofya Meydanı'nda "Mızıka-i Mabeyn" Hamidiye Marşı'nı çalarak kendisini karşıladı. Padişah locasına girdikten sonra salonda bulunanları selamladı. Bunu Başkatip Cevat Bey'in "Nutku Hümayun"u okuması izledi. Nutuk tam on iki dakika sürdü. Böylece Meclis-i Mebusan çalışmalarına başladı.

II. Karşı Devrim

Meclis'in açılmasından sonra İT şöyle bir ikilemle karşı karşıya kaldı. Cemiyetin milletvekilleri çoğunluğuna sahip olmasına karşın hükümet içersinde bir temsilcisi yoktu. Yani parlamenter bir düzende iktidara sahip olacak ekseriyeti bulduğu halde fiilen iktidara ortak bile değildi. Bu durumda Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi, böylece İT'nin siyasal yaşam içersinde başat güç olduğunun kanıtlanması gerekiyordu. İT Kamil Paşa'yı hedef alırken, o da cemiyeti aşağılayıcı bir tutumun içine girmişti. Meclis-i Mebusan'a devam etmiyor, hükümete ilişkin sorulara yamt vermiyordu. İT ile Kamil Paşa'nın sürtüşmesini somutlaştıran ilk olay Hakkı Paşa'nın Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne getirilmesi nedeniyle çıkmıştır. Bu tayin üzerine Selanik'teki Merkez-i Umumi sadarete şu telgrafı gönderir: "Şu sırada hükümetin içişlerindeki tutumu çok önemli olup, bu vekaletin güçlü bir kişiye verilmesi lüzumlu görüldüğünden eski sadrazamlardan Ferit (Avlonyalı) Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne atanması gerekli bulunduğu gibi, Hakkı Paşa'nın Maarif Nezareti'nde kalması muvafık mülahaza olmakla..." Görüldüğü gibi cemiyet Kamil Paşa'nın yaptığı bir atamaya müdahale etmeyi düşünebilmektedir.

Sadrazama cemiyetin gönderdiği bir başka "arıza"da 25 Ekim 1908 tarihlidir. Bu arızada şu düşünceye yer verilmiştir: "Halkın en fazla hoşuna gidecek konu memurların iyi seçimi ve eskiden beri zalimane bir biçimde memuriyetlerini icra edenlerin işten el çektirilmesidir. Oysa Dahiliye Nezareti'ni işgal eden Hakkı Paşa memur seçi-

minde çok yanlış davrandığı gibi bu konudaki şikayetler de çok yoğundur. Dışişleri'nden zerre kadar vukuf ve behresi olmadığı anlaşılan Tevfik Paşa'nın bu bakanlığı ülkenin çıkarları doğrultusunda yönetmekten aciz olduğuna kamuoyunun inancı tamdır..." Diğer yandan Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın da değiştirilmesi istenmiş. Ankara Valisi Nuri Bey'in İçişleri Bakanlığı'na, Posta Telgraf Nazırı Galip Bey'in de Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi zorunluluğu vurgulanmıştır.

Cemiyetin yukarıda birkaç örneğini gördüğümüz tavırlarına karşı Kamil Paşa'nın da cemiyeti ve özellikle Meclis-i Mebusan'ı hedef alan iki hareketini görmekteyiz. Bunlardan birincisi Meclis Başkanı Ali Rıza Bey'e "Ûlâ Evvel-i" rütbesinin verilmesini önermesidir. Bu bir çeşit iyi niyet gösterisi arkasına saklanan küçültücü davranıştır. Çünkü, bu yolla Meclis "Ûlâ Evvel-i" rütbesiyle eşitlenmek istenmektedir. Ali Rıza Bey bu öneriyi reddetmiştir. İkinci olay ise Kamil Paşa'nın evrakı arasında bulunmuş olan şu yazıdır: "Anayasa'nın 10. maddesinde kişinin özgürlüğü her türlü taarruzdan masundur; hiç kimse kanunun tayin ettiği neden ve şekilden başka bir bahane ile cezalandırılamaz kaydı bulunduğu gibi; 22. maddesinde de herkesin konutu taarruzdan masundur, yasanın belirlediklerinin dışında hiçbir nedenle hükümet tarafından kimsenin konutuna cebren girilemez denildiği halde cemiyet mensupları eski bakanlardan ve memurlardan bazılarını, hatta Ermeni Patriği'ni cebren meskenlerinden alıp Harbiye ve Zaptiye Nezaretleri'nde hapsetmişlerdir... Bundan böyle benzeri hareketlerden kaçınılması gereği beyan ve ihtar olunur". Bu yazı cemiyetin en güçlü yanına yönelik bir tehditti. İT'nin ileri gelenleri de bu tehdidin boyutunu anlamışlardı.

İT ayağına kadar gelen bu fırsatı kaçırmadı. Kamil Paşa'mn dış politika açısından başta İngiltere olmak üzere büyük devletlere karşı sürekli boyun eğen tutumu, seçimler sırasında ayrılıkçı eğilimleri daha bir ortaya çıkan azınlıklara yakın oluşu, oğlu Sait Paşa'nın yapmış olduğu suistimaller, nihayet Meclis-i Mebusan'ı ikinci plana itme çabaları İT'nin sözcüleri tarafından ayrıntılı bir biçimde sergilendi. Sonuçta, *Tanin* Başyazarı ve İstanbul

Milletvekili Hüseyin Cahit Bey tarafından Meclis'e bir gensoru önergesi verildi. Bu önergede aynen şunlar yazılıydı:

"Meclis-i Mebusan Riyasetine,

Reis Beyefendi,

Dahili Nizamname'nin 29. maddesi gereğince Sadrazam Devletlü Kamil Paşa Hazretleri'nden dahili ve harici politikamız hakkında istihzaatta bulunmak isterim. Meşrutiyet'in ilanından iki hafta sonra iktidara gelen Sadrazam Paşa Hazretleri şimdiye kadar takip ettikleri dahili ve harici politikaya dair beyanatta bulunmadığı gibi Meşrutiyet'in kurallarına uymayan bazı hareketlerin meydana geldiği de söyleniyor. Diğer taraftan Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan ile mevcut olan ihtilafatın bugünkü durumu hakkında açık bir bilgi bulunmadığı halde ortada bir Girit Meselesi mevcut olduğu, Girit'in Yunanistan'a ilhakının bir oldu bitti haline gelmek üzere bulunduğu cihetle artık geleceğine sahip olan millet müvacehesinde bu noktaların tenviri için Sadrazam Paşa Hazretleri'nden istihzaatta bulunulması zorunludur. Bundan dolayı yüksek makamınızca kendilerine davet yazılmak üzere önerimin genel kurulda okunmasını rica ederim... İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit"

Bu önergenin verilmesinden sonra İT'nin Kamil Paşa'ya yönelik eleştirileri artar. *Tanin* ve Hüseyin Cahit Bey bu konuda başı çekmektedir. 31 Aralık tarihli *Tanin*'in başyazısında "Kamil Paşa Politikası" başlığı altında Sadrazam'a ağır hücumlarda bulunulmuştur. Aynı günkü gazetede yer alan şu haber de manidardır: "Mebusan şimdiki haliyle kurulmuş bir makinedir. Bu makine işlemek için hükümet tarafından bir teşebbüs ister. Hükümet Meclis'e müzakere edilecek mevad verirse Meclis işleyecektir. Vermezse böyle beyhude vakit geçirir." Bu haber Sadrazam Kamil Paşa'nın Meşrutiyet'in ana ilkelerini gözardı ederek Meclis'i çalıştırmadığını ortaya koyan bir üslupta kaleme alınmıştır. 13 Ocak 1909 günü Kamil Paşa gensoru önergesini yanıtlamıştır. Meclis'te o gün yapılan tartışmaların kesin bir sonuca varması mümkün değildi. Nitekim de yapılan oylama sonucunun hükümete güven oyu olarak ele alınıp alınmayacağı da tartışılmış-

tır. Sonuçta dağ fare doğurmuş ve Kamil Paşa güven oyu almış olarak kabul edilmiştir.

Daha sonraki Meclisi Mebusan toplantısında Selanik'ten gelen, Meşrutiyet'in korunması için bir güvence kabul edilen avcı taburlarının geri gönderilecekleri söylentileri üzerine Kamil Paşa'nın gelip açıklama yapması istenir. Paşa iki elçi ile olan randevusunu bahane ederek davete gelmez. Bu kere Meclis onun gıyabında güven oyuna başvurarak 8 oya karşı 198 oyla Kamil Paşa'ya güvensizliğini bildirir.

Olayın bundan sonraki gelişimini Mabeyn Başkatibi Cevat Bey şöyle anlatmaktadır: O gece güneş batışından üç saat sonra Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ve İkinci Reisi Talat Bey daireye gelerek mührü hümayunun derhal Kamil Paşa'dan alınarak Padişah'ın atayacağı birine verilmesini istediler. Bunun üzerine kürenadan Rıfat Bey, Kamil Paşa'ya gönderilerek mühür istenmiştir. Kamil Paşa mührü vermeyerek ertesi sabah bizzat kendisinin getireceğini söylemiştir. Bu adetten olmadığı için mühür o gece Kamil Paşa'dan alınmış ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa tayin olunmuştur."

Kamil Paşa Hükümeti'nin güvensizlik oyu aldığı 13 Şubat 1909 ile 31 Mart olayı diye bilinen ayaklanmanın başladığı tarih olan 13 Nisan arasında sadece iki ay vardır. Bu iki ay içersinde İT'ye ve Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'ne yönelik muhalefet doruğa çıkmıştır. Muhalefetin başını eski Jön Türkler çekmiştir. Özellikle İT'nin dışında kalan Prens Sabahattin, Mizancı Murat Bey bunların içersinde önde gelenlerdi. Prens Sabahattin 2 Eylül 1908'de yurda dönmüştür. Döner dönmez de Ali Rıza Bey grubu ile olan eski tartışmaları yeniden başlatmıştır. Oysa Prens'in İstanbul'a gelmesinden üç gün önce İT ile "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" grubunun birleştiği gazetelerde ilan edilmişti.

Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönüşünden sonra, 14 Eylül 1908'de Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Ahmet Samim, Solon ve Bebi Kazanova, Nazım ve Şevket Beyler, Celalettin Arif ve Mahir Said liberal eğilimli, ilkeleri itibarıyla Prens'e çok yakın "Ahrar" partisini kurmuşlardır. Partinin yayın organı *Terakki* gazetesi Prens tarafından

yönetiliyordu. Bu durum Prens'in Ahrar Partisi'nin kurucusu olduğu izlenimini de vermekteydi. Parti programının ana yaklaşımı, bir önce de değindiğimiz gibi, liberal ekonomi doğrultusundaydı. Ahrar Partisi'ne göre ekonomide kışla ve memurluk zihniyetine son verilmesi gerekiyordu. Böylece ülkede özel mülkiyetin pekişeceği liberal bir iş ortamı ve ona bağlı olarak da demokrasinin ana kurumları kurulabilecek ve işlerlik kazanacaktır.

Ahrar ile İT'nin kamuoyu önündeki ilk çatışması seçimler dolayısıyla oldu. Ne var ki o dönemde İT'nin prestiji çok yüksek olduğu için Ahrar'ın adaylarından sadece Mahir Sait Ankara'dan Meclis'e girebildi. 1909 Mart'ında, Manyasizade Refik Bey'in ölümü nedeniyle İstanbul'da boşalan milletvekilliği için yapılan ara seçimde Ahrar'ın adayı Ali Kemal Bey, İT'nin adayı Rifat Paşa karşısında yenilgiye uğradı.

Ne var ki Ahrar'ın seçimleri kazanamamasına karşın, Meclis-i Mebusan içersinde 40-50 milletvekilinden oluşan bir muhalefet çekirdeği ile yakın ilişkisi bulunuyordu. 1909'un ilk günlerinden itibaren basında muhalefet yükselmeye başladı. *Servet-i Fünun* ve *Yeni Gazete* Kamil Paşa'yı tutan yayınlar yaparken, *Osmanlı, İkdam, Sabah, Seda-yı Millet, Serbesti* gibi gazeteler ise Ahrar yanlısı yayınlarıyla her geçen gün cemiyete ve Hüseyin Hilmi Paşa'ya yönelik eleştirilerini yükseltmekteydiler. İT'nin yanında yer alan en önemli gazete *Tanin*'di. Hürriyetin ilanından birkaç gün sonra yayın hayatına atılan Hüseyin Cahit Bey'in *Tanin*'i, partinin kendini feshetmesine kadar İT'nin yanında yer almış, onun adeta resmi yayın organı haline gelmişti. Muhalefetin iktidar olduğu dönemlerde sık sık kapatılan *Tanin, Cenin, Renin* gibi değişik adlarla yayın yaşamını sürdürmüştür.

İT'ye yönelik muhalefetin Pera Palas'ta düzenlenen yemeklerdeki konuşmalarla daha da büyüdüğünü söyleyebiliriz. Bu ziyafetlerden ilki Osmanlı saltanatının 610'uncu yıldönümü dolayısıyla Ahrar Partisi tarafından verilmiştir. Yemeğe Kamil Paşa'nın katılması İT'yi kızdırmıştır. İkinci yemek gene aynı yerde bu kez İT tarafından düzenlenmiştir. Bu yemekte Ahmet Rıza Bey'in yaptığı konuşma muhalefete yönelik ağır bir suçlamayı içeri-

yordu. Ahmet Rıza Bey bu konuşmasında istibdat döneminde kişisel çıkarlar sağlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyenlerin yönetimden şikayet edebileceklerini ileri sürerek, bu gibi kişileri hainler biçiminde nitelemiştir. Bu hainlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kayıtsız şartsız bir hürriyet istediklerini ileri sürmüştür. Ahrar Partisi Ahmet Rıza Bey'in hain olarak kimi kasdettiğini sorduğunda Ahmet Rıza şu yanıtı verdi: "Eğer bir kişi bu sözü üzerine alıyorsa bu ancak onun kendi bileceği bir şeydir"...

13 Nisan 1909 (31 Mart 1324) gününe yaklaşılırken cemiyete yönelik muhalefetin nedenleri ve kaynakları incelendiğinde şu noktaların öne çıktığı görülecektir:

- İT'nin dış ve iç koşulların zorunlu hale getirdiği merkeziyetçi ve otoriter tutumuna karşı, kaynağı 1902 Jön Türk Kongresi'ne kadar uzatılabilecek, daha liberal ve demokratik bir programın izlenmesinden yana güçlerin yürüttüğü muhalefet. Özellikle Prens Sabahattin çevresinde toplananlar ve onların bir sözcüsü durumunda olan Ahrar Partisi bu muhalefetin odak noktasını meydana getirmekteydi.

- Tutucu ve dinci, olarak adlandırabileceğimiz grupların muhalefeti... Meşrutiyet'in ilk günlerindeki "Kör Ali", "Karagöz" ve "Beşiktaş Karakolu" olayları bu karşı koymaların boyutunu ve ciddiyetini ortaya koymuştur. Unutulmamalıdır ki Tanzimat'tan beri "Şeriat" kurallarının ayaklar altına alındığını söyleyen, Batılılaşma çabalarına karşı çıkan bir muhalefet çizgisi bulunmaktaydı.

- İT'ye karşı koyan, sürekli eleştiren bir başka grup da ayrılıkçı politikalar izleyen azınlıklardı. Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap ulusçu hareketleri, İT'nin Osmanlılık bilinci yaratarak devleti kurtarmaya çalışan, merkeziyetçi politikalarının karşısında yer alıyorlardı.

- İT'nin iktidara gelmeye çalıştığı bu yıllarda Avrupa'nın neredeyse bir yüzyıldır süregelen statükosu da bozulmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ciddi bir şekilde masa üzerine konulmuştu. İT'nin Osmanlı bilincini yaratmayı amaçlayan tutumu paylaşımdan pay almayı bekleyen dış güçlerin, özellikle İngiltere'nin, hoşuna gitmiyordu. Bu güçler İstanbul'da genç, dina-

mik, atılgan bir yönetimden ziyade Kamil Paşa'da somutlaşan, büyük devletlerin dümen suyundan giden yorgun ve güçsüz bir hükümet görmeyi yeğliyorlardı.

İT'nin üye verdiği ilk hükümet Hüseyin Hilmi Paşa kabinesidir. Ne var ki bu hükümete karşı olanların seslerini hemen yükseltmesi dikkati çekmiştir. Muhalefet hızla Kamil Paşa'nın çevresinde toplandı. 26 Şubat 1909'da Kamil Paşa'nın konağı ve İngiliz elçiliği önünde gösteriler yapılması tasarlandı. Bundan da vahim olarak 27 Şubat 1909'da İlmiye öğrencileri askere alınmamalarını sağlayan ayrıcalığın kalkmasını protesto için mitingler düzenlediler. Ûlema ve ilmiye talebesinin bu başkaldırısı önemli bir irtica kalkışmasının öncüsü sayılabilecek nitelikteydi.

Diğer yandan istibdadın geri gelmesini sağlayacak gizli cemiyetlerin de kurulduğunu görüyoruz. Bunlar Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havasını düzen bozucu ve anarşi yaratıcı olarak gösteriyorlar ve eski düzenin yeniden ihyası için el altından çalışmalarını yürütüyorlardı. Hatta bu işe önayak olanların Mabeyn'den para bile aldıkları 31 Mart'tan sonra yapılan duruşmalarda ileri sürülmüştü. Bu grubun önde gelenleri *El Adi* ve *Protesto* gazetelerinin yazarı Nadiri Fevzi Bey, Devlet Şurası üyelerinden Tayyar Bey, Rüsumat dairesinde müdür Tevfik Bey, Mabeyn'den Hacı Mustafa Efendi, Musahip Halil Beyler'di. Bu kişiler o dönemde Saray'a jurnal vererek bir çeşit kışkırtıcılık yapmaktaydı. Sonraları bunlar "Harekatı İhtilaliye ve İrticaiyeyi ikzar zımnında gizli cemiyet" kurmaktan yargılanacaklardır. 31 Mart'ın başrolünde Derviş Vahdeti'yi görürüz. Vahdeti, gazetesi *Volkan* ve kurduğu örgüt "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" bu büyük kalkışmanın düzenleyicisi, en azından kışkırtıcısı olarak tarihte yeralmışlardır. Aslında 31 Mart Olayı İT'ye yönelik muhalefetin sonucudur, değişik etkenlerin bir arakesitidir. *Volkan* gazetesinin kurucusu ve başyazarı Derviş Vahdeti Kıbrıslı bir hafızdır. Yoksul bir aileden gelir. Kıbrıs'ta memurluk yaptı ve bu arada İngilizce öğrendi. 1902'de İstanbul'a geldi, bir süre "İskan-ı Muhacirin" komisyonunda görev aldı. Sonra Dahiliye Nazırı'nı jurnal etti, fakat bu jurnal ters tepki yaptığı için Diyarba-

kır'a sürüldü. Hürriyetin ilanında Kıbrıs'a döndü. Buradaki mal varlığını satıp İstanbul'a geldi. İlk olarak "Fedekaran-ı Millet Cemiyeti"ne girdi. Sonra bu cemiyetten çıkarak İT'ye girmeye çalıştı, başaramadı. 11 Aralık 1908'de *Volkan* gazetesini yayınlamaya başladı. Prof. Sina Akşin bu gazetenin temel niteliklerini şöyle sıralamaktadır: "1) İslamiyetçi nitelik, 2) Hürriyetçi ve Kanun-i Esasi düzeninden yana olmak, 3) İnsaniyetçi ve medeniyetçi nitelik.... Vahdeti yazılarında Dreyfus, Zola, Darwin'i anacak kadar Batı bilgilerinden haberlidir, 4) Fedekarancı nitelik. Vahdeti eski sürgün ve kaçkınları, korur, 5) Sabahattinci ve muhalif nitelik... Vahdeti Kamil Paşa'yı tutmaktadır. Derviş'e göre güdülecek en isabetli siyaset İngiliz siyasetidir.... 6) Osmanlıcı, İttihad-ı anasırcı görüşler." Derviş *Volkan*'ı çıkardıktan sonra da "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"ni kurdu. Bu cemiyet kısa sürede gelişti, cemiyetin yayın organı olarak *Volkan* da daha geniş yığınlara yayıldı. Bu arada Derviş, Lütfü Bey diye birini aracı kullanarak Abdülhamit'ten de 450 liralık bir destek görmüştür. Duruşmalar sırasında Vahdeti Lütfü Bey'in bu aracılığını reddetmiştir. Şurası kesindir ki 31 Mart'tan önceki günlerde *Volkan* yayınladığı yazılar, destek mektupları ile kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Fakat aynı kışkırtıcılığı *Serbesti*, *İkdam* vb. gazeteler de yapmıştır.

Orduda da aynı dönem içersinde bazı huzursuzluklar başgöstermişti. Alaylı subayların görevden uzaklaştırılmaları, Harbiyeli subayların eski Prusya disiplini uygulamaları bu huzursuzlukların temel nedenidir. Ordunun bu muhalif kesimi de kışkırtmalara uymaya hazırdı. Özetlersek kalkışmanın bütün koşulları hazırdı. Nitekim son ay içersinde olaylar hızlı bir biçimde tırmandı. 12 Mart 1909'da Rıza Nur'un *İkdam*'da yayınlanan, "Görüyorum ki iş fena gidiyor" başlıklı yazısı büyük yankılar uyandırdı. Rıza Nur yazısında, matbuat nizamnamesini, gösterilerin 24 saat önceden haber verilmesini, İT'nin hükümet içinde hükümet oluşunu sert bir şekilde eleştirdikten sonra şu öneriyi yapmaktaydı. İT İstanbul'dan çıksın. Selanik ve Manastır'da faaliyette bulunsun. Bu yazı *Volkan* da dahil olmak üzere bütün muhalif gazete-

lerde yayınlandı. Hatta iki sütunluk bir özeti ile yorumu İngilizler'in *The Times* gazetesinde yer aldı.

28 ve 31 Mart 1909'da er ve erbaşların İttihadı Muhammedi Cemiyeti'ni destekleyen ve İT'yi eleştiren mektupları *Volkan*'da çıktı. Bundan iki gün sonra (3 Nisan) İttihadı Muhammedi Cemiyeti merkezinin açılışı nedeniyle Ayasofya Camii'nde bir mevlüt okutuldu, binlerce kişi camiden cemiyet merkezine kadar yürüdü. Nihayet 6 Nisangecesi *Serbesti* başyazarı Hasan Fehmi Bey köprü üzerinde öldürüldü. Bu İT'ye karşı olan bir hareketin son damlasını oluşturdu.

Hasan Fehmi, Mevlanzade Rıfat Bey'in, *Serbesti* gazetesinin başyazarıydı. Hükümete ve İT'ye çok sert eleştiriler yönelten yazılarıyla dikkati çekiyordu. 6 Nisan gecesi gazeteden çıkıp evine giderken, köprü üzerinde, öldürüldü. Bu cinayetin İT tarafından basını sindirmek için düzenlendiği muhalifler tarafından ileri sürüldü. Nitekim daha sonraları, çeşitli yetkili kişilerin amlarında da bu nokta öne çıkarılmıştır. Katilin bulunamaması da bu konuda bir kanıt gibi kullanılmıştır. Hasan Fehmi'nin cenazesi 8 Nisan günü başta üniversiteli gençler olmak üzere 40 bine ulaşan bir kalabalığın katılımı ile kaldırılmıştır. Törenin yapılacağı günkü *Serbesti* gazetesinin birinci sayfasında, iri puntolarla şu yazılmıştı: "Vatan bu hainlerin pençe-i İstibdatından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı, merkezi müteaddideye geçti..., ey tercümanı efide-i millet olan matbuat, çalışınız; vatanı pençe-i istibdatın kuvve-i muharibesinden kurtarınız...". Meclis-i Mebusan'da Rıza Nur'un da içinde bulunduğu bir grup katilin neden yakalanamadığını hükümetten sordular. Sert konuşmalardan sonra önerge kabul olundu. Başkan Ahmet Rıza Bey'in gensoruyu on gün sonraya alması üzerine Vartkes Efendi yerinden bağırdı: "Öbür Cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz." Gerçekten de üç gün sonra 31 Mart (13 Nisan) kalkışması meydana geldi.

13 Nisan günü yayınlanan *Serbesti* gazetesinde Mevlanzade Rıfat "Bizi bizden ziyade düşünen İngilizler" diyerek şunları önermekteydi: Hükümet gibi çalışan cemiyet ortadan kaldırılırsa, Kamil Paşa kabinesi döneminde olduğu gibi Avrupa'nın güvenine nail olunur, fabrikalar,

ticarethaneler açılır, kadrosuz kalanlar buralarda istihdam olunur veböylece işler yoluna girer. Görüldüğü gibi hedef cemiyet, yeniden kurulmak istenen ise Kamil Paşa'nın sadaretidir. *Mizan* da aynı günkü sayısında "Şeriata göre iki hükümet olamaz. Ulema bu konuda halkı irşat etmeli" diyerek din adamlarını kışkırtıyordu.

31 Mart Olayı, İstanbul'a getirilmiş olan Avcı Taburları'ndaki askerlerin ayaklanmasıyla başladı. İlk ayaklanan Hamdi Çavuş komutasında Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu oldu. Bu taburdaki askerler subaylarını etkisiz hale getirdikten sonra Sultanahmet'te, Meclisi Mebusan'ın önünde toplandı. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve 1. Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa "heyeti nasiha"lar toplayarak askeri teskin etme uğraşı içindeyken, isyancılar diğer kışlalara giderek oralardaki askerleri de kendi saflarına çektiler. Askerlerin istekleri şöyle özetlenebilirdi:

- Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin azledilmesi,
- Milletvekillerinden Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi ve Talat Beyler'in uzaklaştırılması
- Şer'i hükümlerin noksansız uygulanması,
- Alaylılardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin işlerine yeniden alınmaları.
- Davranışlarından ötürü hiçbir neferin kılına dokunulmaması.

Askerlerin bu istekleri bir yandan saraya, diğer yandan Meclis'e sunuldu. Askerler gruplar halinde Yıldız'a gidip, Padişah'a bağlılıklarını sundular. Bu arada Abdülhamit balkona çıkarak onları selamladı. Bu olaylar olurken, askerlerin bir bölümü de mektepli subayları aramaya başladılar. Nitekim iki gün içerisinde 20'ye yakın subayın öldürüldüğünü biliyoruz. Diğer yandan Hüseyin Cahit Bey diye Lazkiye Milletvekili Arslan Bey'in, Adliye Nazırı Nazım Bey'in Meclis önünde öldürülmesi ayaklanmanın vahametini bütün açıklığı ile ortaya seriyordu. Meclis'te toplanan muhalif milletvekillerinden bir bölümünün İsmail Kemal Bey'in ısrarıyla hükümete güvensizlik oyu vermesi, Ahmet Rıza Bey'in yerine İsmail Kemal Bey'i meclis başkanı seçmeleri ise o günün koşulları içersinde anlamsız ve geçersizdi. Akşama doğru Hüseyin

Hilmi Paşa yerine Tevfik Paşa, Sadrazam Gazi Ethem Paşa da Harbiye Nazırı olarak atandı. 1. Ordu'nun kumandanlığına ise Nazım Paşa getirilmişti. Böylece birinci günün sonunda muhalefetin istekleri bir ölçüde yerine gelmişti. Ama olayların tek hakimi olarak da Abdülhamit ortaya çıkmıştı.

İT olay karşısında iki yönlü bir taktik uygulamıştır. Bir yandan İT örgütü ve kulüpleri öncülüğü ile sadarete protesto telgrafları çekmek, diğer yandan da Rumeli'de, İstanbul'daki ayaklanmayı bastıracak bir askeri gücün toplanmasını sağlamak. Cemiyetin sivil ve askeri kanatları bu stratejiyi son noktasına kadar başarıyla uygulamışlardır. Sadrazam Tevfik Paşa'nın dosyalarında yer alan yüzlerce kınama telgrafı bu uygulamanın ilk somut sonucudur. Bunlar Rumeli'den geldiği kadar Anadolu'nun çeşitli merkezlerinden çekilmiştir. Telgrafların hemen hepsindeki ortak tema Meşrutiyet'in tehlikede olduğunun belirtilmesi, Meclis-i Mebusan'ın tehdit edilmesinin kınanması, Meşrutiyet'in korunması için gerekirse silaha sarılacağının, mevcut hükümetin gayri meşru olduğu ve tanınmadığının bildirilmesidir. Bu da göstermiştir ki İT örgütü düğmeye basılmış gibi ortak bir davranış içersine girmiştir.

Bir yandan, İstanbul'daki hükümet protesto edilirken, diğer taraftan Selanik'te toplanan Hareket Ordusu da İstanbul üzerine yürümeye başladı. Bu ordu düzenli kuvvetlerin yanısıra, gönüllü milisleden oluşmuştu. Hareket ordusu Ayastefanos 'a (Yeşilköy) gelince burada Ayan ve Meclis-i Mebusan'ın ortak bir toplantı yapmasına karar verildi. İstanbul'daki muhalefet tam bir panik havasını yaşarken, her iki meclis Ayastefanos'taki yat kulubünde toplanmıştır. Başkanlığa Ayan Reisi Sait Paşa seçildi. Ahmet Rıza Bey'in yeniden Meclis Başkanlığı'na seçilmesinden sonra konuların görüşülmesine geçilmiştir. Meclis'teki temel konu Padişah'ın hal'i idi. Ne var ki Mahmut Şevket Paşa ordunun İstanbul'a girmesi ve duruma hakim olmasından sonra konunun ele alınmasını istiyordu. Ordu içersinde Padişah'a bağlı olan grupların başkaldırısı söz konusu olabilirdi.

Hareket Ordusu'nun başkente hakim olmasından

sonra, olayların on beşinci günü, Sultanahmet'teki binasında toplanan Meclis-i Mebusan Abdülhamid'in hal'li sorununu tartıştı. Meclis'in kararından önce bir fetva alınmasını isteyenlerin çıkardığı tartışmalardan sonra Abdülhamidin halledilerek "Beşinci Mehmet" ünvanıyla Reşat Efendi'nin tahta çıkması oybirliği ve ayakta alkışlarla kabul edildi.

Başkatip top sesleri ve Meclis'ten bir heyetin gelmekte olduğuna ilişkin telgraf üzerine durumu anladı. Abdülhamid'e hallini bildirmek için giden heyet, sonra dedikoduları konu olarak biçimde kozmopolitti. Oysa Reşat Efendi'ye tahta çıktığını bildiren heyette Ayan İkinci Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis İkinci Başkanı Talat Bey bulunuyordu. Kararın tebliğinden sonra Sultan Reşat Bab-ı Seraskeriye (Harbiye Nezareti) geldi. Meclis Başkanları'nın huzurunda Kanun-i Esasi hükümlerini, Meşrutiyet usulünü, milletin haklarını koruyacağına dair and içti. Biat merasimi sırasında hazır bulunan bando sözleri

Biz ne idik ne olduk
Şimdi Hürriyet'i bulduk
Saye-i Cemiyet'te
Esaretten kurtulduk
Yaşasın Niyaziler, Enverler
Varolsun hamiyetli askerler

biçimindeki marşı çalıyordu. İT önemli bir savaşımdan başarı ile çıkmaktaydı.

III. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti.

31 Mart Olayı'nın arkasında kim vardır sorusu o günden bu yana sorulmuştur. Resmi tarih bu konuda tüm sorumluluğu Vahdeti ve Abdülhamit'e yükler. Bu olayın bir irtica ayaklanması olduğu her fırsatta yazılır. Kanımızca olaya tek yönlü bir gözlükle bakmak yanlış olur. Olayın böyle birdenbire büyüyerek bir kalkışma halini almasında muhalefetin önemli bir etmen olduğunu kabul edebiliriz. Cemiyete karşı olanlar, eski düzeni yeniden kurmak isteyenler, Tanzimat'tan beri toplumda kök salmış şeriat özlemi ve Batı düşmanlığı muhalif olma ol-

gusunda bir çeşit tek cephe meydana getirmişlerdi. *Volkan* gazetesi ve Derviş Vahdeti yazıları itibarıyla meşruti bir yönetim tarzına karşı değillerdi. Hatta bu konuda özgürlükçü, yeni gelişmelere açık bir yapıyı da yazılarında sergiliyorlardı. Muhaliflerinde eski istibdat düzenini getirmek gibi görünür bir amaçları yoktu. Ne ki ayaklanmanın iyi planlanmaması, eşgüdümden yoksun oluşu daha ilk günden itibaren Abdülhamit'in duruma hakim olması sonucunu vermiştir. Bu noktadan sonra olay Abdülhamit'in gücünü yeniden artıran, gerici bir yapıda gelişmiştir. İTTİHAT olaydan önceden haberli olduğunu söyleyenler vardır. Bu iddiaya göre cemiyet ayaklanmaya bile bile göz yummuş ve böylece kendisine muhalif olanların sindirilmesini, tasfiyesini sağlamıştır. İT'ye muhalif olanların ortaya attıkları bir yaklaşımdır bu. Ne var ki kanıtlanması mümkün değildir. İT örgütünün, uzaktan kumandalı biçimde, olaya karşı tepkilerini telgraflarla dile getirmesi, Selanik'te hızla bir ordunun oluşturulması bir önceki iddiayı kanıtlayan olgular değildir. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra gündeme getirilen sıkıyönetim, Divan-ı Harpler, sürgünler ve diğer baskılar ise başarının sağladığı olanağın muhalefeti tasfiye için kullanılma fırsatı yarattığını, bu fırsattan da yararlanıldığını göstermektedir. Bunu da o günün koşullarında cemiyetin kaçırmak istemeyeceği bir olanak olarak düşünmek gerekir. Özetlersek 31 Mart Olayı meşruti yönetime, Batılılaşmaya ve İT'ye muhalefet eden grupların ortak bileşkesinin yarattığı bir kalkışmadır. Bu kalkışmadan Abdülhamit ve İT olanakları ölçüsünde yararlanmaya çalışmışlardır.

Sultan Reşat'ın padişah olması demokratik kuralların ülkede yerleşmesi açısından bulunmaz bir nimetti. Çünkü Sultan Reşat yapısı itibarıyla yumuşak, parlamento ile uyumlu çalışabilecek, meşruti bir demokraside örnek olarak gösterilebilecek bir padişahtı. Onun yumuşaklığı eleştirilmişti. Eleştirenlerin istediği Abdülhamit gibi bir sultan ise, bu yapıda bir padişahın Meşrutiyet kurumları ile bağdaşması söz konusu olamazdı. Nitekim tahtta kaldığı süre içersinde Sultan Reşat yasama ve yürütme organlarına daima saygılı olmuştur. Kendisinin kıymeti Vahdettin'in padişah oluşundan sonra daha bir

ortaya çıkmıştır.

Sultan Reşat tahta çıktıktan sonra Tevfik Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getirmiştir. Bu davranış cemiyet ve Meclis'te şaşkınlık yaratmış. Gerekli uyarılar yapıldıktan sonra sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir. 31 Mart ayaklanması sırasında sadrazamlığa getirilen Tevfik Paşa Hükümeti'nin İT örgütleri tarafından nasıl gayri meşru ilan edildiğine, bu yolda telgraflar çekildiğine daha önce değinmiştik. Aynı kişinin yeniden sadrazamlığa getirilmesi bir hata olduğu gibi, ayaklanmanın azlettiği bir sadrazamın (Hüseyin Hilmi Paşa) göreve yeniden getirilmesi hükümetin sürekliliğini vurgulama açısından önemliydi.

31 Mart Olayı, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın ve ordunun öne çıkmasını ve ağırlıklı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Mahmut Şevket Paşa başarılı bir askerdir. Hürriyetin ilanı sırasında Birinci Ferik olarak Kosova Valisi görevindeydi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ayrılmasından sonra Üçüncü Ordu Kumandanlığı ve Rumeli Vilayetleri Umumi Müfettişliği'ne atandı. 31 Mart Olayı'nın çıkması üzerine İkinci ve Üçüncü Ordular'dan oluşan Hareket Ordusu'nun Kumandanlığı'na getirildi. Ayaklanmayı bastırdıktan sonra kendisinin ve ordunun halk nazarında prestiji çok arttı. Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı iken sıkıyönetim ilan etmiş ve ancak ettikten sonra Milli Meclis'in (Mebusan ve Ayan meclislerinin ortak toplantısı bu adla niteleniyor) bilgisine sunmuştur. Ordu ve sıkıyönetim kumandanı olarak çok güçlü bir konuma gelmişti. Cemiyetin üyesi olmasa bile adı İT ile birlikte anılıyordu. İkinci Meşrutiyet döneminin belli bir bölümünde Mahmut Şevket Paşa'nın başat kişiliği her zaman tartışmaların odak noktasını oluşturmuş, politik kararlarda önceliğini korumuştur. Paşa'nın hükümette görev alması ise İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nde gerçekleşmiştir.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa silik bir kişiliğe sahipti. Cemiyetle de çok yakın bir ilişki içersinde olduğu söylenemezdi. Buna rağmen İT'den çekindiği izlenimini Rumeli Umumi Müfettişliği'nden itibaren vermiştir. Onun kabinesinde ilk kez İT ağırlıklı bir konuma geçmiş-

tir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kabinesinde Talat Bey Dahiliye, Cavit Bey Maliye Nazırı olmuşlardır. Kabinede Rıfat Paşa, Necmettin Molla gibi İT'ye yakın kişiler de görev almıştır. Hüseyin Hilmi Paşa her konuşmasında hükümetinin bir İT hükümeti olmadığını ileri sürmüşse de, başta İT olmak üzere birçok kişi ve bilim adamı bu kabineyi İT'nin yoğun biçimde yer aldığı ilk kabine olarak kabul etmişlerdir.

Meclis-i Mebusan'ın ilk dönemi, yani Kamil Paşa'nın düşürülüşüne kadar olan döneminde Meclis kendi kişiliğini arama çabasındaydı. Kamil Paşa'nın tutumu Meclis'i, zaten, ikinci planda görmeye ve mümkün olduğu kadar yok farzetmeye dayanıyordu. Onun güvensizlik oyu ile düşürülmesi İT'nin ve Meclis'in bir ölçüde kendi politikalarını oluşturmasını sağladı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın birinci sadaretinde ise Meclis kendini kanıtlama çabasında olmasına karşı, daha önce de değindiğimiz muhalefet hareketlerinin yoğunlaşması ve nihayet ayaklanmanın getirdiği sorunlar nedeniyle ciddi bir yasama çalışması içine girilmesini engellemişti. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden, Meclis'in birinci dönem çalışmalarının sona erdiği 27 Ağustos 1909'a kadar, yasama çalışmalarının, çeşitli konularda ıslahat karakterinde kanunların çıkartılması biçiminde hızlandığını görmekteyiz. Bir kere bu dönemde, gerçek bir parlamenter yaşama geçilmesini engelleyen 1876 Anayasası'nın birçok maddesi değiştirilmiştir. Anayasa'da yapılan değişiklikler İT iktidarının sonuna kadar devam etmiştir. Fakat en büyük değişiklikler Ağustos 1909'da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma öylesine boyutludur ki birçok Anayasa hukukçusu, ayrı bir 1909 Anayasası'ndan bahsedebilmektedir.

1908'de toplanan yeni Meclis-i Mebusan 1876 Anayasası'nı hemen değiştirmemiştir. Bunun bir nedeni de 19 Temmuz 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun'dur. Bu Hatt-ı Hümayun'da Abdülhamit aşağıdaki noktaları tüm ulusa ilan etmiştir.

1- Yurttaşların her biri hangi ırk ve mezhepten olurlarsa olsunlar "hürriyet-i şahsiye"lerine malik ve ülkenin hukuk ve sorumluluğunda eşittirler.

2- Kanun gereğinden başka bir nedenle kimse sorgu-

lanamaz, tutuklanamaz, hapsedilemez vb. bir muameleyle cezalandırılamaz.

3- Ne şekilde olursa olsun ve kim tarafından oluşturulursa oluşturulsun olağanüstü nitelikte komisyonlar ve mahkemeler teşkil edilemez, hiç kimse ait olduğu mahkemenin dışında bir yerde sorgulanamaz.

4- Herkesin konutu saldırıdan masundur. Kanunun tayin ettiği hususlar başka surette bir adamın konutuna girmek ya da onu gözetlemek caiz değildir.

5- Kimse hakkında kanunun tayin ettiği usulden başka surette bir takibat yapılamaz.

6- Yurttaşlarımızın gerek ticaret gerekse gezi amacıyla istediği memlekete gitmeye, istediği kimselerle toplanmaya hakkı vardır.

7- Gazeteler baskıdan önce hükümetin denetimine tabi tutulamaz. Ve şahsi mektuplar, yazılı evraklar postalarda alıkonamaz.

8- Eğitim ve öğretim tamamen serbesttir.

9- Askerleri dışında hiç kimse rızası olmadan herhangi bir memuriyete tayin olunamaz. Memurlar, yasalara karşı olan durumlarda kendilerine verilen emirlere uymaya mecbur değillerdir. Bu hükümden sonra aynı madde içerisinde beş fıkrada memurların tayin, görev vb. gibi özlük haklarıyla ilgili temel hükümler getirilmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi 1876 Anayasası'nın birçok maddeleri I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süre içerisinde değiştirilmiştir. İlk kez 8 Ağustos 1909'da geniş kapsamlı bir değiştirme yapılmıştır. Bu değişiklikte ele alınan maddeler (değişik şekliyle) şöyledir:

Madde 3- Bu maddede saltanat ve hilafetin eski kurallara göre değişeceği, fakat padişahın tahta çıkışlarında meclis önünde şeriat ve Kanun-i Esasi ahkamına uyacağı ve vatan millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi öngörülmektedir.

Madde 6- Padişah'ın hukukunun, mal varlığının korunması bu maddeyle güvence altına alınmıştır.

Madde 7- Bu maddede Padişah'ın görevleri ve yetkileri ayrı ayrı sayılmaktadır. Temelde yetkiler kısıtlanmıştır. Bütün yetki Meclis-i Mebusan'a verilmiştir. (Hakimiyet-i Milliye İlkesi)

Madde 10- Bu maddede bireysel özgürlüğün her türlü saldırıdan masun olduğu belirtilmiştir.

Madde 12- Basının kanun dairesinde serbest olduğu vurgulandıktan sonra sansür de bu maddeyle yasaklanmaktadır.

Madde 27- Bakanlar Kurulu'nun Sadrazam tarafından atanacağı ve Padişah'ın onayına sunulacağı bu maddede düzenlenmektedir.

Madde 28- Bakanlar Kurulu Sadrazam'ın başkanlığında toplanıp karar alınır dendikten sonra bu kararların Padişah onayına sunulacağı da aynı maddede yer almaktadır.

Madde 30- Bu maddede hükümetin genel politikasından ötürü bakanların müştereken ve bakanlıklara ait işlemlerden ötürü de teker teker Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldukları yer almaktadır.

Madde 35- Bu madde Bakanlar Kurulu ile Meclis arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini hükme bağlamıştır. Maddeye göre herhangi bir anlaşmazlık durumunda bakanlar kendi kararlarında ısrar edip Meclis'in de bu kararı kesin olarak reddettiği durumlarda Bakanlar Kurulu ya Meclis'in kararını kabul eder ya da istifa etmeye mecburdur. Yeni Bakanlar Kurulu eski kurulun kararında ısrar ederse ve Meclis de gene bu kararı reddederse Padişah seçime gitmek üzere Meclis'i feshedebilir.

Madde (36-38)- Meclis'in çalışmalarıyla ilgili düzenlemeleri yapmaktadır.

Madde (43-44)- Bu maddelerde Meclis'in her sene Kasım ayı başında davetsiz olarak toplanması ve mayısın başında da gene Padişah oluru olmadan tatile çıkması hükmü getirilmektedir. Eğer milletvekillerinin çoğunluğu tarafından istenirse Padişah Meclis'i vaktinden önce de açabilir ve gene genel kurul kararıyla içtima süresini uzatabilir.

Madde 53- Kanunların milletvekilleri ve ayan üyeleri tarafından ya da hükümetçe önerileceğini söylemektedir. Yasalaşma her iki meclisin kabul etmesiyle mümkündür.

Madde 54- Kanunların tasdiki ve yürürlüğe girme sorunu, onaylanma için çoğunluğun belirlenmesi konusu

ele alınmıştır.

Madde 76- Milletvekillerine her toplantı dönemi için otuz bin kuruş maaş verileceği ve her ay beş bin kuruş maaşlı memurların harcırahına eşit bir yolluk verileceği hükmedilmektedir. *Eğer toplantı süresi uzarsa uzadığı* her ay için beş bin kuruş ek tahsisat verilecektir.

Madde 77- Meclis başkanlık divanının seçimi bu maddede belirlenmektedir.

Madde 80- Bütçe kanununun düzenlenmesi ele alınmaktadır.

Madde 113- Sıkıyönetim koşullarını belirlemektedir. Eski Anayasa'nın 119. maddesi bütünüyle kaldırılmış ama yeni üç madde eklenmiştir. Bunlardan madde 119; postanelerdeki mektupların mahkeme kararı olmadıkça açılamayacağını, madde 120; Osmanlılar'ın toplanma özgürlüğüne sahip olduğunu ve bu özgürlüğün nasıl kullanılacağını, madde 121 ise Ayan Meclisi'nin tartışmalarının açık ve aleni olduğunu, ancak beş üye tarafından gizlilik teklifi verilebileceğini, bu teklifin ise çoğunlukla kabul edilmesi gerektiğini düzenlemektedir.

Anayasa'nın değiştirildiği bu tarihten sonra Anayasa'da çeşitli değişiklikler daha yapılmıştır. Bunların içinde en önemlisi 35. madde değişikliğidir. Bu maddede Padişah'a verilen yetki biraz daha genişletilmiştir. Değişiklikler ve tarihleri şöyledir:

- *15 Mayıs 1914.* 7,35 ve 43. *maddeler değiştirildi.*
- *29 Kasım 1914.* 7,43 ve102. maddeler değiştirildi.
- *25 Şubat 1916.* Milletvekilliği maaşlarını düzenleyen 76. madde yeniden düzenlendi.
- *7 Mart 1916.* 72. madde değiştirildi.
- *21 Mart 1918.* 69. madde değiştirildi

Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey yapılan çalışmaları özetlerken hükümetin bu dönem içersinde Meclis'e 73 yasa önerisini getirdiğini ve bunlardan 53'ünün kabul edildiğini, geriye kalanların da komisyonlara havale edildiğini bildirdi. Başkanın açıklamasına bakıldığında Meclis'e hemen her konuda öneriler getirildiğini görmekteyiz. Meclis'e önerilen kanunlarda genel çizgi, merkezî otoritenin gücünü artırma eğilimi doğrultusundaydı. Bu şekilde hükümete tanınacak merkeziyetçi yapının ülkenin birlik

ve bütünlüğünü sağlayacağı inancı İT'de egemendi. Meclis'ten geçen kanunların başlıcaları şunlardı: Gösteri ve toplantılarla ilgili yasa, Grev yasası, Müslüman olmayan yurttaşların askere alınmalarıyla ilgili kanun, dernekler kanunu, eşkiyalık ve fesatçılığın önlenmesiyle ilgili kanun... Yasalarla kişisel eylemler ve gösteri yapmak olanaksız hale getirilmekteydi. Basın ve yayınla ilgili kanunlarda basın üzerine tam anlamıyla bir sansür konulmamakla birlikte, basın ve düşünce özgürlüğü kısıtlanıyordu. Ünlü "Tatil-i Eşgal" yasası ise işçi hareketlerini, grevleri yasaklamaktaydı. Böylece birinci dönemin sonunda, bir yandan parlamenter yapı, diğer yandan da devletin merkeziyetçi konumu güçlendirilmek isteniyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin sonunu Lynch imtiyazı ve ispirtolar yasası getirmiştir. Hükümet'in Fırat ve Dicle üzerinde (Şatt'ül Arap) vapur işletme imtiyazını, Meclis'e sormadan, Lynch biraderlere vermesi ağır eleştiriler almıştır. Konuyu anayasa hukukçusu, Bağdat Milletvekili Babanzade İsmail Hakkı Bey Meclis'e getirmiştir. Babanzade verdiği soru önergesinde bu imtiyaz kararıyla iki nehir üzerindeki ulaşımın bir şirketin tekeline verildiğini ve bu antlaşmanın Meclis'e niye getirilmediğini sormuştur. Sonra tartışma, devleti mali yük altına sokan bütün antlaşmaların Meclis'in onayına sunulması gerektiği noktasında odaklaşmış, ve sert tartışmalar cereyan etmiştir. Bunun da ötesinde hükümetin ithal edilen ispirtonun kullanım alanlarını denetlemeye yönelik bir yasayı Meclis'ten geçirdikten sonra, uygulanmasını, dış baskılardan ötürü tehir etmek istemesi de ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis içersinde karşılaştığı muhalefeti *İkdam* gazetesi şöyle özetlemiştir: İT Fırkası'nın çoğunluğunun bir kısmı, mutedil Hürriyetperveran Fıkrası, Rum milletvekillerinden bazıları, Ermeni milletvekillerinden bazıları, Ahrar'dan ve yansız milletvekillerinden bir grup... *İkdam*'ın yazarı bu grupları sıraladıktan sonra şu yargıya varmaktadır: "İşte görülüyor ki bu bir geçici çoğunluktur... Sırf Lynch meselesi nedeniyle oluşmuştur." Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası yeni tartış-

maları gündeme getirdi. Paşa Meclis'teki güveni yitirdiğini farkettiği için görevinden ayrılmıştır. Bu istifanın arkasında çeşitli nedenler aranmış, hatta istifaya gizemli bir hava da verilmiştir. Ne var ki bu istifa diğer hükümetler açısından da bir gelenek halini alacaktır. İsmail Hakkı Bey bu olayı "pencereden atlamaktansa kapıdan çıkmayı yeğlediğini, bunun da Meşrutiyet'lerde doğal olduğunu" söyleyerek yorumlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa İT'nin yetkili organlarında kabinenin düşürülüp düşürülmemesi konusunda bir toplantı yapılırken istifa etmiştir...

IV. İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti ve Muhalefetin Güçlenmesi

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra 10 Ocak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti iktidara geldi. İbrahim Hakkı Paşa Mektebi Mülkiye'yi birincilikle bitirmiş, çeşitli üst düzey memuriyetlerde, elçiliklerde bulunmuş aydın bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Kendisinin genç kuşaklarca sevilmesinin nedeni Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk ve Hamidiye Ticaret Mektebi'nde, özellikle sosyal konularda, verdiği derslerdir. Bu derslerde, Abdülhamit döneminin baskısına karşın özgür düşünceyi yansıtmıştır. Nitekim sadarete getirilmesi coşkuyla karşılanmış, Sadaret Alayı o güne kadar görülmeyen bir ilgiyi çekmiştir. Kabinesinde Talat, Cavit gibi İttihatçılar'ın önde gelenleri bulunduğu gibi, ilk kez, Mahmut Şevket Paşa da Harbiye Nazırı olarak görev almıştır. Böylece Mahmut Şevket Paşa'nın, dolayısıyla ordunun iktidarı paylaşması da sağlanmış bulunuyordu.

İbrahim Hakkı Paşa 25 Ocak'ta hükümet programını Meclis'te okudu. Program üzerinde geniş tartışmalar oldu. Meclis-i Mebusan'ın kuruluşundan bu yana bir hükümet programının parlamenter yöntemlere uygun biçimde tartışılıp, güven oyu alması bu kabinede mümkün olmuştur. Programın en önemli bölümlerinden biri kapitülasyonlara ilişkin şu söylediklerydi: "... Çeyrek yüzyıl en dehşetli bir istibdat altında ezildikten sonra, ancak bir buçuk yıldır hürriyetine kavuşan memleketimizde yapıla-

cak işlerin çokluğu en yüksek çabaları bile düşündürecek boyuttadır. Yapılacak işlerin başında memleketin terakkiyatını yasaklayan kapitülasyonlardan kurtulmak, yabancılara verilen imtiyazlar hakkında özel bir kanun yapmak gibi önlemler geliyordu." İ. Hakkı Paşa programında da bir sloganı öne çıkartmıştır. Bu slogan "Adl-ü İhsan", yani "Adalet ve Bağış"tır. Bunu seçmesini de "Cenab-ı Hak adl ile ihsanı birlikte emretmiştir, çünkü şiddet ile merhamet beraber gitmelidir." Program Meclis'te şiddetle eleştirilmiştir. Eleştirilerde Lütfi Fikri Bey başı çekmekteydi. Rıza Nur Bey de ondan aşağı kalmamıştır. İ.Hakkı Paşa'nın yanıtı ise bir siyasi ustalık örneğidir. Özellikle Rıza Nur'un, programı parlak bulmayan sözlerine verdiği "Allah parlak program yapmaktan beni korusun" biçimindeki yanıt, günümüzde bile gerçekleştirilemeyen iddialı hükümet programları açısından değeri inkar edilemeyecek bir yaklaşımdır. Kabine 34 red oyuna karşı 187 olumlu oyla güven oyu almıştır. Ne var ki Meclis'teki muhalefetin de azımsanmayacak bir boyutta olduğu böylece ortaya çıkmıştır.

Hakkı Paşa'nın sadaret döneminde (Ocak 1910-Ekim 1911) Meclis'te İktidar-Muhalefet çatışması zaman zaman sövgü, kavga, tokatlama, düello çağrıları ile doruğa ulaşmıştır. Bu süre içersinde hükümete yönelik 15 gensoru önergesi verilmiştir. Gensoruların dışında birçok tartışma daha gündeme gelmiştir. Bunların en önemlileri şunlardı: Chester Projesi, Cavit Bey - Zohrab Efendi sosyalizm tartışması, Hakkı Paşa-Kozmidi Efendi ve Rıza Tevfik çatışması, Arnavutluk Olayları'yla ilgili önergeden doğan Talat Bey-Boşo Efendi tartışması, 1327 bütçesi üzerine çıkan sert tartışmalar.

İ. Hakkı Paşa kabinesinin kuruluşu döneminde Meclis'te pek büyük bir güce sahip olmayan, örgütlenmelerini yapamamış iki muhalif parti vardı: Osmanlı Demokrat Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası. 1910'da bunlara, gene İT'den ayrılan ve çoğunluğunu ulema diye nitelendirebileceğimiz sarıklıların oluşturduğu Ahali Fırkası da eklendi. Bu fırkanın da Meclis dışında, örgüt temelinde önemli bir gücü yoktu. Meclis içersinde ve dışında muhalefetin genişlemesinin önemli nedenlerinden biri

de *Sada-yı Hak* gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesidir. (9/10 Haziran 1910). Söz konusu gazetenin Kozmidi Efendi (İstanbul Milletvekili) tarafından Patrikhane desteğiyle çıkarıldığı söylenmekteydi. Bundan ötürü cinayete bir yurtseverlik damgası vurulmaya çalışılmıştır. Nitekim H. Cahit Bey'in, cinayetle ilgili yazısındaki şu bölüm dikkati çekmektedir: "... Türklük idealini bir Allah ibadeti gibi yükseklere çıkaran, o ideale toz kondurmayı bile cinayet sanan, temiz, haşin ve müteassıp ruhlar....". Böylece cinayeti İT mensubu birinin işlediği de dolaylı bir şekilde ifade edilmektedir.

1911 başlarında, o güne kadar olan muhalefet gruplarının en güçlüsü, İT'nin Meclis Grubu içersinde boy gösterdi. "Hizb-i Cedit" diye anılan bu grubun başında Miralay Sadık Bey ile Karesi Milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi görülmekteydi. Özellikle Mecdi Efendi'nin Meclis-i Mebusan içersinde etkinliği büyüktü. "Hizb-i Cedit" grubu 23 Nisan'da on maddelik bir program yayınladı. Bu programın temel ilkelerini şöyle sıralamak mümkündü:

- Milletvekillerinin iş takip etmeleri, iş görmeleri ve bazı imtiyazların çıkarılması için bizzat uğraşmaları yasaklanmalıdır.
- Partinin milletvekillerinden birinin nazır olabilmesi gizli oya ve 2/3 gibi yüksek bir çoğunluğa bağlanmalıdır.
- Ahlâk ve dini terbiyenin behemahal korunması, bunun yanısıra iktisat ve eğitimle ilgili gelişmeler toplumun gereksinimleriyle sınırlandırılmalıdır.
- Kuvvetler arasındaki (yasama, yürütme ve yargı) dengenin korunabilmesi için hilafet ve saltanatın bazı haklarının yeniden anayasa içersinde yer alması sağlanmalıdır.
- Gizli amacı olan cemiyetlere izin verilmemelidir.

Görüldüğü gibi bu program doğrudan doğruya İT'nin merkezî umumisini hedef almaktaydı. Nitekim bu programın yayınlanmasından sonra bazı bakanlar istifa etmeye karar verdiler. Fakat ilk anda bu kararların yaşama geçirilmesi mümkün olamadı. Bu arada basında bir hükümet bunalımının doğmak üzere olduğu konusunda yazılar daha sık görülmeye başlandı. İT'ye bağlı bakanların Sadrazam'a istifalarını sunduğu gün Cavit Bey Sadra-

zam'a istifa etmesi gerektiğini, İT'nin bundan sonra İ. Hakkı Paşa Kabinesi'ni, kimlerden oluşursa oluşsun desteklemeyeceğini açıkça söylemiştir. Buna karşın istifa gerçekleşmemiştir.. Gene Nisan ayı içersinde Mahmut Şevket Paşa'da istifa etmekten söz etmeye başlıyor. Hacı Adil ve Talat Beyler kendisini istifadan vazgeçiriyorlar. Bütün gelişmeler artık Hakkı Paşa Kabinesi'nin her yanıyla çatırdadığını, çökmek üzere olduğunu ortaya koymaktaydı. Ağustos 1911'de cemiyetin bütün ileri gelenleri kabinenin düşürülmesini ciddi olarak tartışmaktaydılar. Hakkı Paşa'nın yerine Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırı olacağı bir Hacı Adil Bey Hükümeti modeli ortaya atılmıştı. Bunun anlamı İT'nin artık tek başına iktidar olmaya hazırlandığıydı.

Hakkı Paşa da cemiyetin çökmekte olduğuna ilişkin bir inanca sahipti. Zorlaşan uluslararası durum ve cemiyetin bu çöküntüsü karşısında bir Kamil Paşa Hükümeti'nin kaçınılmaz olduğunu bile çevresine söylemeye başlamıştı. Eylül 1911 ayı İT'nin kongresinin yapıldığı ay olduğu gibi, İtalyanlar'ın sudan bir bahane ile Trablusgarp'a saldırdıkları aydır. Hakkı Paşa sadrazamlığından önce Roma Elçisi'ydi. Buna rağmen İtalyanlar'ın uzun süren hazırlıklarının, Kuzey Afrika konusundaki isteklerini sezememişti. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin, elinde kıt olanaklarla, Libya'da İtalyanlar'a karşı savaşabileceğine de inanmıyordu. Klasik Osmanlı politikasının araçları olan büyük devletleri birbirine karşı kullanma uğraşıyla bir sonuca varılabileceği kanısındaydı. Ne var ki İtalyan saldırısı ülkede büyük yankılar uyandırdı. İT kulüplerinde protesto gösterileri düzenlendi. Selanik'te işçi hareketi grev ve gösterilerle en azından Enternasyonal'in ilgisini çekmeyi başarabildi. İT'yi ve Osmanlılar'ı zor günler bekliyordu. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi, bu koşullar altında, 30 Eylül 1911'de istifa etti. Yerine Sait Paşa sadarete getirildi.

V. Hürriyet ve İtilaf'ın Doğuşu ve 1912 Seçimleri

Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra muhalif kamuoyunda bir Kamil Paşa Kabinesi'nin tek kurtuluş yolu

olacağı biçimindeki düşünce pekişti. Hacı Adil Bey'in Padişah ile yaptığı konuşmadan Sultan Reşat'ın da Kamil Paşa Kabinesi'ne sıcak baktığı izlenimi ortaya çıkınca, İT Hürriyet'in ilanı sırasında istemediği Sait Paşa'ya bir can simidi gibi sarıldı. İT nasıl Sait Paşa'ya dört elle sarılmışsa, o da cemiyetin desteklemediği bir hükümetin başında olmayı istemiyordu. Bu nedenle İT'nin önde gelen liderleri yeni kabinede görev aldılar. Hacı Adil Bey Dahiliye, Talat Bey Posta-Telgraf, Cavid Bey de Nafia Nezaretleri'ne getirildi.

1912'nin ilk aylarında Meclis-i Mebusan içersinde bulunan partili, partisiz tüm muhalifler bir birleşik muhalefet partisi kurma doğrultusunda anlaştılar. Meclis'teki mutedil Hürriyetperveran ve Ahali fırkalarıyla, diğer muhaliflerin oluşturduğu bu parti "Hürriyet ve İtilaf" adını aldı. Hürriyet sözcüğünün anlamı açıktı, İtilaf ise birleşme, anlaşma anlamına gelmekteydi. Özetle bu bir partiden ziyade, her türlü düşünceyi, eğilimi içeren bir "blok" hareketiydi. Başta Şehzade Vahdettin olmak üzere saraya mensup bazı kişiler de bu partiyi destekliyorlardı. Damat Ferit Paşa başkanlığa seçildi. Miralay Sadık da onun yardımcısı olarak görev aldı. Parti uyguladığı saldırgan muhalefet politikasıyla geniş bir toplumsal tabanı yanına çekmeyi başardı. Partinin tüzük ve programı temelde liberal ekonominin kuralları ile ayrılıkçı akımları cesaretlendirecek ilkeleri kapsamaktaydı. Örneğin parti bazı vilayetlerde milli eğitim, tarım, bayındırlık vb. gibi konularda özerk yönetimi kabul ediyordu. Bu yöreler sadece savunma ve dışişlerinde devlete bağlı olacaklardı. Programda kapitülasyonlara karşı hiçbir hüküm yoktu. Yapısı itibarıyle yeni parti tam anlamıyla bir karmaşa yuvasıydı. Buna rağmen özgürlüğe susamış, bu arada ekonomik sorunları hiçbir zaman çözümlenmemiş yığınlarla, liberal, iyi niyetli aydınlar Parti'nin İT'ye yönelik savaşımına fiilen katılıyorlardı. Bunlar arasında önde gelen örnek Tevfik Fikret'tir.

Partinin ve yöneticilerinin kişilikleri açısından en çarpıcı bilgileri Rıza Nur vermektedir. Hareketin içinde bulunan Rıza Nur *Hürriyet-i İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü* adlı yapıtında partinin oluşumundaki yapaylığa, yöne-

ticilerinin niteliğine ilişkin açıklamalar yapmaktadır. Partinin tek amacı vardı, ne olursa olsun İT'yi iktidardan uzaklaştırmak, devirmek. Bu yaklaşımı Rıza Nur şöyle anlatmaktadır:

"Partinin kuruluşunun ertesi günü hiç selamlaşmadığımız halde Hüseyin Cahit Bey Meclis'te yanıma geldi. Yüzü heyecandan saman gibi sararmıştı. Benden Fırka'nın ne olduğunu, maksadını sordu. Ben de:

- Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir araya topladık. Size müthiş bir darbeyi helak indireceğiz. Maksadımız sizi iktidar mevkiinden atmaktır. Cevap verdi:

- İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, hoca, Hıristiyan, cahil, alim ve muhtelif siyasi fikirde adam var. Nasıl olur? Hani sen *Meclis-i Mebusan'da Fırkalar* namındaki eserinde, bizi, bir cinsten olmayan "amalgame" diye vasıflandırıyordun. Bizden dürüst iş çıkmayacağını iddia ediyordun. Ya bu sizinki?

- Evet hakkın var, diye mukabele ettim ve şunları söyledim: Sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o gün, firkayı dağıtacağız. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkumdur."

Rıza Nur'un bu yazdıkları da Hürriye-i İtilaf'ın ne denli oportünist bir siyasal doğrultuda olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu fırka iktidarda olduğu zaman Balkan bozgununu hazırladı ve Sevr Antlaşması'nı imzaladı.

İT bir yandan muhalefetin ölüm isteyen baskısını en aza indirmek, diğer yandan Trablusgarp ve Yemen'de her gün ciddiyetini artıran olayları daha radikal diyebileceğimiz bir çözüme kavuşturmak için hareket serbestliğine ihtiyaç duyuyordu. Bu ise seçimlerin yenilenmesi ve Meclis'te çoğunluğun sağlanmasıyla mümkündü. İşte bu koşullar altında seçime gidilmesine karar verildi. Ne var ki bu kararın yaşama geçebilmesi için Meclis'in feshedilmesi gerekiyordu. Bunun da sağlanması Anayasa'daki 35. maddenin değiştirilmesi ile mümkündü. 35. maddenin değişmesine ilişkin karar İT'nin Selanik'teki kongresinin yedinci maddesinde yer aldı. Bu maddede değişikliği istenen nokta Meclis-i Mebusan'ın feshine ilişkin yorum yet-

kisinin kısıtlanması, bu arada Padişah'ın yetkisinin artırılmasıdır. İT'nin seçimlere gidebilmek için uygun gördüğü yol buydu.

Değişiklik tasarısı 3 Ocak 1912'de Meclis'e sunuldu. Muhalefet tasarının görüşülmesini engellemek için "obstrüksion"a başvurdu. Bunun üzerine hükümet uzun bir istifaname ile bu hareketi kendisine karşı güvensizlik olarak yorumladı. Padişah Sait Paşa'yı yeniden sadarete getirdi. O da eski değişiklik önergesini Meclis'e sundu. Bu kere muhalefet yapacağı engellemenin yeniden güvensizlik oyu kabul edilip hükümetin istifa edeceği ve böylece Meclis'in feshinin önü açılacağı için müzakerelere katıldı. Görüşmelerde muhalefet, özellikle azınlıklara mensup milletvekilleri en şiddetli eleştirileri yapıyorlardı. Uzun tartışmalardan sonra yapılan oylamada 234 oydan 125 kabul, 105 red ve 4 oyun da çekimser kaldığı görüldü. Değişiklik gerekli 2/3 çoğunluk sağlanamadığı için red edilmişti. Sait Paşa bu sonucu kendine yönelik güvensizlik kabul etti, Ayan'dan gelen olumlu görüş üzerine Padişah Meclis'i fesh etti. Fesih tarihi 18 Ocak 1912 idi.

Muhalefet seçimlere büyük bir saldırı ile girdi. Tevfik Fikret, Meclis'in feshini ve İT'nin baskılarını yermek için ünlü *Doksanbeşe Doğru* şiirini yazdı. Bu şiirde Meclis'in feshiyle Rumi 1295'de Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı tatile göndermesi arasında ilişki kuruyordu.

Seçim sistemi iktidarda bulunan partinin haksız ve yasa dışı müdahalelerde bulunmasına olanak sağlayacak yapıdaydı. Seçim iki dereceli olarak yapılmaktaydı. Birinci aşamada "müntehib-i sâni" denilen ikinci seçmenler seçiliyor, ikinci aşamada ise bunlar milletvekillerini seçiyorlardı. İkinci seçmenlerin çoğunluğunu kazanan parti seçimleri kazanmış oluyordu. Seçimlerin denetimi, bürokrasinin üst düzeydeki kişilerinden oluşan, "Heyeti Teftişiye" denilen bir komisyon tarafından yürütülmekteydi. Bu da iktidardaki parti lehine bir takım girişimlerin yapılmasına olanak sağlıyordu. Seçimler ülkenin her yerinde aynı günde bitirilmiyordu. Vilayetlere, livalara, kazalara göre değişik tarihler tespit edilebiliyordu. Böylece bazı bölgelerdeki seçimlerin sonuçları, diğer bölgelerde gerekli tertiplerin alınmasına yol açıyordu. Özetle seçim yöntemi

adil, genel ve eşit oy ilkesini sağlayacak durumda değildi. Seçim sisteminin yamsıra devlet ve kolluk güçleri de seçmenler üzerinde çeşitli baskılar uyguluyorlardı. Nitekim 1912 seçiminde İT'nin baskıları o boyutlara ulaşmıştı ki, bu seçim, birçok yayın organında, kitaplarda "sopalı seçim" diye de nitelenmiştir. Nitekim Edirne milletvekili adayı Dr. Rıza Tevfik'in dövülmesi yurtta büyük yankılar uyandırdı, Tevfik Fikret, bir kez daha, bu olayı "Döğün zavallı vatan" diyen mısralarıyla kınadı.

Muhalefet karmaşık yapısı nedeniyle toplumun geleneksel duygularını sömürerek kampanyayı yürüttü. Bu konuda çok ilginç örneklere de rastlanmıştır. Celal Bayar'ın anılarında anlattığı gibi, 35. madde değişikliği, (30 gün oruç + 5 vakit namaz)= 35 biçiminde yorumlanmaktaydı. Böylece İT'nin söz konusu maddeyi değiştirmek istemesindeki amacı oruç ve namazı yasaklamak olduğu tabanda yayılıyordu. Gene Hürriyet Hoca denilen bir vaız Bursa Ulucami'de "Mikrop yoktur, kolera hastalığına karşı tedbir almalı demekle dinsizler Allah'ın takdirine karşı koyuyorlar" demeye kadar varan, genelde İT'yi hedef alan söylentiler yaymaktaydı.

1912 seçimleri bu koşullar içersinde ve İT'nin baskısı altında geçti. Sonuçta seçimi İT büyük bir çoğunlukla kazandı. 13 Nisan 1912'de yeni Meclis açıldı. Artık bu Meclis'te muhalefet yoktu. İlk iş olarak Anayasa'nın ünlü 35. maddesi değiştirildi. Fakat muhalifsiz, dikensiz bir gül bahçesi olan bu Meclis'i büyük sürprizler bekliyordu.

VI. İttihat ve Terakki Muhalefette

Meclis-i Mebusan'ın açılış töreninin yapıldığı gün İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı'nda Kumkale istihkamlarını bombaladığı haberi geldi. İtalyanlar, Trablusgarp'ta M.Kemal, Enver ve Fethi Beyler gibi yiğit subayların örgütlediği savunmayı yenilgiye uğratamayınca savaşı deniz savaşı biçimine dönüştürmeyi yeğlediler. Beyrut Limanı'nı denizden bombaladılar, liman ağzında bir gemiyi batırarak limanın çalışmalarını engellediler. Ayrıca Ege Adaları üzerinde de çeşitli silahlı baskıları gündeme getirdiler. Bir yandan denizden Anadolu kıyıla-

rının bile tehdit edilmesi, Trablusgarp'ta başarıyla çarpışan kıtaların ikmalinin hemen hemen imkansız hale gelişi, hükümeti çok zor durumda bırakmıştı. Bunun üzerine Trablusgarp'ta, Mısır örneği, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Hakimiyeti Siyasiye"si altında bir çözüm bulunması için yapılan girişimler de olumlu sonuç vermemişti. Dış olaylarda böylesine bir çıkmazın içine girmiş olan hükümetin sorunlarına Arnavutluk İsyanı da eklenince, Sait Paşa'mn durumu kritik bir noktaya ulaşmıştı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk'a karşı çok sert bir sindirme harekatına girişmesi bardağı taşıran son damla oldu. Görülen oydu ki Rumeli imparatorluğun elleri arasından ağır ağır kayıyordu. Miralay Sadık ve arkadaşlarının Manastır'da 1908 öncesi eylemlere benzer bir hareket girişmeleri, Miralay Sadık sorununa başlangıçta suhuletle eğileceğini söyleyen Mahmut Şevket Paşa konusunda İT'nin daha bir ikircikli düşünmesine neden oldu. İT'nin "Merkez-i Umumi"sinde ve diğer üst yöneticilerinin bulunduğu toplantılarda, Harbiye Nazırı'na sert eleştiriler dile getirilmeye başlandı. Bu eleştiriler şu noktalar çevresinde toplanıyordu:

- Ordu içersinde Miralay Sadık ve benzeri grupların başlattıkları kışkırtıcı eylemleri zamanında önleyememesi,
- Ordudan politikayı atacağım iddiasıyla İttihatçı subaylar üzerinde büyük bir baskı kurması,
- Arnavutluk Olayları'nı, beklendiği şekilde, ılımlı tedbirlerle çözmeyip, ateşe barutla yaklaşır gibi sert tedbirler alması, olayı içinden çıkılmaz hale getirmesi.

Bütün bunların dışında İT'nin bir başka kuşkusu daha vardı. Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ve Avusturya'nın desteğiyle bir darbe yapacağı bu kuşkunun odak noktasını oluşturuyordu. İT Meclis'te çoğunluğu kazandıktan sonra Harbiye Nazırı meselesini çözmeyi düşünüyordu. Bunun yamsıra Meclis Başkanlığı'na Ahmet Rıza'nın yeniden aday gösterilmemesi de İT'nin istekleri arasındaydı. Nitekim Ahmet Rıza Ayan'a kaydırılarak, yerine Halil Bey getirildi.

Savaşın gelişim doğrultusu Sait Paşa'yı ürkütmüştü. Çevresine istifa etmekten söz etmeye başlamıştı. İT ise

böyle bir istifanın eninde sonunda bir Kamil Paşa Kabinesi'ne yol açmasından korkuyordu. Mahmut Şevket Paşa sorunu da iplerin kopacağı noktaya gelmişti. Sait Paşa, "Bana binbaşı da olsa bir harbiye nazırı bulun" diye çırpınıyordu. Sonuçta Sait Paşa güven oyu olmasına karşın istifa etti. Cavit Bey anılarında İT'nin çaresizliğini şöyle anlatır: "...Bir blöfün kurbanı olduk. Bizimle hem his ve hem fikir olmayan ve olamayan adamlarla teşriki mesai etmenin cezasını çektik. Elimizde kuvve-i teşriiye varken bizden bir heyet yapamadık. Tedbirlerimiz ne netice vermişse bu defaki hareketimiz de aynı neticeyi verdi."

Sait Paşa huzura çıktığında Padişah "niçin istifa ettiniz, size itimatları vardı" deyince, bir süre başını eğip düşündükten sonra "Onların bana itimatları vardı, ama benim onlara itimadım yoktu.." yanıtını vermiştir. Paşa'nın sadaretten istifasının nedeni konusunda kendisi de dahil olmak üzere hiç kimse açık bir şey söyleyememiştir. Ne var ki Sait Paşa'mn savaşın hemen bitirilmesi konusundaki istekleri İT tarafından olumlu karşılanmıyordu. İstifayı öne çıkaran neden bu olsa gerekti. Olayın asıl şaşırtıcı yanı, Cavit Bey'in de üzerine basarak vurguladığı gibi, İT'nin Meclis çoğunluğuna sahip olduğu halde kendi içersinden bir kabine kuramamasıdır.

Sait Paşa'dan sonra sadaret görevi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildi. Görevi, uzun yıllar beklediğini ihsas eden, büyük bir duyarlılıkla kabul eden Gazi, eski sadrazamları da içeren bir kabine kurdu. Şûra-yı Devlet Reisliği'ne Kamil Paşa, Adliye'ye Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliye'ye Avlonyalı Ferit Paşa, Harbiye'ye Nazım Paşa ve Bahriye'ye de oğlu Mahmut Muhtar Paşa getirildi. Bu niteliğinden ötürü, kabineye büyük kabine adı verildi. Kabinenin ömrü dört ay sürdü. Meclis-i Mebusan'da dört konuda İT çoğunluğuyla çatışmaya girdi. Bu konulardan birincisi Meclis'i "Fındıklı Tiyatrosu" diye niteleyen halaskaran grubuna karşı Harbiye Nazırı'nın ılımlı davranışı, diğeri kabine programının tartışmaları, üçüncüsü anayasada yeniden değiştirilmek istenen 35. madde görüşmeleri ve nihayet Meclis'in feshi ile ilgili, Ayan'ın Narodukyan Efendi'nin yorumu doğrultusunda karar vermesidir.

Gazi'nin kabinesi bir geçiş kabinesiydi. Muhaliflerin yaklaşımı bu doğrultudaydı. Nitekim büyük kabine, adıyla ters orantılı birçok küçük iş yaptıktan sonra istifa etti. Yönetimde bulunduğu dört ay içersinde Balkan Savaşı patlamış, Edirne'ye kadar bütün Rumeli kaybedilmiş, Ege Adaları (Girit dahil) yitirilmiş, Trablusgarp elden çıkmıştı. Paşa istifa ettiğinde Meclis çoktan feshedilmişti, seçimlerin ne zaman yapılacağı da belli değildi. Gazi'nin yerine gelen Kamil Paşa, bütün muhaliflerle donattığı kabinesinde, Meclis'siz bir ortamda, istediği gibi bir yönetimi uyguladı.

Kamil Paşa 30 Ekim 1912'de iktidara geldi. Kabinesinin üyeleri şunlardı: Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Hariciye Nazırı Narodokyan Efendi, Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, Maarif Nazırı Damat Şerif Paşa, Posta-Telgraf Nazırı Masoros Kikik Bey, Bahriye Nazır Vekili Ferik Salih Paşa. Kamil Paşa Kabinesi'nin ilk işi koyu bir İttihatçı avını başlatmak oldu. Cavit Bey, Hüseyin Cahit Bey ve bazı İttihatçılar yurt dışına kaçtı. Diğerleri ise ünlü deyimiyle "yer altına" girdiler. Hükümet büyük devletlerin tüm tekliflerini kabul ederek Balkan barışını imzalama çabası içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa sınırı olarak Midye-Enez hattı kabul edilmişti. Böylece Edirne sınırlarımızın dışında kalıyordu. Bu kamuoyunca kabul edilmeyecek bir noktaydı. İşte bu koşullar içersinde, İT, bir darbe ile iktidarı ele geçirme planları yapmaya başladı.

VII. Babıâli Baskını ve Sonrası

"Babıâli Baskını" diye bilinen hükümet darbesi aklın zor kabul edebileceği ölçüde, cüretkar bir girişimdir. Bugünün bilgisayar olanaklarını kullanarak baskının başarı şansını hesaplamak isteseydik, bulacağımız olasılık böyle bir eyleme girişmemizi engelleyecek düzeyde küçük olacaktı. İşte baskınla böyle olanaksız bir olay başarılmış, harekatı çevreleyen tehlikelerden hiçbirine aldırılmamıştır. Bu başarı İT'nin gözü pek militan gücünün ve önderlerinin eseridir. Eğer parti böyle bir "Fedai" gücüne sahip olmasaydı, hükümet darbesini yapamazdı.

Böylesine küçük bir olasılığa karşı darbenin başarısının nedenleri konusunda şunları sıralayabiliriz:

- Kamil Paşa iktidarının bütün baskılarına rağmen, yurt içersindeki İT örgütünün ayakta tutulabilmesi. Ayakta, diri bir şekilde kalan örgüt, illegal olarak faaliyetlerini sürdürmüş, merkezin verdiği emirleri tam bir disiplinle uygulamıştır.

- İkinci etmen olarak İT önderlerinin örgütün nabzını ellerinde tutmaları ve tabandaki üyelerin güvenini kazanacak gözüpekliği göstermeleridir. Talat, Enver, Cemal, Sapancalı Hakkı, Ömer Naci, Yakup Cemil, Azmi vb. leri bu konuda önü çekmektedirler.

- Baskın planının hazırlanması dikkatle yapılmış bir durum değerlendirmesi üzerine oturtulmuştur. Bu değerlendirmede dış ve iç dinamiklerin konumları çok dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Londra'daki barış konferansında Balkanlı bağlaşıkların kendi aralarında, özellikle paylaşım konusunda, ihtilafa düştükleri sezinleniyordu. Eğer Balkanlar'da bu ihtilaftan ötürü bağlaşıklar arasında bir sıcak çatışma söz konusu olursa bundan yararlanmak gerekebilirdi. Oysa Kamil Paşa hükümetinin böylesine bir davranışı yapacak kadar enerjik ve kararlı olduğu söylenemezdi. Diğer yandan kamuoyu da Rumeli'nin ve özellikle Edirne'nin elden çıkarılması konusunda çok duyarlı haldeydi. Çeşitli yazılar, konuşmalar bunu ortaya koymaktaydı. Böylesine duyarlı bir kamuoyunun yapılacak bir harekette İT'nin yanına çekilmesi mümkündü.

Görüldüğü gibi İT siyasal açıdan uygun koşulların varlığını tespit etmiş, 1912'nin Aralık ayı sonu itibarıyla gerçekçi sayılabilecek bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Baskının düzenlenmesiyle ilgili yapılan gizli toplantılara Talat Bey, Enver Bey, Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Fethi (Okyar), Mithat Şükrü, Cemal Bey, Dr. Nazım, Kara Kemal, Mustafa Necip katılmışlardı. Sait Halim Paşa ve Fethi Bey biraz temkinli davranılmasını, uygun bir zamanın beklenmesini söyleyerek ikircikli davranmışlar, fakat Enver Bey her zamanki atılganlığıyla "Şartlar hazırdır, ne bekliyoruz" diyerek baskın kararının çıkmasını etkilemiştir.

Hareket tam anlamıyla bir baskın biçiminde düzenle-

necekti. Tarih olarak 23 Ocak Perşembe günü saat 15 seçilmişti. Çünkü bu saatte devletlerin verdiği notaya verilecek yanıt son şeklini alacaktı. Bakanlar Kurulu'nun üyeleri ile Sadrazamın o sırada makamında bulunacağı biliniyordu. Babıâli'de muhafız kıtası olarak görev yapan Uşak Taburu'nun her hangi bir harekette bulunmaması sağlanmıştı. Taburun başındaki subayların önemli bir bölümü cemiyetin üyesiydi. Olaya yığınsal bir gösteri havası vermek için baskın saatinden önce güvenilen subay ve siviller Babıâli çevresindeki kıraathanelerde toplanacaklar ve işaret üzerine Sadaret Binası önündeki yerlerini alacaklardı. Daha önceden bastırılmış olan bildiri bu sırada halka, basına ve elçiliklere dağıtılacaktı. Ömer Naci çevredeki sivilleri gösteriye katmak için Nafia Nezareti ve Babıâli önünde heyecanlı söylevler verecekti. Hareketi yapacak olan grup bugün *Cumhuriyet* gazetesinin bulunduğu binanın önünden hareket edecek olan Enver Bey ve arkadaşlarıydı. Bunlar Babıâli'ye girerek Kamil Paşa'nın istifasını sağlayıp, saraya götüreceklerdi yerine Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete atandığına dair Hatt-ı Hümayun'u alacaklardı. İç ve dış haberleşmeyi kesme görevi Kara Kemal'e verilmişti. Tam saat üçte, hareketin başarıya ulaştığı anda Talat Bey İçişleri Bakanlığı Vekaleti'ne haiz olarak tüm illere durumu bildiren telgraflar çekecekti. Azmi Bey ise polis müdüriyetine el koyacaktı.

Sapancalı Hakkı'dan "hareket ediniz" haberini alınca Merkezi Umumi önünde beklemekte olan Enver, kendisi için hazırlanan beyaz ata bindi. Atın çevresinde İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmi Beyler korumayı sağlamak için yürüyorlardı. Grup Babıâli'ye inen yola dönünce Nafia Vekaleti'nin merdivenleri üzerine çıkmış olan Ömer Naci'nin sesini duydular. Bütün gücüyle haykırarak şunları söylüyordu: "Vatandaşlar. Hükümet Edirne'yi terkediyor. Şu dakikada (Babıâli'yi göstererek) burada notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmeyecektir. İttihat ve Terakki buna asla müsaade etmeyecektir. Yaşasın millet. Yaşasın İttihat ve Terakki." Sonra etrafında toplanan kalabalığa hitap ederek: "İşte hürriyet mücahidi Enver Bey Babıâli'ye doğru yürüyor. İşte kapının önünde arkadaşlarımız, yüzlerce sivil ve subay ellerinde tabanca

içeriye girmeye hazırlanıyor. Onlarla birlik olunuz. Bu acizler idaresine son veriniz". Bu sırada sadaret binasını korumakla görevli Uşak Taburu'nun bahçede silah çattığı görüldü. Ömer Naci bu kere de onlara seslendi: "Evlatlar. Elinizdeki silahları millet size kullanmak için vermiştir. Düşman Çatalca'dadır. Mübarek vatanı çiğneye çiğneye oraya kadar gelmiştir. Biz milli şerefi, milli namusu korumak, mukaddes aile yurdumuzu kurtarmak istiyoruz. Siz başka türlü düşünüyorsanız işte sinem açıktır. Ateş ediniz..." Böylece, Ömer Naci'nin heyecan verici söylevleriyle Babıâli'nin bahçesine girilmiş, dış kapılar kapatılmıştır. Dış kapının ötesinde büyük bir kalabalık, avluda beyaz at üzerindeki Enver'i, al sancakları, İT'nin ileri gelenlerini heyecanla seyrediyorlardı.

Enver, yanında Yakup Cemil, Mümtaz, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip, Hilmi Beyler olduğu halde sadaret binasına doğru yöneldi. Onları Talat Bey, Mithat Şükrü izliyorlardı. Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil'in görevleri yol açmak, gerekirse korumayı sağlamaktı. Kapıda nöbet tutan askerler, Sapancalı Hakkı'nın "Selam Dur" komutu üzerine gelenleri selamladılar ve İT'nin baskını yapan ekibi sadaret binasına girdi.

Sadaret binasının girişindeki salondan gürültüler ve silah sesi duyan Harbiye Nazırı Nazım Paşa, salona çıkarak, Enver Bey ve arkadaşlarına "Ne oluyor? Aklınızca sadareti mi basmaya geldiniz. Haddinizi biliniz" diye azarlayıcı bir tonda bağırınca Yakup Cemil Nazım Paşa'yı vurdu. Sonra Talat ve Enver Beyler Sadrazam'ın odasına girdiler, ondan istifa etmesini istediler. Bu sözleri işitmemiş görünen Kamil Paşa niye geldiklerini sordu... Bunun üzerine Enver Bey halkın ve askerin galeyan halinde olduğunu, kendisinin sadaretten çekilmesini istediklerini söyleyince, Paşa gene biraz direnmek istedi. Fakat sonunda "Cihet-i askeriyeden vuku bulan talep üzerine..." diye başlayan istifasını yazdı. Enver ve Talat cihet-i askeriye deyiminin yanına "ve ahaliden" ibaresinin de konmasını önerdiler. İstifayı alan Enver Bey saraya giderek Kamil Paşa'nın istifa mektubunu padişaha sundu. "...Müsaade-i şahaneleri olursa yerine Mahmut Şevket Paşa kulunuzun tayininini ahali ve ordu namına istirham edi-

yorum. Hükümet kuruluncaya kadar Dahiliye Nezareti işlerine vekil olarak Talat Bey'in bakmasını, Ordu Başkumandanlık Vekaleti'ne Müşir İzzet Paşa'nın getirilmesinin münasip olacağını takdirlerine arzediyorum" biçiminde konuştu. Padişah bütün önerileri kabul etti. Böylece İT'yi yeniden iktidara taşıyan Mahmut Şevket Paşa kabinesi kurulmuş oldu. Bu kabinede Sait Halim Paşa Hariciye, Hacı Adil Bey Dahiliye, Rıfat Bey Maliye, Şükrü Bey de Maarif Nazırı olarak görev aldılar.

Babıâli baskını Kamil Paşa Hükümeti'nin Edirne'yi Bulgarlar'a bıraktığı nedeniyle yapılmıştı. Edirne'nin kurtarılması İT'nin geleceği açısından da önemliydi. Büyük devletlerin (Düvel-i Muazzama) 17 Ocak 1913 tarihli notasına verilen yanıt bu görüşler çerçevesinde hazırlandı. Nota'da Edirne ve Ege Adaları'yla ilgili olarak şu noktalara yer verilmişti: "Edirne bir Müslüman şehri olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkentidir. Onun terkedileceği sözünün teleffuzu bile ülkede heyecan yaratmaya sebeb olur. Niekim böyle bir heyecan önceki hükümetin çekilmesi sonucu vermiştir. Bununla birlikte bir barış ve uyum gösterisinde bulunmak amacıyla Osmanlı Hükümeti Edirne şehrinin Meriç'in sağ kıyısına düşen kısmını bırakabilir. Ege Adaları'na gelince, bunların bir kısmı Çanakkale Boğazı'na yakınlıkları nedeniyle Boğaz'ın korunması ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Diğerleri de Anadolu'nun çok yakın birer parçasıdır, ayrılamazlar. Ayrıldıkları takdirde birer fesat ocağı olurlar. Anadolu kıyıların da durum Makedonya'nın haline döner. Bu yönleri gözönünde tutmak şartıyla adaların mukadderatının tayini işi takdirlerine bırakılabilir.

Notaya verilen yanıtın bundan sonraki bölümü İT'nin yeni politikasını ortaya koymak açısından önemlidir. Verilen yanıta göre, çeşitli özveriler yapacak olan Osmanlı Hükümeti gümrük özgürlüğünü, mali ve iktisadi bağımsızlığı, serbest hukuk esasına dayalı ticari antlaşmalar yapabilme hakkını, Türkiye'deki yabancıların da yurttaşlar gibi vergi vermelerini, bu koşullar yerine getirilinceye kadar gümrük resimlerinin % 4 artmasını yabancı postahanelerin kaldırılmasını ısrarla istemekte ve

kapitülasyonların kaldırılacağı konusunda büyük devletlerden kesin bir vaat talep etmektedir. 30 Ocak yanıtının, tarihlerimizde, daima birinci bölümü yer alır, oysa yeni hükümet Rumeli terkedilecekse bunun ancak bu ödünler karşılığında gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur. Böylece İT kendi kadroları içersinde çok sözünü ettiği iktisadi bağımsızlık ilkesini açık bir biçimde sergilemektedir. Bu istekler gerçi kağıt üzerinde kalmıştır. Ama gelecekte Türkiyeli aydınların genel istek doğrultusunun ilk habercisi sayılabilirler.

Notanın verilme hazırlıklarının yapıldığı sırada Bulgarlar Çatalca'da saldırıya geçtiler. Savaş dört gün sürdü ve ilk kez Bulgarlar büyük kayıplar vererek püskürtüldüler. Bu çatışma hükümeti uyardı ve Edirne'nin kurtarılması için yeni bir plan yapıldı. Bu plana göre Bolayır grubu Keşan-Edirne doğrultusunda saldırıya geçerken, aynı anda Şarköy'den yapılacak bir çıkartma ile Edirne çevresinde bir kıskaç harekatının gerçekleştirilmesi, böylece kentin kurtarılması planlanıyordu. Bu plan başarıya ulaştığı takdirde Çatalca'daki Bulgar kuvvetlerinin de arkasındaki ikmal yolları kesilmiş olacaktı. Ne yazık ki Şarköy çıkartması vaktinde yapılamadı ve istenilen sonuca da ulaşılamadı. Bu durumda barış konusu tekrar gündeme geldi.

Bakanlar Kurulu'nda savaş yanlıları ile barış yanlıları arasındaki tartışmalar çok sert geçti. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey ve Maarif Nazırı Şükrü Bey İT merkezinin düşüncelerini yansıtarak "Barış için zaman erken" diyorlardı. Sadrazam ve Harbiye Nazırı bir an önce barışın yapılmasından yanaydılar. Ordunun alt kademelerindeki genç subaylar da savaşa devam kanısındaydılar. *Tanin* gazetesi gençlerin bu düşüncelerini yansıtarak, yaşlı kumandanlarla başarı sağlanamaz gözlemini ele alan bir yazıyı yayınlayınca, İT'nin bir nev'i organı olan bu gazete kapatıldı. Barışın imzalanması halinde İstanbul'da meydana gelecek muhalif galeyanın sindirilmesi için, bazı askeri güçler İstanbul'a getirildi. Büyük devletlerin verdikleri karara göre barışın ana çizgileri şöyleydi: "Trakya'da Osmanlı-Bulgar sınırı Midye-Enez arasında çizilecek düz çizgi olacaktı. Girit Yunanistan'a bırakılacaktı. Yunan iş-

gali altındaki Ege adaları hakkında son kararı büyük devletler verecekti. "Harp tazminatı" diye bir şey söz konusu edilmeyecekti." Kabine bu teklifleri kabul etti. 31 Mart'ta bunu büyük devletlerin temsilcilerine bildirdi. Londra barış görüşmeleri sonunda 30 Mayıs 1913'de barış antlaşması imzalandı. Bu barış İT'nin yenilgisi olarak muhaliflerce yorumlandı ve İstanbul'da İT'ye karşı muhalefet yeniden örgütlenmeye başladı.

Bu kez muhalefetin saflarına saltanat ailesinden bazıları da katıldı. İT'ye karşı büyük bir komplo planlandı. Bu komplonun örnek aldığı model "Babıâli Baskını"ydı. Fakat hazırlıklar ondan çok daha yaygın biçimde yürütülmüştür. Olayın çekirdeğinde Halaskaran grubuna bağlı birkaç sergerde bulunmakla beraber, asıl amaç Hürriyet-i İtilaf'ın iktidara getirilmesiydi. Saltanat ailesine mensup bazı kişiler, eski politikacılar, açık ya da dolaylı şekilde bu komplonun içersinde yer almaktaydılar. Vurucu timler işlerini bitirdikten sonra bunlar ortaya çıkacaklardı. Ne var ki muhalefetin bilmediği şey, İstanbul muhafızı Cemal Bey'le, polis müdürü Azmi Bey'in işin başından beri bazı şeylerin farkında olmalarıdır. Harekat iki aşamalı olarak planlanmıştı. Birinci aşamada Mahmut Şevket Paşa başta olmak üzere İT'nin ileri gelenleri öldürülecek ve kışkırtılan halk "şeriat isteriz" sloganı ile Babıâli'ye sevkedilecek, böylece hükümete el konulacaktı. Bilinen o ki bu eylem sırasında dış güçlerin de müzahereti sağlanmış bulunuyordu. Planı yapanlar, Balkan Savaşı içersinde elçiliklerin savunması için İstanbul'a getirilmiş olan savaş gemilerinden İstanbul'a asker çıkartılmasını açıkça istemişlerdir.

Mahmut Şevket Paşa'ya suikastın yapıldığı 15 Haziran 1913 günü İstanbul Muhafızı Cemal Bey (sonradan Paşa) Harbiye Nezareti'ne giderek "Bugünlerde bazı suikastlardan bahsolunduğunu, belki yarın öbürgün bunu önlemek amacıyla bazı tevkifler yapmak zorunda kalacağını, İstanbul'da emniyet ve asayişin korunması için her türlü tedbirleri almışsa da, ayrı ayrı şahıslara yapılacak suikastlara karşı bütünüyle önleyici tedbirler almak mümkün olamayacağı için kendilerinin de uyanık davranmalarının uygun olacağı ve refakatindeki yaverlere

de bu yolda ve özel surette direktif verdiğini" bilgi olarak sundu. Bu bilgi üzerine Mahmut Şevket Paşa'nın tepkisi "Adam sen de... İş olacağına varır. Ne yapalım, el-hükmül'illah" sözleriyle belirdi.

Paşa her zamanki saatinde, 11 dolaylarında Harbiye Nezareti'nden ayrıldı (Bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Binası). Arabası, Beyazıt Meydanı'nı geçerek Divanyolu'na girdi. Bu yolun Gedikpaşa Yokuşu başına rastlayan bölümünde bulunan bir medrese yolu daraltmaktaydı. Bu noktada caddeyi bir cenaze kalabalığı kesmişti. Paşa'nın arabası onların geçmesi için bir süre durdu. İşte tam bu sırada arabanın penceresinden uzanan bir el Paşa'nın üzerine ateş etti. Paşa yanında oturan başyaveri Eşref Bey'in üzerine yığıldı. Başyaver Eşref arabadan çıkarak katilleri kovalamaya başladı. Bu arada Paşa'nın arabasını saran kalabalık içinde bulunan katillerden bir bölümü arabaya saldırarak orta sandalyede oturan Yaver İbrahim Efendi'yi öldürdükleri gibi, arabanın içine yığılmış olan Mahmut Şevket Paşa'nın üzerine birkaç el daha ateş ettiler. Sonra ilerde kendilerini bekleyen arabaya binerek kaçtılar. Suç ortaklarının bir bölümü çevreye dağıldı. Bunlar arasından sadece Topal Tevfik yakalanabildi.

Sadrazam'ın öldürülmesi İT'de büyük bir şaşkınlık yarattı. Fakat bu havadan kısa sürede kurtulan liderler, ülkenin sadrazamsız kalmaması için Sait Halim Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığı'na (Vekaleti'ne) atanmasını gerçekleştirdiler. Böylece önemli bir adım atılarak hükümetin devamlılığı sağlanmıştı. Bundan sonra iş İstanbul'da güvenliğin ve düzenin temin edilmesine kalıyordu. Bu da yakın yerlerde bulanan Enver Bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi cemiyetin güvendiği kişilerin kumandasındaki güçlerden bir bölümünü, geçici de olsa başkente getirmekle sağlandı. Bu tedbirlerin alınmasından sonra Paşa'nın cenaze töreninin cinayetin ertesi günü yapılacağı ilan edildi. Bu tören bir yerde İT'nin muhalefete karşı gövde gösterisi olacaktı.

150.000'nin üzerinde bir kalabalığın katıldığı tören çok görkemli oldu. Halk, coşkulu bir şekilde Paşa'nın arkasından göz yaşı döküyordu. Törenin arkasından büyük

bir muhalif avı başlatıldı. Komploda uzak yakın parmağı olan herkes ya tutuklanıyor, ya da yurt dışına kaçarak canını kurtarıyordu. Ele geçen ve geçmeyen bütün komplocular Remzi Paşa'nın başkanlığındaki sıkıyönetim mahkemesi tarafından yargılandılar. Şerif Paşa, Prens Sabahattin, Gümülcineli İsmail Hakkı, Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Kemal Mithat Bey, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki Bey (Vahdettin'in kayınbiraderi), Nazmi Paşa oğlu Abdurrahman, Emekli Jandarma Kumandanı Mehmet Bey, Kavaklı Mustafa gıyaplarında idama mahkum oldular. Damat Salih Paşa, Polis Siyasi Kısım Müdürü Muhip, Miralay Fuat, Yüzbaşı Çerkez Kazım, Topal Tevfik, Hasan Kaptanoğlu, Ziya ve kardeşi Hakkı, Teğmen Mehmet Ali, Abdullah Safa, Şoför Cevad ve Jandarma Kemal de yüzlerine karşı idama mahkum edildiler. Saltanat ailesinden Salih Paşa'nın asılmaması için çeşitli baskılar gelmesine karşın sonuçta hükümler infaz edildi.

Sait Halim Paşa Sadrazamlık'a asaleten atandı. Dahiliye Nezareti'ne Talat Bey, Harbiye Nezareti'ne Ahmet İzzet Paşa, Nafıa Nezareti'ne Osman Nizami Paşa, Ziraat Nezareti'ne Süleyman Bostani Efendi getirildiler. Böylece İT kurulduğundan beri ilk kez kendi isteği doğrultusunda kabine kurmuş oluyordu. Muhalefet ise, artık başını doğrultamayacak biçimde ezilmişti.

Yeni kabinenin kuruluşundan biraz sonra, Balkan devletleri, Rumeli topraklarının paylaşımı nedeniyle anlaşmazlığa düştüler. Bulgaristan, Ege Denizi'ne erişmek için adeta bu anlaşmazlığı körüklüyordu. Nitekim Sırbistan ve Yunanistan'a karşı 3 Temmuz 1913'de ani bir saldırıya geçti. Buna karşın Romanya da Bulgaristan'a karşı savaşa girdi. Olaylar Edirne'nin geri alınabilmesini gerçekleştirecek biçimde gelişiyordu. İT'nin liderlerinden bir bölümü Edirne'ye doğru ordunun yürüyüşe geçmesini istiyorlardı. Ayrıca bunun için de gerekçeleri vardı, çünkü Bulgaristan barış antlaşması gereği sınır olan Midye-Enez hattına ordularını çekmemişti. Sonuçta Ahmet İzzet Paşa ikna edilerek gerekli hazırlıklara başlandı. Büyük devletlerin karşı koymasına rağmen harekata başlayan ordu ileri yürüyüşüne geçti. Fethi Bey kumandasındaki kuvvetler Kırklareli'ni kurtarırken, Enver Bey kuman-

dasındaki kuvvetler de 21 Temmuz 1913'de Edirne'ye girdiler. Böylece İT'nin Babıâli baskınım yaparken kamuoyuna vermiş olduğu söz gerçekleşmiş bulunuyordu. Bu arada Kuşçubaşı Eşref, Süleyman Askeri ve militan bazı subayların oluşturduğu milisler Batı Trakya'mn bir bölümünü de kurtararak burada bağımsız bir cumhuriyet kurdular. Bu cumhuriyet iki ay süreyle yaşadı, 29 Eylül 1913'de İstanbul'da Bulgaristan'la imzalanan barış antlaşması gereği, bu yöre Bulgaristan'a bırakıldı. İstanbul antlaşmasıyla çizilen Türkiye'nin Avrupa sınırı bugün de aynen korunmaktadır.

Balkan barışının başladığı Eylül 1913'de ülkenin içinde bulunduğu durumun kısa bir tanımı yapılsaydı şunlar söylenebilirdi: Devletin sınırları daralmıştı. Rumeli bütünüyle elden gitmişti. Oysa bu yöre imparatorluğun en ileri yöresiydi. Geriye kalan Anadolu, Suriye, Irak ve Arap yarımadası ise iktisadi açıdan çok geri kalmış bir yapıdaydı. Bu bölgenin ulaşım, sanayi ve diğer bayındırlık olanakları bulunmamaktaydı. Halk, devletin yıllar boyu süren tek boylu sömürüsünden ötürü merkezî hükümete karşı küskün, cahil ve yoksuldur. Bu yığınlara dayanarak büyük atılımların yapılması olanaksız görünmektedir. Osmanlı aydını bedbinlik içersindedir. Halkın doğruları farkedebilmesi için kısa sürede eğitilmesi ve çağdaş gelişimler doğrultusunda ileri bir düzeye kavuşturulması zorunludur. Bu ise bir inanç işi olduğu kadar ekonomik olanaklara bağlıdır. Diğer yandan altı yüz yıllık Osmanlı geleneğinin sonucu olarak bütün sorunların çözümü devletten beklenmektedir. Peki devletin bu yönde neler yapması gerektiğini sergileyecek bir model var mıdır? İT'nin belirgin bir modeli bulunmamaktadır. Yalnız Edirne'nin kurtuluşundan sonra toplanan 1913 Kongresi'nde (20 Eylül 1913) Fethi Bey'in okuduğu açılış nutkunda o güne kadar geçen olaylar özetlendikten sonra "İmparatorluğa ekonomik canlılık kazandıracak yeni kanunlara, ticaret ve endüstrisinin geliştirilmesi, tarım kooperatiflerine ulusal banka ve benzeri finans kuruluşlarına gereksinim olduğu vurgulanmaktaydı. Aynı konuşmada eğitim sorunu, dinde yozlaşmanın önünün alınması gibi temel konulara da değiniliyordu. Bu kongrede atılan

bir adım da İT'ye tam bir siyasi parti hüviyetinin verilmek istenmesidir. Örgütlenmenin bu doğrultuda değiştirilmesi gerektiği açılış konuşmasında ortaya konmuştur.

İT demokrasiye ve Meşrutiyet düşüncesine saygısını göstermek amacıyla seçimleri yenilemiştir. Böylece 1912'de feshedilen Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştır. Yeni Meclis-i Mebusan'da artık muhalefet yoktur. Buna karşın Ermeni ve Rum azınlık milletvekilleri kendi programları doğrultusunda görüşlerini, eleştirilerini yapmışlardır.

Ekonomik durum bir önce de belirttiğimiz gibi tam bir bunalım manzarası gösteriyordu. Savaşın verdiği yıkıntı ülkenin her yanında devam ettiği gibi yüzbinlere ulaşan göçmenlerin yarattığı sorunlar da bu yıkıntıya yeni boyutlar eklemişti. Maaşlar muntazam ödenememekteydi. Hazinenin ihtiyaçları kısa vadeli avanslarla karşılanıyordu. Cavit Bey dış borç bulma konusunda büyük uğraşlar vermekteydi. Bu dönemde en önemli borçlanma Nisan 1914'de Fransa ile yapılan ve Paris borsasında işlem gören borçlanmadır. Bu İT'nin ileri gelenleri arasında büyük sevinç uyandırmıştı.

Bu arada İT önderleri arasında önemli bazı çekişmelerin olduğu görülmektedir. Bunların önde geleni Enver Bey'in Harbiye Nazırlığı konusunda çıkmıştır. Genç subaylar Balkan Savaşı'nın yenilgisini ordu komuta düzeyinin yaşlılığına bağlıyorlardı. Bunun için de Enver Bey'in Harbiye Nazırlığı konusunda ısrarlıydılar. Ahmet İzzet Paşa kendisine önerilen ordunun bütünüyle gençleştirilmesini kabul etmeyince Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığı'ndan ve Başkumandanlık'tan istifa etmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşı'ndaki başarılarından ötürü altı yıl kıdem alarak ferikliğe getirilen Enver Paşa Harbiye Nazırı, aynı şekilde terfi ettirilen Cemal Paşa da Bahriye Nazırlığı'na atanmışlardır. Sorun çıkartması muhtemel olan Fethi Bey Sofya'ya büyükelçi olarak gönderilmiş yanına da ateşemiliter olarak Mustafa Kemal verilmiştir.

1914 yılı dünyanın bir paylaşım savaşına doğru hızla yol aldığı bir dönemdir. Osmanlı Kabinesi de bu gidişin farkındadır. Ayrıca bu paylaşımın odak noktalarından birinin de Osmanlı İmparatorluğu olacağını bilmektedir.

Bu paylaşımı hiç olmazsa on, on beş yıl geciktirmek ve bu süre içinde ekonomik ve sosyal anlamda daha bir güçlü hale gelmek o günkü yönetimin amacıydı. Ne var ki yapılacak bir savaşta kimse Osmanlılar'la birlikte olmak istemiyordu. Ufukta görülen paylaşım savaşı ortamında Osmanlı İmparatorluğu yalnız kalmış. İşte bu koşullar altında Almanya İmparatorluğu'na yanaşıldı. Daha sonraları Mustafa Kemal'in de belirteceği gibi imparatorluğun savaştan kaçabilme gibi bir seçeneği yoktu, tek seçenek, belki de savaşın zamanlamasıyla ilgili olabilirdi. 1914 Temmuz'una gelirken görünüm böyleydi.

VIII. Büyük Savaş ve İttihat ve Terakki'nin Sonu

I. Dünya Savaşı'yla ilgili çok şey yazılmıştır. Bunların başında İT önderlerinin kabinenin birçok üyesine dahi haber vermeden Almanya ile 2 Ağustos 1914'te bir ittifak antlaşması imzalamış olmaları gelmektedir. Savaşa giden günleri Cavit Bey günlüğünde, kendi endişelerini de dile getirerek şöyle anlatmaktadır: "3 Ağustos 1914... Bu sabah Moratoryum Kanununu imza ettirmek için Sadrazam'ın konağına gittiğim vakit Weber'i odada bekler buldum. Sadrazam acele bir şeyler yazıyordu. Enver, Talat, Halil oradaydılar. Durumda bir olağanüstülük hissettim. Talat'tan sebebini sordum, "yemin ettik" diyerek söylemedi. Bu cevaba hayret ettim, ve derhal kendisine yoksa Almanya ile ittifak mı ediyorsunuz dedim. Biraz sonra Sadrazam yazdığı kağıdı zarfa koyarak Weber'e verdi. Biz de Sadrazam'ın yanına girdik. Kimseye ifşa etmeyeceğimize dair yemin ettik..."

"Akşam Talat bize geldi. Birlikte Enver'e gittik. Gerek evde gerek yolda kendisine yapılan muamelenin memleket için nasıl bir vehamet teşkil ettiğini, pek ziyade korkmakta olduğunu Almanlar'ın bizi savunacağına dair olan kayıt ve şartın hayali bir şeyden ibaret kalacağını anlattım... Enver'in evinin önünde otomobilden inerken "Ne yapalım oldu bitti, Sadrazam imza etti, mukadderat" dedi. Sadrazam'ın evine gittik. Talat benim itirazımı söyledi. Ve tadilat yapılması lüzumundan bahsetti..." Ama herhangi bir değişiklik yapılmadı.

Savaş bir Kurban Bayramı günü geldi. Yavuz ve Midilli adlarını alan iki Alman gemisi Karadeniz'e çıkarak Rus sahillerini bombardıman ettiler. Güney Rusya sahillerinin bombardıman edildiğini İstanbul Kurban Bayramı'nın birinci günü öğrendi. Bu haber hem şaşkınlık hem de sevinç yarattı. Uluslararası politika alanında kesin bir yan tutmanın getireceği acı sonuçları bu olayda görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu kendi bilgisi dışında bir savaşa sürüklenmişti. Bu bağımsızlık iddiasında olan bir devletin karşılaşabileceği en çarpıcı durumdur. Böylece bağımsızlığını ve gelişmesini bir başka ülkeye bağlamanın diyeti ödenmektedir.

Osmanlı orduları savaş boyunca değişik cephelerde çarpıştılar. Güneyde Sina ve Kanal cephesinde, Kutü'l Amare ve Irak'ta, doğuda Sarıkamış'ta, batıda Çanakkale'de, nihayet Doğu Avrupa'da Galiçya'da. Genç Osmanlı ordusu Galiçya'da, Çanakkale'de ve Kutü'l Amare'de büyük başarılar kazandı. Ama Sarıkamış hareketi ve Kanal Savaşı tam bir felaketti.

Savaş döneminde bugün dahi büyük tartışmalara neden olan Ermeni tehciri yaşandı. Özellikle doğuda cephe arkasında Ermenilerin Türk ordusunu arkadan vurma çabaları bu kararın alınmasında en büyük etkendir. Gerçek olan şudur ki Rus ordularının ileri harekatı sırasında Erzurum'da, Van'da ve Doğu Anadolu'da Ermeniler büyük zulümler yapmışlardır. Tehcir olayı da çok acıklı sonuçlar veren bir mecburi göç olayıdır. Yani terazinin iki kefesi de acıyla, ölümle doludur. Bu konunun ayrıntısına kitabın dar çerçevesi içerisinde girmek istemiyoruz. Yalnız bir noktayı da belirtmek istiyoruz. İT liderlerinin bir bölümü, kanıtlanmayan, bir dizi iddiayı canlarıyla ödemişlerdir.

Sait Halim Paşa'nın istifası üzerine 22 Ocak 1917 günü Talat Paşa sadrazam olur. 4 Şubat 1917'de de kabine kurulur. Kabinede Harbiye ve Bahriye Nezaretleri gene Enver ve Cemal Paşalar'a verilmiştir, Şura-ı Devlet'e Halil Bey, Hariciye'ye Ahmet Nesimi, Maarif'e Şükrü Bey, Ticaret'e Mustafa Şeref Bey, Nafıa'ya Ali Münif Bey, Posta Telgraf'a Haşim Beyler getirilmiştir. Maliye Nezareti'ne 17 Şubat'ta yayınlanan bir irade ile Cavit Bey atan-

mıştır.

Talat Paşa, kabine programında savaşa giriş nedeni üzerinde durmadan bu savaşın Osmanlı Devleti için bir varolma sorunu olduğunu vurgulamıştır. Talat Bey'in konuşmasında iaşe sorunlarına ve savaş sonrasının ekonomik güçlüklerine önemli bir yer ayrılmıştır. Meclis-i Mebusan'da hükümet programı okunduktan sonra basın organlarında çıkan yazıların hemen bütünü Talat Paşa'dan yanaydı.

İT'nin bu son hükümeti döneminde, savaşın zor koşullarına rağmen bir dizi toplumsal ve kültürel dönüşümün gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Hukukta birliği sağlayabilmek için yeni ve çağdaş yasaların getirilmesini öngören dönüşümler. Özellikle kapitülasyonların kalkmasından sonra ticari ilişkileri kapsayacak yeni bir düzenlemenin gereği ortaya çıkmaktaydı. Borçlar ve ticaret yasaları alanında bu tip düzenlemelerin yapılabilmesi için bir komisyon kurulmuş, bu arada bazı yasalar kanun gücünde kararnamelerle değiştirilmiştir. Bunların içerisinde kadınlara yeni haklar tanıyan "Hukuk-u Aile" kararnamesi önemli bir yer almaktadır.

- Şeriye mahkemelerinin meşihattan ayrılıp Adliye Nezareti'ne bağlanması. Bu karar Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve siyasal yapısı da gözönünde tutulduğunda cüretkar sayılabilecek karardır.

- Devletin ve toplumsal kurumların laikleştirilmesi açısından atılan bir başka önemli adım da medreselerin Şeyhülislamlık'a bağlanmasıdır. 2 Nisan 1917'de yürürlüğe giren bu yasaya göre dini eğitim belirli kurallara bağlanıyordu.

-Miladi takvimin kabulü konusunda girişimler. Meclis-i Mebusan'da kabul gören bu tasarı Ayan Meclisi'nde önemli değişikliklere uğrama tehikesiyle karşılaşmasaydı miladi takvim 1917 Şubatı'nda kabul edilmiş olacaktı. Ne var ki gerek Meclis-i Mebusan'da, gerekse Ayan'da bu konu üzerinde büyük tartışmalar oldu. Sonuçta Rumi yıllar değiştirilmedi, fakat Rumi ay ile Miladi ay arasındaki 13 günlük fark giderildi. Böylece sadece bin dokuzyüzlü yılların telaffuz edilmesi engellendi.

Ekonomik sorunlar bu son kabineyi diğer sorunların çoğundan fazla düşündürmüş ve uğraştırmıştır. Bu sorunların başında ulusal banka sorunu gelmektedir. Savaş sırasında Osmanlı Bankası'nın sürekli güçlükler çıkartması İT'ye bir ulusal bankanın kurulması gerektiğini duyurdu. "Osmanlı İtibar-ı Milli" bankasının 400 bin pay senedinin satışı için kayıtlar 1917 başında açıldı. Bunların bir bölümü satıldıktan sonra geriye kalan bölümü de devlet tarafından satın alındı. 11 Mart 1917'de kuruluşunu tamamlayan banka ilk kez tüm işlemlerin Türkçe yapıldığı ulusal nitelikli finans kurumu özelliğinde çalışmalarına başladı.

Gene bu dönemde kooperatifçilik konusunda çeşitli atılımlar yapıldı. Memur kooperatifleri yaygınlaştı. Ahmet Cevat'ın (Emre) gayretleriyle İstanbul'un birçok semtinde mahalle tüketim kooperatifleri kuruldu. Daha sonra İT'nin önde gelen liderlerinden Kara Kemal Bey şu kooperatifleri örgütledi. Milli Sultanahmet Kooperatif Şirketi, Milli Boğaziçi Kooperatif Şirketi, Milli Fatih Kooperatif Şirketi, Milli Şehzadebaşı Kooperatif Şirketi. Bu şirketlerin ortak sayısı 2-3 bin arasında oynamaktaydı.

Gene bu dönemde gerçekleşen ulusal borçlanma ya da o günkü adıyla "Milli İstikraz", Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin doğrudan halka giderek yaptığı ilk borçlanmadır. Borçlanma ile ilgili yasa 3 Nisan 1918'de çıktı. O dönem yayınlanan bütün gazeteler borçlanma ile ilgili haber, yorum, ilanlar yayınlayarak girişimi desteklediler.

Diğer yandan İstanbul'un temel gıda maddeleri, özellikle buğday açısından beslenmesi konusu Kara Kemal Bey'in denetim ve yönetiminde oluşturulan bir ticari heyete verilmiştir. Bu kuruluş bütünüyle İT'nin girişimiyle oluşturulmuştur. İT, "Heyet-i Mahsusa-i Ticariye" adı verilen bu örgüt çevresinde birtakım şirketler kurarak ve kurdurarak iaşe olayını çözümlemeye çalışmıştır. Ne var ki savaş boyunca iaşe sorunu İT'nin çözümlemeyi başaramadığı bir sorun olarak kalmıştır.

Savaş döneminin İT yönetimi açısından umutlar yaratan olayı Sovyet Devrimi sonucu Çarlık Orduları'nın Müttefikler karşısında yenilgisidir. 20 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'da başlayan barış görüşmelerinde Osmanlı-

lar doğu sınırlarını güvence altına almışlardı. Bu antlaşma üzerine savaşın geleceği yönünde umutlar artmıştır... Ne yazık ki bu umutlara rağmen acı son 1918 sonbaharında geldi. 1918'in ortalarında Sultan Reşat öldü, yerine Vahdettin Padişah oldu. 8 Temmuz 1918'de Talat Paşa yeniden sadrazam olarak atandı. Kabinede büyük değişiklikler yapılmadı.

Almanlar'ın Batı cephesindeki taaruzu başarısızlıkla sonuçlanınca savaşın sonu gözükmüştü. Almanlar barış isteyeceklerini 1 Ekim'de Türkiye'ye bildirdiler. Yapacak bir şey kalmamıştı. Talat Paşa ve İT'nin son kabinesi istifa etti. Talat Paşa'nın istifası şu resmi tebliğle kamuoyuna duyuruldu: "Sadrazam Talat Paşa Hazretleri, mabeyn-i hümayuna azimet ederek kabinesinin istifasını zat-ı şahaneye takdim etmiştir."

İT'nin son kongresi 1 Kasım 1918'de merkez-i umumi binasında toplanmıştır. Kongreyi açan Talat Bey önce İT'nin bir tarihçesini yapmış ve sözlerini şöyle bitirmiştir: "Vaziyetin aldığı şekil üzerine İT hükümeti iktidar mevkiini terkettiği gibi cemiyet liderleri de istifa ediyorlar. Cemiyetin bundan böyle izleyeceği hareket hakkında karar vermek kongrenin yetkisindedir." 2 Kasım'da Talat, Enver, Cemal ve bazı arkadaşları bir Alman savaş gemisiyle İstanbul'dan uzaklaştılar. Kongre bunu toplantının üçüncü gününde öğrendi. Ve uzun tartışmalardan sonra 5 Kasım toplantısında İT adının tarihe karıştığı yapılan oylamayla kabul edidi. Program komisyonun acele hazırladığı bir taslak kabul edilerek "Teceddüt" adıyla yeni bir fırka kuruldu, İT'nin mal varlığı bu fırkaya devredildi. Kongre bu hava içinde kapanmış ya da kapatılmıştır. Bu kongrede İT feshedilmiştir. Ama İttihatçılar ve İttihatçılık sona ermemiştir. Yurt dışına giden Talat, Enver, Cemal Paşalar ve onlarla birlikte olan eski İttihatçılar düşünceleri ve inançları doğrultusunda savaşımların sürdürmüşlerdir. 1927 Ankara Mahkemesi bir anlamda İT'nin tasfiyesi biçiminde de nitelenmektedir. Bu mahkemede eski liderlerden birçoğu tasfiye edilmiştir. Ama İttihatçılık yaklaşımı günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ÖRGÜT YAPISI

I. Cemiyet mi, Fırka mı?

İT, Selanik'te kurulduğu ilk andan itibaren gizliliği de içinde barındıran bir cemiyet olarak ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar cemiyet olarak anılmış, bugün bile İT'den söz ederken cemiyet sözcüğü yeğlenmiştir. Meclis-i Mebusan'ın açılışından itibaren İT'nin seçtirdiği milletvekilleri büyük bir çoğunluğu sağlamışlardır. Bunların büyük bir bölümü cemiyet üyesi idiler. Bu noktadan sonra ortaya bir Cemiyet ve Fırka ikileminin çıkması kaçınılmaz olmuştur. Meclis-i Mebusan'daki milletvekili grubu Fırka olarak nitelendirilmiştir. Tarık Zafer Tunaya'nın altını çizdiği gibi "Fırka cemiyetin doğurduğu çocuktu." Fırka'nın Meclis dışında bir örgütü yoktu. Yurt düzeyin de örgütlenmeyi cemiyet, İT kulüpleri vasıtasıyla sağlıyordu.

1909'da Cemiyet ve Fırka'nın birbirinden ayrıldığı öne sürülmüş ve her ikisi için de bir iç tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzüklere göre Fırka, cemiyetin parlamentodaki uzantısı gibi kabul edilmiş, lokalinin ayrı olacağı belirtilmiştir. Cemiyet'in temelinde ise, yurda yaygın bir biçimde kurulan kulüpler yer almaktadır. Bunlar o günün idari bölünmesine göre sancak ve kazalarda bulunmaktadır. Kulüplere devam etmek için İT'nin üyesi olma koşulu yoktur. O yöredeki herkes bu lokallere girebilir, onların çalışmalarına katılabilir. Böylece cemiyete, toplumun kılcal damarı olma görevi de verilmiş olmaktadır. Her vilayette bu kulüplerin bağlı olduğu bir "Heyet-i Merkeziye", bunların da bağlı olduğu bir "Merkez-i Umumi" vardır. Cemiyete yöneltilen gizlilik suçlamalarını kaldırmak için, oluşum dernekler yasasına dayandırılmış, üye olurken yapılan "Tahlif" töreni de kaldırılmıştır. Bundan sonra, 1913 yılına kadar çeşitli değişiklikler yapılmışsa

da cemiyet ve fırka ikilemi genel hatlarını korumuştur.

İT'nin mutlak olarak iktidarını pekiştirdiği 1913 yılında yapılan kongresinde, yıllardan beri süren, eleştirilen, bu ikili yapının kaldırılması, bir kitle partisinin oluşturulması için önemli kararlar alınmıştır. Bu kongrede parti şöyle tanımlanmıştır: "İttihat ve Terakki Cemiyeti, program ve aşağıda gösterilen tüzükü kabul eden Efrad-ı Osmaniye ve gazeteler ve zümrelerden meydana gelen bir siyasi Fırka'dır." Görüldüğü gibi bu tanım çok kapsamlıdır. Sadece kişileri değil, yayın organlarını, toplumsal katmanları, alt-grupları içermektedir. Bu yapı içersindeki merkez örgütlenmesi gene ikilidir:

a) İT Cemiyeti: Toplayıcı, kitleci bir dernektir. Yasama alanı dışında çalışır. Bir genel başkana, genel sekretere, "Merkez-i Umumi"ye sahiptir. Bunların, yani yöneticilerin milletvekili olamayacakları da belirtilmiştir.

b) İT fırkası Meclis-i Mebusan ve Ayan'daki İttihatçı üyelerden oluşur. Bunlar yasama alanında çalışmakla görevlidirler. Milletvekillerinin tatil sürelerinin 1/3 ünü kendi seçim yörelerinde, ya da yurdun diğer yörelerinde geçirerek, o bölgelerdeki sorunları öğrenmeleri, halkla ilişki kurmaları zorunlu hale getirilmiştir. Fırkanın yürütücüsü "Vekil-i Umumi" ve yönetim kurulu ise "Kalem-i Umumi" olarak adlandırılmıştır. Bu örgütlenme yapısı, partilerin bugünkü Meclis gruplarının örgütlenmesine benzemektedir.

Dikkat edilirse cemiyet-fırka ikilemi ortadan kaldırılmasına rağmen örgüt yapısında gene de ikili bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu ikili yapıyı birleştiren kurul ise "Meclis-i Umumi"dir. Bu kurulun her iki kanattan gelen doğal üyeleri bulunduğu gibi seçimle gelen üyeleri de Genel Kongre tarafından seçilmektedir. İşin temelinde 1908 yılından itibaren İT örgütünün çalışmaları iki alt örgüt tarafından, adları ne olursa olsun yürütülmekteydi. İT'nin dışa dönük çalışmalarını "Teşkilat-ı Hariciye" yürütmektedir. "Teşkilat-ı Teşriiye" ise meclislerdeki çalışmalardan sorumludur. Merkez, her zaman, bu iki alan üzerinde özel bir yere sahip olmuştur. 1913 vedaha sonraki yıllarda yapılan değişiklikler bu yapının özünü değiştirmemiştir (Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Tarık Zafer

Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* Cilt III, İttihat ve Terakki, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989).

II. İttihat ve Terakki'nin Kongreleri

İT kuruluşundan 1918'e kadar dokuz kongre toplamıştır. Bu kongreler genellikle Ağustos-Ekim aylarında toplanmıştır. 1908, 1909, 1910 ve 1911 Kongreleri Selanik'te gizli olarak toplanmıştır. Buna karşın 1912, 1913, 1916, 1917 ve 1918 kongreleri ise İstanbul'da toplanmıştır. Bu kongrelerle ilgili bilgiler şu anda derli toplu olarak sadece bir makalede, Agah Sırrı Levent'in, 1947 yılında *Memleket*'te çıkan "İttihat ve Terakki Kongreleri" adlı makalesinde bulunmaktadır. Cemiyet'in ilk kongrelerini gizli olarak yapması daima eleştirilmiştir. Bu kongrelerle ilgili şu bilgileri vermekte yarar vardır:

- *1908 Kongresi*: Bu kongrenin kararları 13 maddelik bir belge ile kamuoyuna duyurulmuştur. Bunun dışında 21 maddeden oluşan bir siyasi program da yayınlanmıştır. Bu siyasi programın en önemli bölümleri Anayasa'da yapılması gerekli değişiklikler konusuna açıklık getirmesidir. Bunların arasında milletvekillerinin yasa teklif etme, seçme hakkının belirli bir servete bağlı olmaksızın herkese tanınması, gayrı müslimlerin de askere alınması önde gelen konulardır. Siyasi programda eğitim konusuna da ağırlıklı bir yer verilmiş ve bütün okullarda devletin denetimi ilkesi kabul edilmiştir. Programın ekonomik bölümleri zayıftır. Yalnız bu programda çiftçiyi toprak sahibi yapma ilk kez Türkiye'de gündeme getirilmiştir.

- *1909 Kongresi*: Bu kongrenin İT açısından en önemli kararı cemiyetin gizlilikten çıkarılarak dernekler yasasına göre kurulması gereğinin kabul edilmesidir. Bu kongrede seçilen merkez-i umumi üyelerinin adları ilk kez kamuoyuna açıklanmıştır.

- *1910 Kongresi*: Bu kongre yankısı fazla olmayan bir kongredir. Eğitim programı içerisine yetişkinler için gece kursları oluşumu konulmuştur. Gene bu programda "Millet-i Osmaniyye" deyimi kullanılmıştır.

- *1911 Kongresi*: Bu kongre İT'ye karşı muhalefetin doruk noktasına ulaştığı ve Trablusgarp Savaşı'nın baş-

ladığı bir döneme rastlar. Kongrede İT'nin başına büyük sorunlar çıkaracak olan Anayasa'nın 35. maddesinin değiştirilmesi kabul edilmiştir. Toprak reformu konusunda bir adım daha ileri gidilmiş, tarımsal krediler açısından önemli kararlar alınmıştır. İT ilk kez bu kongrede "az gelişmiş olma" koşullarını tespit etmiş görünmektedir. Bu arada anti-feodal bir yaklaşım da kongre belgelerine hakimdir. Kongre sonunda *Tanin* gazetesinde çok sert bir bildiri yayınlanmıştır.

- *1912 Kongresi*: Bu kongre İstanbul'da toplanmıştır. İT artık muhalefettedir. Bu kongrede ilk kez üyeler arasında sert tartışmalar olmuştur. Gene bu kongre muhalefetin ve hükümetin ağır hücumları ve baskıları altında geçmiştir. Hüseyin Cahit, Cavit Bey ve daha birçok cemiyet üyesi tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne götürülmüşlerdir. *Tanin* kapatılmıştır.

- *1913 Kongresi:* Bu kongre bir yıl öncesinin tam aksi koşullar altında toplanmıştır. İT iktidardadır. Edirne kurtarılmıştır. Ama buna karşın Selanik artık Osmanlı ülkesinde değildir. Bu kongrede ekonomik sorunlar, anti-emperyalizm ciddi boyutlarda öne çıkarılmıştır. Kabul edilen programın ikinci maddesinde aynen şöyle denmektedir: "İT firkası, milli iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapütülasyonların da kaldırılmasını sağlamayı en kutsal amaç sayar." Hazırlanan programın en geniş bölümü ekonomiye ayrılmıştır. Ziraatte tarım kredisi olayı ve bunların da ötesinde tarım sendikaları kavramı ortaya atılmış, bir önceki kongrede üzerinde durulan tarımda feodal bağların kaldırılması da yapılacak düzenlemelerin içinde sayılmıştır. Sanayi alanında "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılması öngörülmüştür. Ülke yönetimi açısından İT yetkinin genişliği ve görev bölümü temelini gündeme getirmiştir. Gene bu kongrede, daha önce de değindiğimiz firka içinde örgütlenme sorunlarına açıklık getirilmiştir.

- *1916 Kongresi*: Bu kongre savaş yıllarının havası içerisinde toplanmıştır. İT artık tek partili bir düzen yaratmıştır. Kongreye sunulan raporda Berlin Kongresi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönem incelenmiş ve

bu savaşa giriş nedenleri sergilenmiştir. Gene raporda Ermeni tehciri, iaşe olayları da ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Tarık Zafer Tunaya'nın da belirttiği gibi bu kongrenin sunuş belgesinde görülen en önemli nokta İT'nin Osmanlıcı ve liberal yaklaşımlardan vazgeçip Türkçü, laik ve devletçi bir tutuma girmiş olmasıdır. İlk kez bu kongrede alınan kararlarla Şeyh-ül İslamlık yeniden düzenlenmek istenmiştir.

- *1917 Kongresi*: Bu kongre İT iktidarının son kongresidir. ABD de artık savaşa girmiştir. Çarlık Rusya'sı büyük devrimin depremi içindedir. Ve Talat Paşa sadrazamdır. Merkezin hazırladığı rapor iyimserdir. Ve ilk kez Reis-i Umumi Talat Paşa kongrede bir kapanış konuşması yapmıştır.

1909-1918 arasında partinin genel başkanları şunlardır: Emrullah Efendi, Halil Bey, Seyit Bey, Sait Halim Paşa (1913-1916), Talat Paşa (1916-1918). Aynı dönem içindeki genel sekreterler ise Dr. Nazım Bey (1908), Hacı Adil Bey (1909-1910), Mithat Şükrü Bey (1911-1917). 1908-1918 arasında Merkez-i Umumi'de en çok görev alan isimler de şöyle sıralanabilir: Mithat Şükrü, Talat Paşa, Enver Paşa, Dr. Nazım, Ömer Naci, Ali Fethi, Halil Hüseyin Cahit, Cavit, Ahmet Nesimi, Cemal Paşa, Hüseyin Cahit ve Hacı Adil Beyler.

III. İttihat ve Terakki'nin Yan Kuruluşları

İT, kuruluşundan itibaren bir aysberge benzer. Aysbergin su altında görünmeyen bölümü nasıl görünen bölümünden daha büyükse İT örgütünün de gözönünde olan bölümüyle gizli kalan bölümü arasında aynı fark vardır. Bilindiği gibi cemiyet ilk kuruluşundan itibaren gizliliğe önem veren bir örgüttür. 1908'den sonra da bu yapısını büyük ölçüde değiştirmemiştir. Bundan ötürü de sık sık suçlanmıştır. "Cemiyet-i Hafiye" deyimi İT'yi anlatmak için kullanılmıştır. İT'nin özellikle gizli kalan "fedai" yapısındaki militan bölümü birçok karışık işe bulaşmıştır. Siyasi cinayetlere, adam sindirmelere rahatlıkla girişmiştir. Hasan Fehmi ve Ahmet Samim Beyler'in öldürülüşü bu dediklerimizin en somut örneğidir.

Diğer yandan cemiyetin ordu ile olan ilişkileri de onun siyasi yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Başlangıçtan itibaren ordunun genç subay kadroları cemiyetin atılgan, yiğit üyelerini sağlamıştır. Özellikle 1913'ten sonra bu kadrolar "Teşkilat-ı Mahsusa" içerisinde büyük eylemlere girişmişlerdir. "Teşkilat-ı Mahsusa" cemiyetin en gizemli yönünü meydana getirmiştir. Günümüzün MİT ve benzeri kuruluşların kökeni bu örgüte kadar uzatılırsa da "Teşkilat-ı Mahsusa"nın yapısı ve amaçları bugünkülerden farklıdır.

Bu kuruluş 1913'te Enver Paşa tarafından oluşturulmuştur. Harbiye Nezareti'ne bağlı gibi gözükürse de temelde organik bir ilişkisi yoktur. Örgütte başkan olarak Süleyman Askeri Bey, Halim Paşa ve Cevat Paşalar çalışmıştır. Zamanla bunlara Dr. Nazım, Atıf Bey (Kamçıl), Dr. Bahattin Şakir, Yakup Cemil, Rusül Bey, Süvari Kaymakamı Hüsamettin, (Ertürk), Eşref ve Hacı Sami Kuşcubaşı kardeşler, Ömer Naci, Nuri Paşa, Eyüp Sabri, Sapancalı Hakkı ve İzmit'li Mümtaz Beyler de katılmıştır. Örgütün İT ve tüm resmi kurumlarla iletişim yetkisi vardı. Kuruluştaki çalışanlar gönüllülük temelinde çalışmaktaydılar. Bunların maaşları Harbiye Nezareti'nin örtülü ödeneğinden karşılanmaktaydı.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın amacı ordunun görevini kolaylaştırmak, bilgi toplamak, düşmana karşı gerilla mücadelesini örgütlemek ve böyle bir savaşıma girişmek biçiminde özetlenebilirdi. Ama bunların dışında iki ideolojik amaçtan da söz edilmektedir. Panislamizm ve Pantürkizm. Bu ideolojik doğrultularda çalışan kuruluş, I. Dünya Savaşı sırasında birçok eyleme imzasını koymuştur. Bu eylemlerin bazıları bireysel bazıları da toplu olarak girişilen eylemlerdir. Bu ikinci tip eylemlere teşkilatın meydana getirdiği çete ve müfrezeler katılmışlardır. Eylemlerin yoğunluğu Kafkasya ve yakın doğu üzerinde toplanmıştır.

Ortadoğu'daki eylemlerin içersinde dikkati çekenler, Şeyh Ahmet El Sunûsi'nin bir Alman denizaltısı ile İstanbul'a kaçırılması, ve Lawrence'a karşı girişilen hareketlerdir. Ne yazık ki bu hareketlerde önemli bir başarı elde edilememiştir. Kafkasya, Asya'ya yönelik eylemlerin

ilk adımını oluşturmuştur. Bu eylemlerin başlangıç noktası Trabzon'dur. İlk eylem Yakup Cemil'in kumanda ettiği çetenin Batum fethi ile başlamıştır. Gene Trabzon ve Artvin kıyılarından Kafkasya içlerine ajanlar sokularak, Ruslar'ın askeri durumu öğrenildiği gibi, o yörelerde kışkırtıcı, hareketlere olanak sağlanmıştır. Bu konuda en fazla Müslümanlar'ın yoğun olduğu bölgelerde bir ilerleme kaydedilmiştir. Asya'ya yönelik eylemlerin en ünlüsü Rauf (Orbay) Bey ve Ömer Naci'nin gerçekleştirdikleri İran Seferi'dir. Rauf Bey İran üzerinden Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanarak buralarda karışıklıklar çıkartma görevini üstlenmiştir. Bu grubun harekatı Almanlar tarafından engellenmiş, Rauf Bey'e geri dönme emri verilmiştir. Rauf Bey geri dönerken küçük bir müfrezeyi İran'da bırakmıştır. Bu müfreze Afganistan'a, oradan da Hindistan'a ulaşabilmiş ve o yörelerde sınırlı bazı eylemleri gerçekleştirebilmiştir. Öte yandan Ömer Naci kumandasındaki gönüllü birlikler (Birkaç bin Kürt atlısı, bin kadar da Türk piyadesi) 1915 Ocak ayında Tebriz'e girmişler, Hüveyze ve Ahraz'a kadar uzanmışlardır. Bu eylemlerin dışında, "Teşkilat-ı Mahsusa"nın en önemli eylemi Edirne'nin kurtarılmasından sonra Batı Trakya'yı kurtarma ve orada bir cumhuriyet kurmalarıdır. Mütareke döneminde Teşkilat'ın İstanbul'daki çekirdeği ünlü "Mim Mim" grubunu oluşturarak Milli Mücadele'ye büyük katkılarda bulunmuştur. Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi teşkilata bağlı ajanlar inanılmaz ilişkileri kurmakta büyük başarı göstermişlerdir. İlişki kurulanlar arasında Mahatma Gandi, Şair İkbal, Muhammed Ali Cinnah vb. vardır.

İttihad-ı Terakki'ye bağlı diğer yan kuruluşlar ise şunlardır: Türk Ocağı (1911), Köylü Bilgi Cemiyeti (1914), Osmanlı Maarif Cemiyeti (1915), Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti (1915), Halka Doğru Cemiyeti (1917), Osmanlı Hamallar Cemiyeti, Osmanlı Sanatkaran Cemiyeti (1913), Kalaycı Esnafı Cemiyeti (1915), Osmanlı Matbuat Cemiyeti (1917), Müdafa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (1913), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi (1916), Hilal-i Ahmer (1910), Donanma Cemiyeti (1909), Bakû Müslüman Cemiyeti (1915), Müdafa-i Milliye Cemi-

yeti (1913), Türk Gücü Cemiyeti (1913), Osmanlı Güç Dernekleri (1914), Osmanlı Genç Dernekleri (1916)... Bütün bu yan kuruluşlar İT'nin örgütlenme açısından ne denli deneyimli olduğunu ortaya koymaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN DÜŞÜNSEL YAPISI

I. Üç Tarz-ı Siyaset

Bu başlık, Yusuf Akçura'nın, çok ünlü bir incelemesinin adıdır. Akçura *Üç Tarz-ı Siyaset* diye bilinen eserinde, İkinci Meşrutiyet döneminde İT'nin uyguladığı üç siyasal yaklaşımı birbiriyle karşılaştırmaktadır. Bu üç yaklaşım şunlardır: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Bu üç yaklaşım 1908-1918 döneminin belirli aralıklarında başat bir şekilde İT'nin politikası, hatta ideolojisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu üç politik yaklaşımın da Osmanlı İmparatorluğu'nun koşullarının dayattığı birer düşünce olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlılık düşüncesi Tanzimat'tan beri, aydınlar ve hükümetler tarafından öne çıkarılmıştır. İT de, Selanik'te gizli cemiyet olarak oluştuğu günden itibaren, bu fikre önem vermiştir. Çok uluslu bir devleti kurtarmak, yaşatmak ve geliştirmek istediğinizde başka türlü düşünmeniz mümkün değildir. Osmanlıcılık düşüncesinin o günlerde "İttihad-ı Anasır" diye bilinen bir açıklaması vardır. "İttihad-ı Anasır" unsurların birliği, yani imparatorluk sınırları içersinde yaşamakta olan ulusların birliği demektir. Böylece, imparatorluk içersinde, 19. yüzyıl boyunca filizlenen milliyetçi, ayrılıkçı eğilimlerin de önünün alınacağı düşünülmüştür. Ne var ki Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren Rum, Bulgar, Ermeni ve hatta Arnavut milliyetçiliği daha bir güçlü şekilde öne çıkmaya başlamıştır. 1908'de yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde, azınlıklar, kendi milliyetçi eğilimlerini pekiştiren bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Hüseyin Cahit Bey'in, *Tanin*'de yayınlanan "Millet-i Hakime" başlıklı yazısı bu propagandalara karşı bir tepki makalesidir.

Balkan Savaşı'na kadar "İttihad-ı Anasır" politikası

genel çizgileri itibarıyla egemen politika olarak kalmıştır. Dahiliye Nazırı Halil Bey, bir konuşmasında "Vatan-ı Umumi" kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram ulusların birliğini tamamlayan bir düşünceyi yansıtmaktadır. Halil Bey'in açıklamasına göre Osmanlı İmparatorluğu, geniş bir "vatan-ı Umumi"dir. Bu vatan sathında birçok ulus (anasır) yaşamaktadır. Bunların söz konusu genel vatan içerisinde yer alan kendi vatanları bulunmaktadır. Yani "Vatan-ı Umumi" bir çok "Vatan-ı Hususi"leri içermektedir. Kuşkusuz böyle bir yaklaşım bir çeşit Osmanlı federasyonu düşüncesini de çağrıştırmaktaydı. Açık olan şudur ki İT'nin bütün iyi niyetlerine rağmen Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavut ve hatta Araplar ulusçu, ayrılıkçı politikalarından vazgeçmemişlerdir. Balkan Savaşı "İttihad-ı Anasır" politikasının dönüm noktasıdır. Bu savaş imparatorluk içersinde Türk unsurunu öne çıkartmıştır. Osmanlı olma yaklaşımı her ne kadar sürüyor gözükmüşse de, gerçekte tarihe gömülmüştür.

İslamcı, o günün deyimiyle "pan-islamist" politika Abdülhamit iktidarından itibaren süregelen bir siyasettir. Osmanlı Padişahı'nın aynı zamanda Halife oluşu, İngilizler'in yakın doğudaki yayılmacı siyasetine karşı İslam ögesini öne çıkaran siyasetin ağırlık noktasını teşkil etmiştir. İT liderlerinin Almanlar'la yaptığı ittifak antlaşmasının sonucu, Alman İmparatorluğu da yakın doğu politikaları açısından İT'nin Panislamist politikasını desteklemiş, bundan kendi çıkarı doğrultusunda yararlanma hesapları yapmıştır.

İT, İslami ögeleri sürekli olarak kendi politikası açısından kullanmıştır. Buna rağmen laik bir yapıya sahip oluşu, eğitimde, yargıda İslami etkileri mümkün olduğu kadar en aza indirme politikası güttüğü için bu çevrelere tam anlamıyla yaranamamıştır. Parti içersinde kurduğu ilmiye komitelerine rağmen, Meclis-i Mebusan'daki muhalefet sürekli bir biçimde İT'yi şeriat kurallarına karşı kararlar almakla suçlamıştır. Özellikle 1916'dan sonra Rumi takvimin düzenlenmesi, medreselere ve dini eğitime yeni bir görünüm kazandırılması, buralarda okutulan derslerin çağdaşlaştırılması koyu dinci grupların açık olmasa bile, altan alta büyüyen muhalefetiyle karşılaşmış-

tır. 1918'den sonra, yani mütareke yıllarında, İT liderleri "Divan-ı Harp"te yargılanırken kendilerine bu doğrultuda birçok soru sorulduğu gibi, suçlamalarda da bulunulmuştur. İT'nin İslamcı yaklaşımını bir anlamda Ziya Gökalp'ın şu sözleri daha bir ortaya koyacaktır: "Türk milletinden, Batı medeniyetinden, İslam ümmetindenim". Milliyetçilik ve Batı uygarlığından yana olmakla İslami düşünce ve akideler nasıl bir araya getirilebilinir? Bu soru bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Türkçülük hareketi 1908 Devrimi ile birlikte su yüzüne çıktı. O günlere değin "Etrâk-ı bi İdrak" (İdraksiz Türkler) olarak adlandırılan Türkler, ulusal bilinçlenme düzeyi yönünden çok geride idiler. Osmanlı yönetimleri onlara daima ikinci sınıf insan muamelesi yapmışlardı. Yönetim için Türkler askere alınan, sömürülen bir yığın olarak kalmıştır. İT'li genç aydınlar, Rumeli'de yakından tanık oldukları Bulgar, Yunan ve Ermeni milliyetçi hareketlerinin etkisiyle Türk milliyetçiliğinin de uyanması gerektiğine inanmışlardı.

Balkan Savaşı, büyük devletlerinin sürekli olarak azınlıkları arkalayan tavırları, genç aydınların Türk milliyetçiliği düşüncesine dört elle sarılmasına neden oldu. Bu akımın öncülüğünü, ideologluğunu Ziya Gökalp yapmaktaydı. Gökalp bir anlama İT'nin düşünsel yapısının bileşenlerini belirleyen kişiydi. Türk Ocakları bu doğrultuda örgütlenmenin somut örneğini oluşturmuştur. *Türk Yurdu, Yeni Mecmua,* hatta bir yerde gene İT'nin çıkarttığı *İslam Mecmuası* reformcu, radikal tezler üreterek gelişen bu yeni düşünceyi geliştirmeye çalışmaktadır. "Fikirler birbiri ardından doğup taşmaktadır. Halk uyanmıştır. Milli mefkure, Milli Şuur, Milli Vicdan kavramları birer kutsal ilke olmuştur. Ziya Gökalpciler bu ilkelere ideolojik bir atılım ve kendi kendini keşfetme duygusu vermişlerdir... Dincilerin baskısından kurtulmak, yabancı karşısında aşağılık duygusuna kapılmamak, kendi kendini yaratmak." (T.Z. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, S: 316) İşte verilmek ve varılmak istenen nokta budur. Sonuçta "kökü mazide olan ati"ye erişilecektir. Bu ilkelere uygun yaşam modeli ise Gökalp'in "Yeni Hayat" önerisinde bulunmaktadır. Yeni Hayat milli düşüncenin denetimi al-

tında, Osmanlı İmparatorluğu için, Türkçü ilkelere dayanan bir yaşam biçimidir.

II. İttihat ve Terakki'nin Ekonomik Yaklaşımı

İT'nin ekonomik düşüncesine gelince. Bu noktada üç akımı görmekteyiz. Birincisi Maliye Nazırı Cavit Bey'de somutlaşan Liberal yaklaşımdır. Cavit Bey'in ve yandaşlarının savunduğu bu politikanın somut örnekleri, Maliye Nazırı olarak yaptığı bütçe konuşmalarında bulunabilir. Cavit Bey, Osmanlılar'ın yarı sömürge oluşunu simgeleyen kurumların hiçbir zaman karşısında olmamıştır. Düyun-ı Umumiye ve Osmanlı Bankası, ona göre çok iyi çalışan, örnek alınması gereken ekonomik müesseselerdir. Bunu 1911'de, bütçe konuşmasında şöyle ifade etmektedir: "Memleketimizde mevcut olan yabancı mali kurumlar hakkında beslediğimiz saygı ve güven duygularına tamamiyle karşıt olarak, onlara güven duymadığımız biçiminde yayılan rivayet ve yalanlara karşı, bugün ülkenin gerçek dostlarından biri, Düyun-ı Umumiye yönetim kurulu başkanı Sir Adam Block, yazmış olduğu bir raporla bütün o rivayet ve asılsız sözleri yalanladı. Evet bizi Düyun-ı Umumiye'nin can düşmanı gibi gösterirken, o mali kurumun başkanı ülkede kesin olarak böyle bir düşüncenin olmadığını söylüyor, hem de kendi ülkesinde bile şiddetle eleştirilen ve yerilen mali durumumuzu kuvvetle savunuyordu. Ve zannederim ki böyle yetkili ve kelimenin bütün manasıyla doğru bir ağızdan çıkan sözler, içeride ve dışarıda güven verici olmalı. Bu sözleri söyleyen zata karşı da borçlu olduğum teşekkürü açıkça beyan etmeyi görev sayarım".

Serbest ticaret yanlısı ekonomik politika Cavit Bey'in ikidarda olduğu sürece izlemeye ve uygulamaya çalıştığı bir ekonomik yaklaşım olmuştur. Zaman zaman dış borçlardan yakınmış, fakat borç yükünü artıran eylemlerini sürdürmüş; gün gelmiş, savaş yıllarında, gayri meşru yollardan kazanılan paraları savunmuştur. Örneğin, 1917'de, gene bütçe görüşmeleri sırasında konuşmasında yer alan şu satırlar ibret vericidir: "... Bir kısmı hükümetin himaye ve müzahareti resmiyesi ile doğrudan doğruya ya

da dolaylı yollardan kazandılar. Fakat her ne olursa olsun hepsi ticaretin zevkini tattı. Ticaretin zevkini tatmak, onda devam etmek için en büyük neden, en büyük amildir. Kendilerine yapılan müzaharet ve himaye -hatta bazılarının iddia ettiği gibi gayri meşru olduğunu varsaysak- sonuç olarak ekonomik girişimlere karşı beslenen rağbetin temin eyleyeceği yarar, benim nazarımda o kadar büyüktür ki, o gayri meşruiyeti bile ortadan kaldırabilir".

"Milli İktisat" yaklaşımı Ziya Gökalp'in çerçevesini kurduğu ve savaş yıllarında İT'nin ideolojik ögelerinden biri haline gelen ekonomik politikadır. Gökalp, *Yeni Mecmua*'nın 9 Mayıs 1918 tarihli sayısında yayınlanan "İktisadi Vatanperverlik" başlıklı yazısında Manchester Okulu diye nitelediği liberal ekonomik düşünceyi açık bir biçimde mahkum etmektedir. Ziya Gökalp "Milli İktisat" politikasının önüne çok önemli bir hedef koymuştur: Büyük Sanayi kurmak.

Büyük sanayii yaratacak ekonomi politikasının araçları ne olacaktır? Himayeci gümrük siyasetinin ötesinde bu konuda bir açıklık yoktur. Özetlersek, İT'de, düşünsel boyutta görülen üç iktisat yaklaşımının da serbest piyasayı reddettiğini göremiyoruz. Bu nedenden ötürü Cavit Bey gayri meşru savaş kazançlarını hoş görüyle karşılarken, Kara Kemal Bey esnafları örgütlemek, ulusal nitelikli anonim vb. şirketlerin teşviki için önemli meblağları gözü kapalı kullanmıştır. Ulusal sanayici, ulusal tüccar, özellikle "Milli İktisat" ve "Mesleki Temsil" yaklaşımlarının temel gayeleri haline gelmiştir. Yani her üç akım da kapitalistleşmeyi sağlayacak bir ulusal burjuvazi yaratmayı amaçlamıştı. Başarabildiler mi? Kuşkusuz ki bu sorunun yanıtı, uzun ve ayrıntılı bir incelemenin konusudur. Görülen o ki, başarılı olunduğu pek söylenemez.

ALTINCI BÖLÜM
DÖNEMİN SORUNLARI VE İTTİHAT VE TERAKKİ

İkinci Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de ilan edilmiştir. O günden sonra, zaman zaman "Genç Türkler" diye de adlandırılan İT, ülke siyasal yaşamını bütünüyle etkilemiştir. Hürriyet'in ilanıyla birlikte ülkede iki büyük tıkanıklık görülmüştür. Bunlardan birincisi demokratik yolları tıkayan, demokrasinin gelişimini kısıtlayan İttihatçı politika; ikincisi ise ülkenin iktisadi ve sosyal kalkınmasını engelleyen Batı emperyalizmi (kapitalist Batı ülkelerinin emperyalist tutum ve eylemlerini "Batı Emperyalizmi" biçiminde tanımlıyoruz. Bu ülkelere Rus Çarlığı da dahildir). Şimdi bu iki tıkanıklığı ele alalım.

I. Demokrasinin Tıkanan Yolları

1908 hareketinin temel sloganı, Fransız Devrimi'nin de şiarı olan "Hürriyet, Adalet, Eşitlik ve Kardeşlik"tir. Meşrutiyet'in ilanı da hürriyetin ilanı şeklinde nitelenmiştir. İlk günlerin heyecanıyla basın üzerindeki sansür kaldırılmış, gösteri ve yürüyüşler tamamen serbest bırakılmıştır. İstanbul'da, yüksek bir taşın üzerine çıkan herkes "Hürriyet'in güzelliği ve efsunkarlığı"ndan söz eden nutuklar çekmiştir. Gösteriler bütün yurdu kaplamış, tiyatro oyunları bile "günün mana ve önemini" yansıtacak yapıtlardan seçilmiştir. O günlerin heyecanını, coşkusunu şu örnek çok güzel yansıtmaktadır: Hüseyin Cahit Bey'in *Tanin* gazetesi hürriyetin ilanından bir hafta sonra yayın hayatına başlamıştır. İlk tefrika ettiği roman ise Maksim Gorki'nin *Ana*'sıdır. Gazete bu romanı "Rusya'da yayını yasak olan, inkılabın (1905 hareketi) ünlü eseri" biçiminde halka tanıtmıştır.

İT'ye yönelik muhalefet yükseldikçe özgürlüklerin yeniden kısıtlanması yoluna gidilmiştir. Basının elini kolu-

nu bağlayan "Matbuat Kanunu", işçi hareketlerini engelleyen "Tatil-i Eşgal" yasası bu kısıtlamaların önde gelen örnekleridir. Fakat kullanılan bir başka kısıtlama yöntemi ise çok ilginçtir. Ülkede yeni geleneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Olaylar, bazı yazarların İT'ye yönelik eleştirilerine karşı cemiyetin "Fedai"leri kanalıyla şiddet yolunu seçmesi, *Serbesti* yazarı Hasan Fehmi ile *Seday-ı Hak* yazı işleri müdürü ve başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesiyle su yüzüne çıkmıştır. "Halaskaran" grubunun Meclis Başkanı Halil Bey'e gönderdikleri, Meclis-i Mebusan'ı hedef alan tehdit dolu mektup, daha sonra "Babıâli Baskını" ve nihayet Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast, sözünü ettiğimiz şiddet olaylarının tipik örnekleridir.

Parlamentarizm, Meşrutiyet'in temel eğilimi sayılabilir. Daha 1876 Anayasası değiştirilmeden, Sadrazam Kamil Paşa milletvekillerinin oyları ile düşürülmüştür. Daha sonra, 1909'daki anayasa değişikliği ile bu yönde daha köklü dönüşümler yapıldı. İT'nin Meclis çoğunluğuna sahip olduğu dönemlerde parlamenter yöntemlere dört elle sarınıldı. Fakat Sultan Reşat'ın Padişah olması, İT'nin Padişah üzerindeki etkisi ve bundan da önemlisi Meclis'te muhalefetin yükselmesi Anayasa'nın 35. maddesinin değiştirilmesi düşüncesini, gündeme getirdi. 35. madde, Meclis'in feshi konusunda, Padişah'ın yetkilerini kısıtlıyor ve feshi şartlara bağlıyordu. İstenen değişiklik ise bu kısıtlamaların yumuşatılması, padişahın daha bir yetkili hale getirilmesi doğrultusundaydı. Bilindiği gibi bu öneri büyük tartışmalardan sonra gerekli oy çoğunluğu sağlayamadı. Ne var ki 1912 seçimlerini takiben oluşan Meclis 35. maddeyi istenen doğrultuda değiştirdi. İT siyasi yaşamı etkilediği on yıl içersinde, koşullara bağlı olarak değişebilen düşüncelere sahip olmuştur. Bir önce savunduğu fikrin, kısa bir süre sonra tam anlamıyla tersi bir yaklaşımı savunabilmiştir. Örneğin Talat Bey'in şu sözleri çok ilginçtir: "... Hakimiyet-i Milliye yalnız Millet Meclisi'nde zannolunur. Böyle bir hata vardır. Halbuki Hakimiyet-i Milliye yalnız Millet Meclisi'nde değildir. İcra kuvvetinin reisi de ayrıca milletin timsalidir." T.Z. Tunaya'mn değindiği gibi, "Fırka gayreti bu sözleri bile söy-

letebilmiştir." İT bu karışık ve çelişik düşüncelerle tek parti yönetimine ulaşabilmiştir. Savaş sırasında "her şeyi İT'de bulma gayretleri"nin oluşturduğu noktaya gelinmiştir. Özetlersek, İT on yıl içersinde çoğulcu ve özgürlükçü bir yapıdan, tekçi (düşüncede ve eylemde) bir yapıya hızla dönüşmüştür. Bu noktada meclissiz hükümet etme ustalığını da sergilemiştir.

İT'nin meclissiz bir yönetimi uygulama isteğinin en somut aracı, "Kanun-u Muvakkat"larla, yani geçici yasalarla hükümet etmesidir. Bir incelemeye göre 1908-1918 arasında İT'nin yaptığı geçici kanunların sayısı binin üzerindedir. "Kanun-u Muvakkat"lar, belirli koşullara uyarak hükümete geçici yasa çıkartma yetkisi veren anayasa hükmüne dayanılarak çıkartılıyordu. Bunları günümüzdeki kanun hükmündeki kararnamelere benzetebiliriz. O günlerde, bu konuyla ilgili olarak İT'ye yöneltilen eleştiriler, bugün aynı yolu seçen hükümetlere yöneltilen eleştirilere benzemektedir. Şurası açıktır ki İT yönetimi bu yöntemi kötüye kulanmıştır. Anayasa'ya göre geçici kanunların Meclis'e gönderilmesi ve Meclis'ce onaylanması gerekmektedir. Ne var ki söz konusu yasalar, Meclis'e gönderilmelerine karşın gerekli süre içersinde görüşülmemiştir. Bu konuda Ahmet Rıza Bey ile Meclis Birinci Reis Vekili arasında şöyle bir tartışma geçmiştir:

"Birinci Reis Vekili- Söz konusu olan geçici yasa ne kadar oluyor bilmem, üç dört seneden beri Meclis-i Mebusan'da duruyor. Elbette bir gün çıkacaktır, o çıkıncaya kadar...

Ahmet Rıza Bey-Halkın da canı çıkacaktır." Meclis-i Mebusan'ın ünlü (sosyalist) milletvekillerinden Vartkes Efendi geçici kanunlarla ilgili şu eleştiriyi yapmıştır: "...Bu bizim hakkımızı gaspetmektir. Biz Anayasa'yı layıkıyla korumak için buraya gelmişizdir. Onun için ben teklif ediyorum ki, her şeyden önce hükümetten gelen geçici yasaların görüşülmesine başlamalıyız."

Geçici yasaların görüşülmesi sırasında da ilginç olaylar yaşanmıştır. 1915 yılının 22 Ekim tarihli 44. toplantısında 249 geçici yasa Meclis'e sunulmuştur. Başkan Hüseyin Cahit Bey bunların görüşülmesi ile ilgili yöntemi şöyle açıklamıştır: "Bunların özetleri okunacaktır. İtiraz

edilmeyenler kabul edilmiş sayılacak, itiraz edilenler görüşmeye alınacaktır." Ertesi toplantıda 249 geçici yasanın 177'si, bu yöntemle, toptan kabul edilmiştir. Zaman zaman, geçici yasa çıkartma yönteminin, özellikle, laik yasaların çıkartılıp, uygulanmasında yararlı olduğu savunulmuştur. Fakat kabul etmek gerekir ki, İT, bu yolu Meclis çoğunluğunu geri plana atan, yönetim anlayışına uygun gördüğü için kabul edip uygulamıştır.

İT, bir anlamda, bütün ülke halkını öğrenci, kendisini de öğretmen kabul eden bir sivil-asker aydınlar hareketidir. Hareket kendi doğrularını ulusal ve evrensel doğrular olarak kabul etmiştir. Bu düşün ve çizginin dışına çıkanlar, aykırı davrananlar ise "gaflet ve delalet" içersinde sayılmışlardır. Bundan ötürü demokratik yollar, "vatanın ve ulusun yüksek çıkarları" adına tıkanmıştır. Üstelik "Vatanın ve milletin ali menfaatları"nın ne olduğunun tartışılmasına bile tahammül edilmemiştir. Bu hoşgörüsüzlüğün yarattığı sorunlar ise devlet terörünün daha da artırılmasıyla gözardı edilme durumunda bırakılmıştır.

II. Emperyalizm'in Yarattığı Sorunlar

1- Savaşlar - İT, 1908'e Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımını gündeme getiren Reval Toplantısı'nı protesto ederek geldi. Devleti kurtarmak temel hedefti. Hürriyetler, devleti kurtarma amacıyla isteniyordu. Ne gariptir ki devleti, imparatorluğu kurtarmak isteyen İT'nin döneminde koca imparatorluk tarihe karıştı. Aslında imparatorluk çoktan elden çıkmıştı. Abdülhamit döneminde pek yaygın olarak kullanılan "Hakimiyet-i Siyasiye" politikasının sonucunda oluşturulan "Eyalet-i Mümtaze"ler imparatorluğu elden çıkartmanın ilk adımıydı. Bu politikayla söz konusu eyaletler sözde imparatorluğun siyasi egemenliği altındaki özerk yörelerdi. Bu yönetim biçimini, Hüseyin Cahit Bey'in *Yedigün* dergisinde çıkan anılarından aldığımız şu satırlarla açıklamak doğru olacaktır:" ... İdare-i müstebide gözleri kapatmış, kulakları tıkamış, dilleri koparmıştı. Bir fazla nefesle, bir fazla dakika sürünmek için her meskenete, her zillete katlanıyor-

du. Biz hâlâ Bulgaristan bizimdir diye çocuklarımıza okutuyorduk. Bulgaristan çoktan gitmişti. T.Z. Tunaya'nın belirttiği gibi "Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde bu çelişki devam etmiş, İttihatçılar, hatta İttihatçı olmayan siyasiler "hakimiyet-i siyasiye" olup bittisini tarihsel bir alışkanlık içersinde kabul etmek zorunda kalmışlardır, ve onu Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamına devam etmesi için anayasal katagoride bir müessese saymışlardır." Hakimiyet-i siyasiye politikasının uygulandığı yörelerin önde gelenleri: Girit, Rumeli-i Şarkiye vilayeti, Bulgaristan Prensliği, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Kıbrıs ve Mısır'dır. Aynı politika Ouchy antlaşmasıyla Trablusgarp'ta da uygulanmıştır.

Ermeni sorununu çözmek için, 8 Şubat 1914'de, altı doğu ilini yabancı denetimine veren, öncekilere benzer, bir antlaşmayı İT iktidarı imzalayabilmiştir. Batılı devletlerle, Çarlık Rusyası'nın önerdiği iki genel müfettiş geniş yetkilerle bu yöreye atanmıştı. Bunlardan biri Norveçli Yarbay Hoff, diğeri ise Hollandalı (Doğu Hindistan Eski Valisi) Vestenek'ti. I. Dünya Savaşı'nın çıkması sonucu bu antlaşma uygulanamamıştır. Nihayet Sevr Antlaşması'nın 69. maddesinde "Hakimiyet-i Siyasiye" politikasının en çarpıcı sonuçlarından birine rastlamaktayız. Bu maddede aynen şöyle denilmektedir: "... İzmir şehri ve yöresi Hakimiyet-i Osmaniye altında kalacaktır. Mamafih Türkiye, İzmir şehri ve arazi-i mezküre üzerindeki hukuki hakimiyetinin icrasını Yunan Hükümeti'ne devredecektir."

İT Uluslararası politika açısından "Hakimiyet-i siyasiye" gibi bir alışkanlığı sürdürmesine karşın, her türlü fiili paylaşıma yönelik eylemlere de karşı koyma çabası içine girmiştir. Bu dramatik bir çelişkidir. Bir yerde sonu kaçınılmaz olarak belirlenmiş tragedyadır. 1908-1918 döneminde, İT, sürekli savaşlar içersinde siyasal yaşamını sürdürebilmiştir. İlk günden itibaren Yemen yarası dinmek bilmez biçimde kanamıştır. Yemen bir nev'i Vietnam tarzı bataklıktır. Onbinlerce Anadolu evladı bu bölgede eriyip gitmiştir. Çözüme de erişilememiştir.

Trablusgarp Savaşı, İT'li genç subayların, tüm olanaksızlıklara karşın yiğitçe bir direnişi örgütledikleri ve

gerçekleştirdikleri bir olaydır. Savaş 1911 yılının sonlarında, İbrahim Hakkı Paşa'nın sadrazamlığı döneminde patlak vermiştir. Trablusgarp (Bugünkü Libya) uzun süreden beri İtalyan etkisine açıktı. Meclis-i Mebusan'da, bölgenin milletvekili olan Naci Bey Aralık 1910'da yaptığı bir konuşmada bu durumu şöyle anlatmıştır: "... Bugün bütün iktisadi hayatımız İtalyanlar'ın eline geçmişse bunun baş nedeni maariftir. İslam çocukları okulsuzluğun sefaleti içindeyken, İtalyanlar Trablusgarp'ta ikisi yüksek, geri kalanları ilk ve orta olmak üzere 12 okul açmışlardır. 30.000'e yakın Musevi nüfusun çocukları kamilen İtalyanlar'ın elindedir. Orada gördükleri terbiye ile "Hissiyat-ı Osmaniye"leri bozuluyor. Bu gelişme sonucu yirmi bin nüfus İtalyanca konuşmaktadır. Buna karşın bir buçuk milyon Osmanlı'dan Türkçe bilen 200 adam yoktur."

İtalyanlar, 28 Eylül 1911'de verdikleri ikinci nota'dan sonra, kendi deyimleriyle "Tripoletano" Seferi'ni başlatmışlardır. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi acz ve şaşkınlık içersindeydi. Nitekim kısa bir süre sonra da istifa etti. Yerine gelen Sait Paşa da savaşı sürdürmek niyetinde değildi. Donanmanın yürekler acısı durumundan ötürü Ege ve Akdeniz hakimiyeti İtalyanlar'a kaptırılmıştı. Trablusgarp'ta direnmeyi isteyen sadece İT'nin bir avuç militanıydı. Nitekim cemiyetin üst organlarıyla anlaşan bu yiğitler direnmeyi örgütlediler. Enver, Mustafa Kemal, Kuşçubaşı Eşref, Ali Fethi Beyler ve arkadaşları üstün İtalyan kuvvetlerine karşı başarıyla savaştılar. Harbiye Nazırı kendilerine gayri resmi olarak yardım etmeyi kabul etmişti. Partinin Merkezî Umumi'si de bu grupla sürekli olarak ilişki içinde bulunmuştur. Hükümet bu eylemi uzun bir süre ayda onbeş bin altın vererek (sahip çıkmadan) desteklemiştir. O dönemdeki emperyalist oyunlarını açıklamak açısından İtalya'nın bu savaşa Düyun-u Umumiye'den aldığı borçla girebildiğinin bilinmesi yeterlidir. Balkan Savaşı'nın patlaması üzerine, Libya'daki direnişi örgütleyenler yurda döndüler. Fakat İT hükümetleri, Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla Trablusgarp'la ilgilenmeye 1917 sonuna kadar devam etmişlerdir. 17 Ekim 1912'de İtalyanlar'la yapılan Ouchy Antlaşması'yla (ünlü hakimiyet-i siyasiye formülü işletilerek) Trablus-

garp ve on iki ada terkedilmiştir.

Trablusgarp Savaşı nedeniyle İT'ye yöneltilen eleştiriler ilginç boyutlara ulaşmıştır. Bunların belki de en çarpıcısı eski sadrazam Kamil Paşa'nın Padişah'a yazdığı bir arızadır. Kamil Paşa İtalyanlar'ın birinci notasında Osmanlı Devleti'ne değil İT aleyhine bir tavır aldığına değinerek, uyguladığı politika nedeniyle cemiyeti eleştirmekte ve "Ellerini hükümetten çekerek kendilerini hayır işlerine vermelerini" öğütlemektedir. Daha da ileri giderek "Vakay-ı Hayriye örneği bir askeri ihtilalin şimdiki ittihatçı istibdadını mutlaka ortadan kaldıracağından" bile söz etmektedir. Aynı doğrultudaki bir yargıya Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi* adlı romanında da rastlamaktayız: "Olay belki partinin (İT'nin) hayatını tehlikeye atmak lazım gelirken Hakkı Paşa'nın istifasıyla kapandı gitti". Bu düşüncelere neden olan İtalya'nın 23 Eylül 1911 tarihli birinci notasında yer alan "Osmanlı subaylarıyla İT'nin adamları bağnaz ve cahil Trablusgarp halkını, İtalya aleyhine kışkırtmışlar, İtalyanlar'ı da anavatana göç etmek zorunda bırakmışlardır" ibaresidir.

Balkan Savaşı'nda somutlaşan koca bir devletin çöküşünün en güzel anlatımı Belgrad kalesinde, esir Türk kumandanı Fuat Bey'in bir tabure üzerinde başı elleri arasında, toprağa, onun derinliklerine bakarken çekilmiş resmidir. Uzakta, şapkalı birkaç yabancı gazeteci uzaydan gelen bir yaratıkçasına onu seyretmektedir. Bir batış bundan daha somut çizgilerle görüntülenemez sanırım...

Osmanlı İmparatorluğu için sonun başlangıcıdır Balkan Savaşı. Bu savaşı sadece asker yaşamamıştır, tüm halk göçerek, yayın organlarında okuyarak, evlatlarını göndererek yaşamıştır. Rumeli'de, serhat boylarındaki Osmanlı toplumunun o korkunç göçmen olma rüyası şimdi bütün imparatorluk için söz konusudur. Acı ama düşündürücü bir bitiş, Bu bitişi hâlâ Düvel-i Muazzama'nın arkalamasıyla atlatacağımız kanısında olan, kime hizmet ettiği ise bütün yaşamı boyunca meçhul kalmış bir sadrazam... Emparyalizm ben varım, ben senin canını istiyorum derken bu can alıcı vampire beni kurtar diye yalvaran bir kabine...

Savaşı yaratan bunalım Balkanlı bağlaşıkların 30

Eylül 1912'de Babıâli'ye verdikleri bir nota ile başlamıştır. Bu notada Rumeli'de yapılması istenilen bir dizi ıslahat isteği yer alıyordu. Bu istekler arasında en önemlisi, "Balkan uluslarına dayanan, etnik nisbi temsil yöntemine göre Meclis-i Mebusan'a üye gönderme" koşuluydu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi çok ılımlı bir yanıt vermesine karşın büyük devletler Balkanlı bağlaşıklar yanında yer aldılar, ağırlıklarını koydular.

Balkan Savaşı yıldırım hızıyla gelişti. Yanya 6 Mart 1913, İşkodra 10 Nisan 1913, Kırklareli 24 Ekim 1912, Selanik 9 Kasım 1912, Manastır 18 Kasım 1912'de yitirilmiştir. Edirne yüz elli beş günlük bir direnişten sonra düşman eline geçmiştir. Balkan Savaşı 1912 yılının Ekim ayından 1913 Haziran'ına kadar Osmanlı Devleti'ni dokuz ay uğraştırmıştır. Sonuçta bir yıl içersinde "Afrika-i Osmani" ile "Avrupa-i Osmani" yitirilmiştir. İttihatçılar'ın geliştiği "Koca Rumeli" ancak anılarda kalmıştır. Savaşın ikinci aşamasında İttihatçı genç ve atılgan subayların öncülüğündeki ordu Edirne'yi ve Doğu Trakya'yı geri aldı. Bu o günlerin bezgin havasını dağıtan tek müjdeydi.

Maliye Nazırı Cavit Bey 1914 yılı bütçe konuşmasında Balkan Savaşı'nı şöyle anlatır: "... Birer birer o Rumeli'nin bütün kurbanlarını düşmanların eline teslim ettik. Sırayla göklere değen şahikalarında Osmanlı tarihinin zafer destanları asırlarca okunmuş olan İşkodra kurbanları, en yüce savaşının güzel hatırasını koynunda saklayan, yüce savaşın mübarek şehidi Hüdavendigârı yüzlerce sene koruyan Kosova kurbanları, sonra yeşil dağların tepesinden yükselen haykırışıyla Osmanlı milletine yaşam ve nefes alma hakkını veren Manastır kurbanları, ve daha sonra şu mavi ve açık denizin lacivert incileriyle, zümrüt ve pırlanta gibi sahilleri yıkanan Selanik kurbanları, bütün bu yerleri idaresizlik neticesi iki aydan az bir zaman içersinde, şanlı bir mağlubiyetin şerefini bile kazanmaksızın, düşmanın pençesine teslim ettik."

Balkan Savaşı'nın yenilgisinde temel nedenlerden biri olarak ordunun politikaya karışmış olması gösterilmektedir. Ali Fethi Bey: "... Makedonya hadiseleri ve çeteler orduyu askerlikten uzaklaştırmıştır. Orduda talim

ve terbiye durmuştur" diyerek olaya daha 1908'de değinmişti. Hafız Hakkı Paşa ise Balkan bozgununu şöyle açıklamıştır: "... Bu harpte emir ve kumandada azim yokluğu o kadar fazla idi ki ilim yokluğu adeta unutulmuştu". İttihatçılar özellikle "sevk ve idare"nin yetersizliğinden yakınarak, bunu ordunun gençleştirilmesi için bir gerekçe saymışlardır. Muhalifler ise İT'nin, iktidarda olmamasına karşın, bozgunu, ordunun içindeki siyasal tahriklerine bağlamışlardır. Şurası açıktır ki bu nedenlerin hepsi belli oranlarda etkili olmuştur. Fakat temel neden emperyalistlerin Balkanlar'daki ulusçu hareketleri özendirerek, arkalayarak, cesaretlendirerek bu sonuca adım adım gitmeleridir. Devleti kurtarma savında olan genç İttihatçılar da bu gelişimin farkında olsalar bile engelleyecek güçten, dirayetten yoksunlardı. Çıkışı olmayan bir yolda çırpınmaktan başka bir şey yapamıyorlardı.

I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İT'nin sonunu hazırlamıştır. Osmanlılar'ın, özellikle İT'nin lider kadrosunun bu savaşa bir oldu bitti biçiminde girdiği söylenir. İşin biçimsel yönüne bakıldığında yaygın olan bu düşünce doğrudur. Ama olaya, "Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta yansız kalabilir miydi?" sorusunun yanıtını arayarak bakarsak durum daha değişik bir manzara arzedecektir. Açık olan şudur ki savaşın taraflarının hepsi imparatorluk üzerinde emelleri olan ülkelerdi. Almanya'nın Bağdat Demiryolu'nun yapımı nedeniyle ortaya çıkan emellerinin yanısıra, İngiltere ve Fransa da Ortadoğu ile ilgileniyorlardı. Boğazlar'ın denetim altına alınması öteden beri emperyalist ülkelerin gündemlerinin önde gelen maddesini oluşturmaktaydı. Özetlersek "İtilaf" ve "İttifak" ülkeleri gözlerini Osmanlı'ya dikmişlerdi. Yansızlık durumu değiştirmeyecekti. Çarlık Rusyası'na yardım yolu olan boğazlar üzerindeki tazyik, eninde sonunda Osmanlı Devleti'nin bir tavır almasını gerektirecekti.

İT sanıldığı gibi gözü kapalı Almanya'nın kucağına atılmadı. İmparatorluğun 19. yüzyılın son çeyreği içerisinde Almanya ile ilişkileri yakınlaşma derecesine varmıştı. Kayzer'in ziyareti bu durumu daha da pekiştirdi. Bağdat Hattı imtiyazı Abdülhamit döneminde Almanlar'a verildi. Ordunun eğitimi açısından Almanya'nın desteği,

1908 öncesine dayanır.

İT, 1908'in heyecanlı günlerinde İngiltere'ye yanaşmıştır. Ne var ki "Hürriyetperver" İngiltere bunu iyi niyetle algılamamış, sürekli olarak İttihatçılar'ın karşısında olmayı yeğlemiştir. Balkan Savaşı'ndan sonra ordunun gençleştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi programına en büyük desteği Almanya verince başta genç Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere, yeni kadrolar Almanya'ya, yanaşmışlardır. Paylaşım savaşının yaklaştığı günlerde Cemal Paşa'mn, Cavit Bey'in Fransa ve İngiltere ile ittifaka girme çabaları sonuç vermemiştir. İngiltere'ye ısmarlanmış ve parası ödenmiş iki savaş gemisine bu hükümetin sudan bahanelerle el koyması bardağı taşıran son damla olmuştur.

"Goben" ve Breslau" adlı savaş gemilerinin İngiliz donanmasından kaçarak Marmara'ya sığınmaları, İngiltere ve bağlaşıklarını rahatsız etti. Bunun yansızlık politikasına ters düşen bir davranış olduğunu ileri sürdüler. Ne var ki bu iki geminin satın alınması, inandırıcı olmasa da kabul edildi. Savaş bu gemilerin Türk bayrağı ile Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması sonucu başladı. Savaşın gelişimi konusunda daha önce de bilgi verildiği için fazla bir şey söylemeyeceğiz. Açık olan şudur ki bu savaşta Osmanlı ordusu, Balkan yenilgisiyle mukayese edilmeyecek bir direnç ve başarı gösterdi. Sarıkamış ve Kanal seferi maceralarının getirdiği yıpranmaya karşın, Çanakkale'de yiğitliğin doruğuna ulaşıldı.

I. Dünya Savaşı'nda cephe gerisindeki yönetimde çok önemli sorunlar gündeme geldi. Ordunun ikmal meselelerinin yanısıra, özellikle büyük kentlerde iaşe problemleri de yönetimi uğraştırdı. Bu sorunların çözümlenmesi için büyük çabalar harcanırken, bir avuç fırsatçı vagon ticareti, ihtikar ve karaborsacılıkla zengin oldu. *Yeni Mecmua* gibi İT'nin ideolojik sözcülüğünü yapan dergilerde, gazetelerde savaş zenginlerine karşı kampanyalar açıldı. Fakat bunlarla başetmek mümkün olmadı. Savaşın başlamasıyla birlikte kapitülasyonları tek taraflı kaldıran hükümetin savaş ekonomisi açısından büyük zaafları ortaya çıktı. Dört yıl boyunca Almanya'dan alınan borçlarla askeri kampanya yürütülebildi. Savaşın sonunda ordusu

ezilmiş ve yenik, insanları daha da yoksullaşmış, yönetimi iyice zaafa uğramış, ülkesinin büyük bir bölümü yitirilmiş bir vatan kalmıştı geride. Ne ki, İT'nin kendilerince yiğit ve yalnız yöneticileri, militanları, gene de tüm azim ve inançlarıyla "devleti kurtarma" eylemine devam etme çabasındaydılar.

2. Ekonomik Bağımlılık - 1908 Devrimi'nin değiştiremediği bir gerçek vardır, o da ekonomik bağımlılık olgusudur. 1850 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu gelişen ve büyüyen kapitalist ülkeler karşısında hem nisbi, hem de mutlak olarak geri kalmıştır. Bu tarihten sonra söz konusu gerilik "ekonomik bağımlılığa" dönüştü. İT'nin devir aldığı imparatorluk birçok düşünürün ileri sürdüğü gibi "yarı sömürge" halinde idi. İttihatçılar'ın, T.Z. Tunaya'nın "sosyo-ekonomik değişmezler" olarak adlandırdığı bu olguları değiştirecek ne politikaları, ne geçerli modelleri, ne de güçleri vardı. Bunun sonucunda söz konusu "değişmezler" daha bir pekiştiği gibi, özellikle borçlanma ve imtiyazlar açısından yeni girişimler gündeme geldi. Ekonomik bağımlılığı sergileyen bu durumu iki aşamada ele alacağız.

a) 1908'de Devralınan Ekonomik Bağımlılık Ögeleri: Bir kere kapitülasyonlar sözünü ettiğimiz ekonomik bağımlılığı perçinleyen bir unsur olarak ülkenin başında idi. Diğer yandan Düyun-u Umumiye (Borçlar yönetimi), Osmanlı Bankası, Reji gibi iktidarda kim olursa olsun, onun elini kolunu bağlayacak kurumlar da bağımlılığı daha da artırıyordu. Bunların yanısıra dış borçlar, yabancı sermaye ve diğer yabancı imtiyazlar da olayın ciddiyetini ortaya koyan diğer göstergeler, ya da parametrelerdi. Tarım, Madencilik, Sanayi, Ulaşım ve hatta Hizmetler sektörü büyük ölçüde yabancıların elinde olan bir ekonomik yapı İT'nin teslim aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi bünyesini oluşturmaktaydı.

b) İT'nin Bu Doğrultuda Yaptıkları: İttihatçı genç Türkler ülkenin ekonomik bağımlılığının bilincindeydiler. Devletin kurtarılması yönünde atılacak her adımın ancak ekonomik bağımlılığın sağlanması ile olumlu sonuçlar verebileceğini de biliyorlardı. Ne var ki bilmek, gerçekleştirmeye yetmediği gibi, kısa vadeli gereksinimler bağımlı-

lığı daha da pekiştirecek noktalara gidilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca İT'nin içersinde Maliye Nazırı Cavit Bey gibi Düyun-u Umumiye'ye, Osmanlı Bankası'na sıcak bakan etkin politikacılar da bulunmaktaydı.

Hükümetlerin, mali politikaya egemen olamaması (Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Bankası vb. gibi engellerden ötürü) sonucu İT hükümetleri önce Paris, Londra piyasasından, sonra da Alman piyasasından tam dokuz kez borç almıştır. Büyük savaştan önce 155 milyon lira olan dış borç tutarı savaşın son yılında 388 milyon liraya ulaşmıştı. Yabancı bir iktisatçı dış borçların çığ gibi büyümesi karşısında şu yargıya varmıştır: "Türkler borçlanma sanatını çabuk ve iyi öğrenmişler." Maliye Nazırı Cavit Bey'in hemen bütün çabaları dış kaynak bulmakla geçmiştir. Büyük savaşa girmemize karşı olduğu için kabineden istifa eden Cavit Bey, Talat Paşa'nın Kabinesi'ne gene dış kaynak bulması için ısrarla getirilmiştir.

İT hükümetleri sırasında yabancılara çeşitli imtiyazlar verilmiş ve bu imtiyaz antlaşmaları Meclis-i Mebusan'da fırtınalar koparmıştır. Bunların içersinde iki proje dikkat çekmiş ve büyük tartışmalara neden olmuştur. Birincisi, 1909-1910 yılında Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin yara almasına neden olan Lynch Şirketi'ne verilen Dicle-Fırat su yollarında gemi işletilmesi imtiyazıdır. Lynch Şirketi bu imtiyazı 1840'da almıştır. Dicle-Fırat su yollarında gemi işletme hakkı "Hazine-i Hassa"ya yani Padişah'a aitti. Nitekim Lynch 31 Mart olayından önce Abdülhamit'e başvurarak bir Osmanlı Şirketi kurulmasını istemiş ve mukavele de imzalanmıştır. Ne var ki Sultan Reşat "Hazine-i Hassa"ya ait Nafia imtiyazlarını Devlet Hazinesi'ne bağışladığı için şirket ve hükümet yeniden masaya oturarak 75 yıllık bir imtiyaz sözleşmesini imzalamışlardır. Hüseyin Hilmi Paşa olayı Meclis'e getirmemiş, Bağdat Milletvekili Babanzade İsmail Hakkı Bey tarafından gündeme getirilince tartışmalar büyümüştür. Sadrazam istifa edeceğini ileri sürünce, Rıza Nur: "Önergeyi kabul ettik, O halde hükümet düşmüştür" demiştir. Tartışmalardan sonra hükümetin tutumu İT milletvekillerinin çoğunluğu tarafından onanmıştır.

İkinci önemli imtiyaz ise Chester Projesi'dir. Bu projenin iki temel özelliği vardır. Birincisi Amerika'nın ilk kez Ortadoğu'ya emperyalist çizgide girişidir. İkincisi ise Ermeni sorunuyla ilişkisidir.

Bu proje iki aşamada gelişmiştir. Birinci aşamada Doğu Anadolu demiryolları projesine Dr. Glaskow adlı bir ABD vatandaşının temsil ettiği G. J. White şirketi talipti. İkinci aşamada ise Chester devreye girmiştir. Projelerin ikisinde de Ermeni milletvekilleri ve iş adamları öncülük etmişlerdir. Meclis'i Mebusan'daki tartışmalarda milletvekilleri, bağlı oldukları fırka ve grupları bir kenara bırakarak Chesterciler ve Chesterci olmayanlar olarak ikiye ayrılmışlardır. Son dönemde Nafia Nazırı Hulusi Bey de projeye karşı ağırlığını koymuştur. Hatta olayın Ermeni ve siyonizm sorunları ile açık ilişkisini sergilemiştir. Bütün tartışmalar süresince Chester Projesi'nden yana ağırlıklarını koyan milletvekilleri şunlardır: Pastırmacıyan, Dagavaryan, Hallaçyan, Artas, Zohrap, Vartkes Efendiler, Necip Draga (Üsküp), Hasan Tahsin (Kütahya), Müfit (İzmit). Projeye karşı olan milletvekilleri ise şöyle sıralanabilir: Asım (Mamüret-ül-aziz), Esat Paşa (Draç), Ali Cenani (Ayıntap), Ferit (Kütahya), Ruhi el-Halidi (Kudüs), İsmail Paşa (Tokat) ve Seyit Bey (İzmir). Cavit Bey de Nafia Nazırı Hulusi Bey'e karşı projeyi desteklemek amacıyla birkaç söz almıştır. Sonuçta Sait Paşa Hükümeti Hulusi Bey'in ileri sürdüğü sakıncaları incelemek amacıyla projeye ilişkin öneriyi geri çekmiştir.

Dış borçlar ve yabancı imtiyazlar arasında ulusal bir kalkınma politikasının izlenebilmesi mümkün değildi. Buna rağmen sanayileşme İttihatçılar'ın en büyük özlemi olmuştur. Sanayileşmeyi özendirme amacı ile "Teşvik-i Sanayi" yasası çıkardıkları gibi 1913'de bir de sanayi sayımı yapmışlardır. Savaş yıllarında "Milli İktisat" düşüncesi daha bir ağır basmıştır. Gene aynı dönemde ulusal banka sorununa çözüm aranmış ve bulunmuştur. Kara Kemal Bey'in öncülüğünde "Milli Şirketler" oluşturulmuştur. Ne ki bütün bu gayretlere karşın İT iktisadi savaştan yenik çıkmıştır. Avrupa sermayedarına dokuz kez borçlanmış, daha önce yapılmış ticari ve iktisadi antlaşmalardan kendini kurtaramamış, "Düyun-ı Umumiye,

Reji, Osmanlı Bankası" üçlüsünden oluşan emperyalist tuzağa düşmüş; bütün bunlara karşın ekonomik bağımsızlık yönünde, gene de, bazı adımlar atma gayretinde bulunmuştur.

YEDİNCİ BÖLÜM

1918'DEN SONRA İTTİHAT VE TERAKKİ

I. İttihat ve Terakki Yargılanıyor

Talat Paşa Kabinesi'nin istifası ve İT ileri gelenlerinden bazılarının yurt dışına çıkmasından sonra İttihatçılar'a karşı bir kampanya başlatılmıştır. Gerçi kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde Ali Fethi Bey, Rauf Bey ve Cavit Bey gibi etkin İttihatçılar yer almıştır ama, bu kabinenin ömrü uzun olmamıştır. Mütareke süresince, başta azınlıklar ve Hürriyet ve İtilaf'ın ileri gelenleri olmak üzere anti-İttihatçı bir tutum sergilenmiştir. Bu tutum Damat Ferit Hükümetleri sırasında doruğa yükselmiştir. İlginç olan şudur ki bu kampanya büyük zaferden sonra da Ekim 1922'ye kadar sürmüştür. Bu eylemleri iki grupta ele almak mümkündür: İT'nin tüzel kişiliğine yönelik eylemler ve İT'nin liderleriyle üyelerine yönelik eylemler. Bu eylemlerde alınan tedbirlerin bir bölümü yasal yollardan (kararname, kanun vb. gibi), bir kısmı ise işgal ordularının gücüne dayanarak fiilen gerçekleştirilmiştir. Ahmet İzzet Paşa'dan sonra sadarete atanan Tevfik Paşa Hükümeti tarafından kaçan paşaların emlâk ve paralarının haczedilmesine yönelik karar alınmıştır (2 Şubat 1919). Meclis feshedildikten sonra İT'nin muhalifleri için genel af ilan edilmiştir. Bunun sonucunda Prens Sabahattin, Şerif Paşa, Ahmet Reşit, ve Gümülcüneli İsmail Beyler'in Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast nedeniyle, giyaplarında verilen idam kararları kaldırılmıştır.

30 Aralık 1918'de Milli Mahsulat, Milli İthalat, Milli Mensucat şirketleriyle Milli Kalkınma Bankası'nın tüm varlıklarına el konulmuş, İaşe Nezareti lağvedilmiştir. 1919 yılı ile birlikte geniş bir İttihatçı avına da başlanmıştır. Ocak 1919'da Diyarbakır milletvekilleri Feyzi ve Zühtü Beyler tutuklanmış, Vehbi Paşa'nın yargılanması-

na karar verilmiştir. Aynı ay içersinde Doktor Reşit Bey hapishaneden kaçmış, kendisini izleyenlerden kaçamayacağını anlayınca intihar etmiştir. Ocak sonunda ise 25 kişilik İttihatçı liderler grubu tutuklanmış, böylece büyük gözaltı dönemi başlamıştır. Kurulan divanı harpte ilk yargılama Ermeni tehcirinden ötürü suçluluğu iddia edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey için yapılmıştır. Kemal Bey'in Beyazıt Meydam'nda gerçekleştirilen idamı (10 Nisan 1919) İstanbul'da büyük bir galeyana neden olmuş, Kadıköy'de yapılan cenaze merasimi çok görkemli geçmiş, başta Askeri Tıbbiye ve Darülfünun öğrencileri olmak üzere mahşeri bir kalabalık törene katılmıştır. Bu olay, yabancı güçleri ve özellikle de İT muhaliflerini ürkütmüştür. 28 Mayıs 1919'da ise İngilizler'e yapılan baskı üzerine 66 İttihatçı Limni ve Malta Adaları'na sürülmüştür.

Mütareke döneminde İttihatçılar'a yönelik iki yargılama yapılmıştır. Birinci yargılama Meclis-i Mebusan'da beşinci şube tarafından gerçekleştirilmiştir. Olayın gelişimi şöyledir: Divaniye milletvekili Fuat Bey "Sait Halim ve Talat Paşa Kabineleri'nin Divan-ı Aliye sevki hakkında" on maddelik bir önerge vermiştir. Fuat Bey bu önergesinde aşağıdaki noktaların aydınlatılmasını istemekteydi: I. Dünya Savaşı'na giriş nedenleri, savaşın iç ve dış yönetimi, hükümetlerin Meclis-i Mebusan'a yalan beyanda bulunmaları, savaştan zengin olanlar "Tehcir ve taktil" sorunları, sansür ve kamu hürriyetlerinin kısılması, "İhtikar ve İaşe" gibi meseleler konusunda iki kabinede görev yapanların ve ilgililerin Divan-ı Aliye sevkedilmeleri için sorguya çekilmeleri...

Önerge Meclis'te kabul edildikten sonra çekilen kura sonucu araştırma görevi beşinci şubeye (Meclis Komisyonları o dönemde şube diye anılmakta ve numara almaktaydılar) verilmiştir. Bu şubenin başkanı Abdullah Azmi Efendi (Kütahya), Katibi de Şemsettin (Günaltay) (Ertuğrul)'du.

Beşinci şube 39 gün çalışmıştır. Son toplantısını 19 Aralık 1918'de yapmış, iki gün sonra da Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Şube, başta eski Sadrazam Sait Halim Paşa olmak üzere İstanbul'da bulunan bütün kabine üye-

lerini sorguya çekmiştir. Sait Halim Paşa savaşa girme konusundaki çaresizliğini şöyle açıklamıştır: "...Binaenaleyh bilfiil bitaraf kalalım. Turan ve Mısır fütühatı, Trablus, Tunus, Cezair gibi amali rica ederim bırakalım. Biliyorsunuz her milletin üç devri vardır: fütühat devri, tevakkuf devri, inhitat devri. İnşallah bizimki devr-i inhitat değildir, her halde fütühat devri olmadığı da bediidir. Devrimiz devr-i tevakkuftur. Hududlarımızı muhafaza edelim, bu suretle bitaraf kalırız, dedim...". Şemsettin (Günaltay) Bey'in bir sorusu üzerine Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilişini de şöyle açıklamıştır: "İyi hatırlamıyorum, haydi bunu hükümetin yaptığını farzediniz malum ya o vakit ortada Enver Paşa'dan başka kimse yoktu. Ve zannederim ki o zaman "Kahraman-ı Hürriyet"ler ortada dururken siz de başkasını düşünmezdiniz...". Sorgulama sırasında Maarif Nazırı tehcir olayının ordunun isteği üzerine gerçekleştiğini, Adliye Nazırı evlenme ve boşanmaya ilişkin kanun-u muvakkat'ın anayasaya uygun olduğunu, Maliye Nazırı Cavit Bey özellikle 1914 bütçesinin sorunlarını, Kara Kemal Bey ise şirketlerin yasal ve ekonomik konumlarını açıklamışlardır. Soruşturma tutanakları Necmettin Sahir (Sılan) Bey tarafından tutulmuş ve Meclis-i Mebusan'ın 521 numaralı yayını olarak kitap halinde basılmıştır.

Beşinci şubenin bu çalışması, Meclis'in Padişah tarafından feshedilmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Bundan sonra Damat Ferit Paşa, özellikle işgalci güçleri tatmin etmek amacıyla sadaretinin üçüncü gününde (8 Mart 1919) bir kararname ile "Divan-ı Harbi Örfi"yi kurdurmuştur. Bu olağanüstü mahkemenin başkanlığına, sonraları "Nemrut" diye anılan Mustafa Nazım Paşa getirilmiştir. İttihatçılar üç gruba ayrılarak yargılanmışlardır: Eski Sadrazamlar ve Nazırlar, Milletvekilleri ve Katib-i Mesuller. Sanıkların bir bölümü (yurt dışına gidenlerle, Malta'ya götürülen 66 kişi) gıyaplarında hüküm giymişlerdir. Mahkeme Reisi Nemrut Mustafa ve azalar, savcılar, yargılamada adeta azınlıklar, yabancı güçler ve Hürriyet-i İtilaf'tan oluşan muhalifler adına görev yapmışlardır, savcıya göre Osmanlı toprakları üzerinde cezasız kalmış cinayetler Osmanlı kanunlarının tayin ettiği cezayı göre-

cekti. Asıl suçlu olarak Talat, Enver, Cemal, Cevat Efendiler (Paşalar, rütbeleri alındığı için efendi olarak anılıyorlardı), Dr. Bahaattin Şakir, Dr. Nazım, Atıf, Rıza, Aziz Beyler gösterilmekteydi. Mithat Şükrü, Dr. Rüsuhi, Küçük Talat, Ziya Gökalp, Kara Kemal, Ahmet Nesimi Şükrü, Halil Beyler'le Sait Halim Paşa da suça ortak olanlar şeklinde iddianamede yer almışlardır.

Savcı İT'yi şöyle suçluyordu: "... 1855, 1877 tarihlerinde yüce İngiltere Devleti, Osmanlı Devleti'nin ülke bütünlüğünü ve yüksek bağımsızlığını iki önemli tehlikeden kurtarmış ve yüce Fransa Devleti de Osmanlı Devleti'ne, küçük yaştan beri işittiğimiz gibi sürekli borç vererek bizim yoksunluk içindeki kuşaklarımızı beslemiş ve geçindirmiştir. Bu iki devletin üstün bilgiye dayanan öğütlerine ve yol göstericiliklerine bir savaşa girmeme konusundaki aydınlatmalarına aldırmayarak otuz altı bankadan yedi milyon lira borç sağlayamayan ve birçok yıldan beri dünyadaki tarihsel ve güzel eserleri, birçok şehir ve kasabayı, bayındırlıkları yıkmak üzere çalışmış Alman Devleti'nin vahşi alınyazısına talihlerini bağlamışlardır. Ve nihayet memleketimizi de bu felakete sürüklediler...". Bu sözler günümüzde bile ibretle okunmaktadır. İttihatçılar'a eylem ve kararlarıyla ilgili her şey sorulmuştur. Ziya Gökalp Türkçülük düşüncesinin, Kara Kemal kurduğu şirketlerin hesabını vermek zorunda kalmıştır. Mahkeme iki ay sürmüştür. Verilen karara göre "Hali firarda olan Talat, Enver, Cemal Paşalar'la, Dr. Nazım idama mahkum edilmiştir. Cavit, Mustafa Şeref Beyler'le eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi de on beş yıl süre ile kürek cezasına çarptırılmışlardır. Daha sonraları bu idamlara Kuvay-ı Milliyeciler'in idamları da eklenecektir.

II. Liderler Yurt Dışında

Yurt dışına kaçan İT'nin ünlü üç lideri Talat, Cemal ve Enver Paşalar yabancı ülkelerde de Türkiye'ye yönelik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu faaliyetleri ve liderlerin sonunu özet olarak şöyle açıklayabiliriz.

1. Talat Paşa - Talat Paşa yurt dışına çıktıktan son-

ra Almanya'ya gitmiştir. Paşa siyasal sığınmacı olarak bulunduğu Almanya'da Ali Sai adını kullanmıştır. İlk günlerde İttihatçılar'ın geri verilmesi için Osmanlı Elçisi Rıfat Paşa çok uğraşmıştır. Diğer yandan Türk Kulübü Başkanı Hamdullah Suphi ile Saffeti Ziya Beyler de Almanya'daki Türk öğrencileri örgütleyerek sığınmacıların geri verilmesi için gösteriler yapmışlardır. Ne var ki tüm bu istekleri Alman Hükümeti reddettiği gibi Talat Paşa'yı öven bir tavır içine de girmiştir. Eski Sadrazam ve İT'nin ilk kurucularından biri olarak dışarıda bulunduğu sürece çeşitli çalışmaların içinde bulunan Paşa'nın bu uğraşları üç noktada odaklaşmıştır: Sovyetler'le Türkiye arasında bir antlaşma sağlamak, İngiltere ve diğer Batılı ülkelerle ilişkiler kurmak ve Anadolu hareketini desteklemek. Bu arada Radek aracılığı ile Bolşevik liderleriyle temas olanaklarını bulmuştur. Enver Paşa'nın Dr. Bahaattin Şakir'le Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılmış, fakat heyetin uçakla gitme olanağının ortadan kalkması sonucu Dr. Bahaattin Şakir, Cemal Paşa ile birlikte Rusya'ya gidebilmiştir. Enver ve Cemal Paşalar'ın Bolşevik önderleriyle olan yakınlıkları Talat Paşa tarafından sağlanmıştır.

Talat Paşa ömrünün son döneminde Mustafa Kemal'le Anadolu hareketine destek verme çabalarına girişmiştir. Ankara'nın Avrupa'daki temsilcisi Cami Bey'le görüştüğü gibi Mustafa Kemal'le de mektuptaşmıştır. Paşa 15 Mart 1921 günü Tarleyran isimli bir Ermeni tarafından öldürüldü. Katil, Türkler aleyhine oluşturulan kamuoyunun da baskısıyla beraat etti. 1921'de (Aralık) Sait Halim Paşa Roma'da, Nisan 1922'de de Dr. Bahaattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler Berlin'de Ermeni komitacıların suikastına kurban gitmişlerdir.

2. Cemal Paşa - Yurt dışına çıktıktan sonra, Halit Baboviç adına çıkartılan bir pasaportla İsviçre'nin Davos kentinin bir dağ köyüne yerleşmiş, burada anılarını yazmıştır. Amacı Afganistan'a giderek orada çalışmaktı. Berlin'deki grupla anlaşarak Dr. Bahaattin Şakir'le birlikte Moskova'ya gitti. Burada Çiçerin, Karahan'la temas ettikten sonra projesi için gerekli silah ve para yardımını sağladı. Afganistan'da "Serdar Ahmet Cemal Han" ünva-

nıyla reformlar yapmış, orduyu yeniden düzenlemiş, bu iyileştirmeler yabancı basında da yer almıştır. Bu işleri yaparken en önemli engeller İngilizler tarafından çıkartılmış, Afgan-Sovyet Antlaşması Cemal Paşa'nın gayret ve ısrarıyla imzalanmıştır. Fakat, Enver Paşa'nın buluşma önerisi tüm bu gelişmeleri baltaladığı gibi, Enver Paşa da buluşma yerine gelmemiştir.

Cemal Paşa kısa bir süre sonra Avrupa'ya gitmiş, bir çeşit Afganistan temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Bu arada Poincaré, Briand ve Franklin Bouillon gibi politikacılarla ikili görüşmeler yaptığı gibi İtalya'da da Kont Sforza ile buluşmuştur. Sözünü ettiğimiz kişiler o dönemde Batı Avrupa'nın önde gelen siyaset adamlarıydı. Paşa dönüşünde Moskova tarafından soğuk karşılanmış, hatta "Çeka" (Sovyet Gizli Polisi) tarafından sorguya çekilmiştir. Bu soğukluğun nedenini Enver Paşa'nın ikircikli tutumuna bağlayan Cemal Paşa'nın 28.6.1922 tarihli *İzvestia*'da Enver'i yeren uzun bir konuşması yayınlanmıştır. Bu konuşmaya rağmen Bolşevikler her türlü yardımı kesmişlerdir. Bunun bir nedeni İttihatçılar'a yönelik güvensizlikse, diğer bir nedeni de Sovyetler'in Ankara ile yakın ilişkileridir. Paşa bunun üzerine Tiflis'e gider, burada Anadolu'ya geçmek, Mustafa Kemal'le görüşme olanağını arama çabalarına girer. Ankara'dan yanıt beklerken TBMM temsilciliğinden çıktığı sırada, 22 Temmuz 1922 gecesi iki yaveri ile birlikte öldürülür. Cenazeler Erzurum'a götürülerek burada defnedilmiştir. Paşa'nın kimler tarafından öldürüldüğü bugüne kadar net bir biçimde belli olmamıştır.

3. Enver Paşa - Yurt dışına giden İttihatçılar'ın içersinde en çarpıcı serüven Enver Paşa'nınkidir. T. Z. Tunaya'nın belirttiği gibi "Enver Paşa'nın dört yıla yakın bir süre içersinde binbir macera ile dolu ideolojik tutumu üç noktada toplanabilir: a) Anadolu'ya geçerek "Milli Mücadele"nin lideri olmak; b) Bolşevikler'le birlikte İngilizler'e karşı savaşmak; c) Ruslar'a karşı Türkistan'da milli bir hareketi yönetmek. Bu eylemlerden birincisi ile üçüncüsünün başı olmak istediği açıktır. Ruslar'la ortak olarak yapacağı ve yaptığı çalışmalarda ise Bolşevik sahnesinde ikinci planda bir aktör rolünde kalmıştır."

Enver, Sıvastapol'a ayak bastıktan sonra Kafkasya'ya gitmek üzere diğerlerinden ayrıldı. Kafkasya'ya gitmesindeki amacı kurduğu iki ordunun başına geçmek, Bakü'de geçici hükümet kurarak anavatanı kurtarmaktı. Fakat bindiği yelkenli fırtına nedeniyle geri dönünce o da, Beyaz Rus Orduları'nın (Denikin) arasından geçerek, Berlin'e gitti. Buradan tekrar (1920 ortalarında) Moskova'ya döndü. Bolşevikler tarafından çok iyi karşılandı. Burada Lenin, Radek, Çiçerin, Zinovyev ile temasları oldu. Ankara Hükümeti'nin temsilcilerinin Sovyetler'le ilişki kuramadığı bu dönemde, Paşa ve Bolşevikler emperyalizme karşı ortak bir operasyon konusunda anlaştılar. Operasyonun adı "Ali Bey (Enver Paşa'nın o dönemde kullandığı isim) operasyonu" idi. "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı" bu dönemde öne çıkmıştır. Bakû Kongresi'ne bu cemiyetin temsilcisi olarak katılmıştır. Bu kongrede yaptığı konuşmalarla dikkati çekmiş, aynı zamanda Bolşevikler'in de bazı eleştirilerini almıştır. Paşa'nın Kafkasya'da bulunduğu dönemde Bolşevik ideolojiyi benimseyen bir görünümü vardır. Hatta eski İttihatçı arkadaşlarına yazdığı mektuplarda, onlara, "yoldaş" diye hitap etmiştir. Bolşevikler'in bir süre Mustafa Kemal'e karşı Enver'i yeğlediklerini görmekteyiz. Paşa'nın heyecanlı, atılgan ve yiğit yapısı bu tercihin temel nedenini oluşturmuştur. Fakat bu Paşa'nın karşısına gerçek bir komünist olan Mustafa Suphi sorunu da çıkmıştır.

Enver Paşa'nın Kafkasya'da bulunmaktaki bir amacı da Anadolu harekatına katılmak, hatta başına geçmektir. "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" (bu cemiyet yapısı itibarıyla Mustafa Kemal'e karşıydı) Anadolu'ya geçişin köprübaşı durumundaydı. Ankara'da da Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'le Ardahan Milletvekili Hilmi Bey bu dönüşü desteklemişlerdir. Fakat bu dönüş operasyonu gerçekleşememiştir. Bolşevikler'le Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiler sıcaklaşınca, Sovyetler Enver, Paşa'yı yalnız bırakmışlardır. O da bunun üzerine Türkistan'a giderek burada Bolşevikler'e karşı bir direniş hareketini örgütleme yolunu seçmiştir. İttihatçılar'ın Türkistan'la olan eski ilişkileri bu hareketi açısından ona cesaret vermekteydi. Ne ki, Buhara'ya geldiğinde işin hiç de beklediği

kadar kolay olmadığını gördü. İstediği harekat için savaşkan "Basmacı" kabileleriyle işbirliği yaptı. Bu kabilelerden birinin reisi onu hapsetti, sonuçta, bu kabileleri örgütleyerek Bolşevikler'e karşı mücadeleye başladı. Birkaç küçük başarıdan sonra; "Düşenbe" yakınlarında bir saldırı sırasında Bolşevikler tarafından öldürüldü (4 Ağustos 1922). Böylece yurt dışına çıkan üç lider de öldürülmüş bulunuyordu. Talat Paşa'nın katili Ermeni, Enver Paşa'nınkiler ise Bolşevikler'di. Cemal Paşa'nın katilleri konusunda değişik spekülasyonlara rağmen, bugüne kadar belgelere dayanan bir bilgi elde edilememiştir.

4. İttihatçılar'ın Oluşturduğu Yurt Dışındaki Örgütler - İttihatçılar'ın en önemli özelliği eylemlerini bir örgüte dayandırmak istemeleridir. Nitekim 1918'den sonraki hareketlerinde de bu yöntemi terketmemişlerdir. Yurt dışında kurulan örgütlerden birincisi Berlin'de 1919'da oluşturulan "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı"dır. Birliğin programı Talat ve Enver Paşalar tarafından hazırlanmış olup başkanlığa Enver Paşa getirilmiştir. Merkez-i Umumi de Talat, Enver Paşalar, Dr. Bahaattin Şakir, Dr. Nazım, Dr. Rusuhi, Dr. Fuat, Azmi, Cemal Azmi, Şekip Beyler'den meydana gelmekteydi. Kadroya bakıldığında örgütün büyük çoğunlukla "Teşkilat-ı Mahsusa"cılar tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Amaç olarak, işgal altındaki Müslüman ülkelerde ihtilaller çıkartarak İngiltere ve Fransa'nın Ankara üzerindeki baskısını azaltma istemi öne çıkmaktadır. Dr. Nazım, Enver Paşa, Azmi Bey, Bakü "Doğu Halkları Kongresi"ne bu cemiyetin temsilcisi olarak katılmışlardır. 1921 yılında Moskova'da cemiyetin kurultayı da gerçekleştirilmiştir.

Enver Paşa ve arkadaşlarının ikinci büyük girişimi "Halk Şûralar Fırkası"dır. Fırka'nın kurucuları Enver Paşa, Halil Paşa, Dr. Nazım ve Bedri Beyler'dir. Fırka'nın Mustafa Kemal'in önderliğindeki "Müdafaa-i Hukuk" grubuna karşı örgütlendiğini söyleyebiliriz. Özellikle Meclis içersinde ikinci grupta bulunan İttihatçılar'ın bu fırkanın Ankara şubesi gibi çalışabilecekleri hesaplanmıştır. Fırka'nın çekirdek kadrosu, Halil Paşa'nın yönetiminde Trabzon'da örgütlenmeye çalışmıştır. Bu kadro içersinde Küçük Talat Bey de yer almıştır. Daha sonra

kırk, elli kadar parti programı Ankara'ya getirilmiş ve dağıtılmıştır. Böylece Mustafa Kemal de olayın gelişiminden ayrıntılı bir biçimde haberdar olmuştur. İstanbul'da Kara Vasıf Bey'in yönetiminde faaliyet gösteren "Karakol Cemiyeti" de Enver Paşa ile temasa geçerek, ona parasal destek vermiştir.

TBMM içinde Enver Paşa'yı destekleyen, en azından ona karşı olmayan milletvekilleri "Halk Zümresi"ni oluşturmuşlardır. Bu grubun "Mesai" Fırkası'nın temelini oluşturması düşünülmüş, sonra onun yerine "Halk Şûralar Fırkası" örgütlenmiştir. Enver'le arkadaşlarının bu girişimlerinin farkında olan Mustafa Kemal, onların ülkeye girmemeleri doğrultusunda her türlü önlemi aldığı gibi, Sovyetler'i de, Enver'i desteklememeleri yönünde uyarmıştır. Bunun üzerine Bolşevikler önce Mustafa Kemal ile Enver arasındaki çelişkinin Ankara Hükümeti'nin bir iç sorunu olduğunu söyleyerek yansız kalmışlar; daha sonra önce de belirttiğimiz gibi Enver'e karşı bir tutum içersine girmişlerdir.

Ankara karşısındaki tutumunu bir süre daha devam ettiren Enver Paşa Batum'da bir İT kongresinin toplanması için girişimlerde bulunmuştur. Kongrede Küçük Talat, Nail, Dr. Nazım ve Halil Paşa bulunmuştur. Bu toplantı kongre olmaktan daha çok, İT'nin ölmediğini kanıtlamak için yapılan küçük bir gösteriydi. Nitekim, "Merkez-i Umumi" adına okunan raporda yer alan şu satırlar sözünü ettiğimiz durumu açıkça göstermektedir:"... Kongre TBMM'deki cemiyet azalarının yürürlükteki kanunlar uyarınca İT namı altında serbest bir surette faaliyet-i siyasiyeye geçebilmelerini beklemektedir." Gene bu raporda, Ankara Hükümeti'nin Enver, Talat Paşalar'la diğer İttihatçılar'a yönelik tutumu da eleştirilmiştir. Bu arada Enver Paşa, Anadolu'ya girmesi engellenince Mustafa Kemal'e ağır bir mektup bile göndermiştir.

İttihatçılar'ın yurt dışında kurdukları bir başka örgüt de, Halil Paşa tarafından Taşkent'te Bolşevikler'in izniyle kurulan "Orta Asya İttihat ve Terakki İhtilal Cemiyeti"dir. Cemiyete girme işlemi İT'ninkine benzer şekilde gizli bir yemin merasimi ile yapılıyordu. Tüzük, Orta Asya'daki Türk boylarının kullandığı çeşitli lehçelerde bası-

lıp dağıtılmıştı. Cemiyetin faaliyetlerine ilişkin elde fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

III. Milli Mücadele ve İttihat ve Terakki

İT'nin milli mücadele ile ilişkisi üç noktada toplanabilir: Ankara Hükümeti'ni yurt dışından destekleme ve ona müdahale etme girişimleri, Anadolu'daki mücadeleye fiilen katılma veya yardım etmek, nihayet Milli Mücadele'ye tamamiyle karşı olmak. Dışardaki İttihatçılar'ın Ankara'ya karşı tutumlarını bir önceki bölümde açıkladık. Orada da görüldüğü gibi Talat, Ankara ile ılımlı ilişkiler içersine girme çabasında, Mustafa Kemal'le, TBMM hükümeti ile temas olanakları aramış, dışarıda milli mücadele hareketine destek bulma girişimleri yapmıştır. Cemal Paşa, Tiflis'te iken Ankara'ya adamlarını göndermiş, sonucu beklerken öldürülmüştür. Enver ise diğer ikisinden farklı olarak hareketin liderliğine oynamış ve başaramamıştır.

Milli mücadele hareketinin İT üyelerinin üzerinde yükseldiğini söylemek yanlış olmaz. Özellikle Müdafai Hukuk'un oluşumunda İT'nin örgütçülüğü büyük rol oynamıştır. İzmir'in işgalinden sonra, Ege'deki direnişte, Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğinde saklanan silahlarla, "Teşkilat-ı Mahsusa" yöntemleriyle oluşturulan çetelerin özellikle Çerkez Ethem'in rolü bulunmaktadır. Aynı şekilde İstanbul'da, Hüsamettin (Ertürk) Bey'in başkanlığında "Teşkilat-ı Mahsusa"dan türetilen "Mim mim" grubu da gerek Anadolu'ya silah kaçırma, gerekse insan gönderme, istihbarat sağlama açısından Ankara Hükümeti'ne büyük destek vermiştir. Diğer yandan 1919 seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk listelerinden birçok İttihatçı Meclis-i Mebusan'a girmiştir. İstanbul seçimlerinde milletvekili seçilen Lütfi Fikri Bey, seçimde İttihatçılar'ın kazanmasını eleştirerek milletvekilliğinden istifa etmiştir. Son Meclis-i Mebusan'da da İttihatçılar etkindi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sonucu bunlardan büyük bölümü Malta Adası'na götürüldü. Bilindiği gibi TBMM son Osmanlı Meclisi'nden Ankara'ya gelebilen milletvekilleriyle, 1920 Nisan'ında yapılan seçimle gelen milletvekillerinden

oluşmuştur. Meclis'te yaklaşık 80 dolayında İttihatçı milletvekili bulunmaktaydı. Milli Mücadele önderleri de cemiyete bir yerde karışmış kişilerdi. Kazım Karabekir, İsmet (İnönü), Mustafa Kemal bunların önde gelen örnekleridir. Birinci Meclis'teki İttihatçılar'ın bir bölümü de İkinci Grup'un içersinde, sert bir muhalefeti sürdürmüşlerdir. Bunlardan biri de Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali'dir.

"Teşkilat-ı Mahsusa"cıların hepsi Ankara'ya destek olmuşlar mıdır? Buna evet yanıtı vermek zordur. Hüsamettin Ertürk Ankara'ya karşı olanlarla, milli harekete karşı kayıtsız kalanların bir listesini vermiştir. Bunlar arasında şu isimlere rastlanmıştır: Ahmet Anzavur (Kuvay-ı İnzibatiye Kumandanı), "Nemrut" Mustafa Nazım Paşa, Çerkez Bekir Sıtkı Bey, Çerkez Ethem, Reşit ve Tevfik Beyler (Sonradan muhalefet saflarına geçmişlerdir). Görülen odur ki, İttihatçılar milli mücadeleye destek olduklarında bile, Mustafa Kemal'e muhalif kalmışlardır. Siyasi yaşamlarının son bulduğuna hiçbir zaman inanmamışlardır. Bu inanç onların, ya hareketin liderliğine oynamaları, ya da muhalif kalmaları sonucunu vermiştir. Bu arada Ankara'daki hareketi yönetenlerin, onlara karşı, kuşkulu tavrı da bu çelişkiyi artırmıştır.

IV. Ankara Mahkemesi ve İttihat ve Terakki'nin Tasfiyesi

Büyük zaferin kazanılmasından sonra İttihatçılar'ın yeniden normal yaşama döndüğünü görüyoruz. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey İsviçre'den Düyun-u Umumiye Dainler Vekili seçilerek yurda dönmüş; I. Lozan Müzakereleri'nde Türk heyetinde danışman olarak görev almıştır. Kara Kemal Bey şirketlerinin başında ticari yaşama atılmıştır. 1923 seçimleri sırasında politikaya girip girmeyeceği konusunda haberler yayınlayan basını yalanlamıştır. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey İzmit'ten İsmail Canbolat Bey İstanbul'dan, Halk Fırkası listesinden milletvekili seçilmişlerdir. Memduh Şevket Bey Tahran Sefiri'dir. Mahmut Celal (Bayar) Bey İş Bankası Genel Müdürü'dür. Bu örnekleri daha da uzatabiliriz. Ne var ki

İttihatçılar'ın bir bölümü siyasal yaşamdan uzak kalmak istemiyorlardı. Bu nedenle Halk Fırkası'nın dokuz umdesine karşılık dokuz maddelik bir program taslağı hazırlamışlardı. İstanbul'da yayınlanan *Tanin*'de Hüseyin Cahit Bey, başyazılarıyla muhalefetin sözcülüğünü adeta üstlenmişti. Gene aynı dönemde, Velit Ebüzziya, Ahmet Emin, Lütfi Fikri de yazılarıyla Ankara'yı adeta bombardıman ediyorlardı. Bir ara İstanbul'daki muhalif gazeteciler İstiklal Mahkemesi'nin huzuruna çıkarıldılar (18-25 Aralık 1923). Bu mahkemede birçok kişi daha yargılanmıştır. "Gazeteciler Davası" olarak döneminde büyük yankılar uyandıran yargılama sonucunda sanıkların hemen hepsi beraat etmiştir.

1924 yılının ikinci yarısında TBMM içinde "Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası" adıyla bir muhalif parti kuruldu. Parti'nin önde gelenleri Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalar'la Dr. Adnan (Adıvar)'dı. İttihatçılar'dan eski Ankara Valisi Abdülkadir, birinci dönem Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, eski Maarif Nazırı Şükrü Beyler de partiye fiili olarak destek vermekte, Meclis içinde ve dışında etkin bir muhalefeti sürdürmekteydiler. İstanbul'da yayınlanan *Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vatan* vb. gibi gazeteler de bu muhalefeti arkalayan yazılar yayınlamaktaydılar. Gazetecilerin İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılanmasının beraatla sonuçlanması muhalefeti daha bir güçlendirdi. Halk Fırkası'ndaki aşırı şiddet yanlısı milletvekillerinin desteklediği İsmet Paşa Hükümeti'nin istifa ederek yerine ılımlı Fethi Bey Kabinesi'nin gelmesi ülkedeki havayı biraz yumuşattı. Ne ki, Meclis'te büyük bir çoğunluğa sahip olan Halk Fırkası durumdan ve gelişmelerden memnun değildi. Nitekim doğudaki Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek (bahane deyimini Fethi Bey Kabinesi'nin de bu konuda sıkıyönetim ilanı gibi gerekli kararları aldığını düşünerek kullanıyoruz) Fethi Bey istifa ettirildi. Yerine İsmet Paşa Kabinesi geldi. İsmet Paşa güven oyu aldığı anda Meclis'e sunduğu "Takrir-i Sükûn" yasası ve bu yasa gereği kurduğu "İstiklal Mahkemeleri" ile muhalefeti susturdu. "Bu mahkemelerce Takrir-i Sükûn kanunu dolayısıyle toplam 7446 kişi tutuklandı ve 660 kişi idam edildi (kaçanları saymıyoruz)". Sağ-sol ayırımı yapılma-

dan bütün muhalif yayın organları kapatıldı. Yazarları Doğu İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Terakkiperver Fırka mahkeme kararı olmadan kapatıldı. Muhalefete yönelik sindirme hareketi, TBMM içinde, Afyon Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey'in, Ardahan Milletvekili Halil Paşa'yı tabancayla vurarak öldürmesine kadar uzandı.

İttihatçılar'ın tasfiyesi İzmir Suikastı nedeniyle yeniden gündeme getirilmiştir. Gazi'ye yönelik suikast girişimi 16 Haziran 1926'da gazetelerde duyuruldu. Suikast tertipçileri tutuklandı, sanıkları yargılamak için Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'e getirildi. Bu mahkemenin Başkanı (Kel) Ali diye bilinen Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya'dır. Üyeleri ise Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Laz Ali (Bıçak), Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip Bey'den oluşuyordu. Savcı Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka)'ydı. Mahkeme tam bir terör havası estirerek işe girişti. Olaya sadece suikast girişimi şeklinde bakılmıyordu. Mahkeme heyetine göre suikast uzun yıllar süren bir tertibin ve politik ihtirasın sonucuydu. Böylece İttihatçılar Birinci Meclis'te muhalif olan İkinci Grup üyeleri, Terakkiperver Fırka yöneticileri tahkikatın kapsamı içersine alındı. Kısa zamanda olay iktidardaki Halk Fırkası'mn muhalefeti tasfiye işlemi biçimine dönüştü. Duruşmalara Elhamra Sineması'nda 26 Haziran 1926'da başlandı. Savcı davayı iki bölüme ayırdı. Suikast davası İzmir'de görüldü. Sonra rejimi yıkmaya yönelik olayla ilgili girişimler de Ankara'daki yargılamada ele alındı. Mahkemenin her iki safhasında da sanıkların avukat tutmasına izin verilmedi. Avrupa'da oldukları için tutuklanamayan Hüseyin Rauf (İstanbul milletvekili, eski başbakan) Bey ile kaçak olan Kara Kemal Bey'in dışındakiler yargılanmıştır. İzmir'de 11 Temmuz'da savcı iddianamesini okumuş, 13-14 Temmuz gecesi altısı milletvekili olan 12 kişi idam edilmiştir. Milletvekili olanlar: Arif (Eskişehir), Şükrü Bey (İzmit), Halis Turgut Bey (Sivas), İsmail Canbolat Bey (İstanbul), Abidin Bey (Saruhan), Rüştü Paşa (Erzurum)'dur. Diğerleri ise Sarı Edip Efe, Hafız Mehmet Bey, Ziya Hurşit Bey, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi ve Rasim'dir. İdam kararları 11 Temmuz 1926 günü (yargılamalar başladıktan dört gün sonra) yürürlüğe

giren ceza yasasının 57. madde birinci fıkrasına göre verilmiştir. Her iki mahkemenin süresi boyunca Başkan (Kel) Ali Bey sanıklara ters davranmış, alay etmiş ve hiçbir belgeye dayanmayan afaki sorular sormuş, her aşamada düşüncelerini açıklayan bir tavır içerisinde olmuştur. Kendisi de eski bir İttihatçı olan Ali Bey'in bu tavrı da çok ilginçtir. Örneğin Ali Bey'le eski Maarif Nazırı Şükrü Bey arasında geçen aşağıdaki diyalog başkanın tutumu konusunda fikir verebilecektir:

"Başkan- Halk Fırkası'nın programını kabul eden siz değil miydiniz?

- Halk Fırkası'nın programı yoktu ki... Hâlâ da yoktur.

- Umdeleri var ya.

- Umdeler siyasi fırka programı değildir.

- Uzun yıllar boyunca harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koyma için mi yeni bir fırka kurdunuz?

- Beni fırkamdan dolayı itham etmek için mi karşınıza çıkardınız.

- Fırka prensiplerine bürünerek bir suikastın mücrimi, birinci derecede sanığı olarak karşımda bulunuyorsunuz.

- O halde sorunuz..."

İki yargılama boyunca İttihatçılar'a 1908'den sonraki tüm eylemlerinin hesabı sorulmuştur. Ali Bey "zaman zaman kızarak, alay ederek, hakaret ederek" İT'nin politikalarını gündeme getirmiştir. Örneğin savcı, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey'i şöyle suçlamıştır: "... Şükrü Bey'e gelince; o, Meşrutiyet'in başından beri siyasi cinayetler hazırlamış ve onları tatbik mevkiine koydurmuştur. Serez Mutasarrıfı Halil İbrahim, Miralay emeklisi M. Kemal'i öldürmüştür. Onu bu cinayete teşvik eden Şükrü Bey'dir. Gazeteci Ahmet Samim, Hasan Fehmi Beyler'le Zeki Bey'i de öldürten odur...". Oysa yargılama süresince sanığa bu konuda hiçbir soru sorulmamıştır. Savcı davayla ilgili olmayan bu suçlamayı (hiçbir belgeye, kanıta dayanmadan) rahatlıkla yapabilmiştir. İzmir ve Ankara'da yapılan yargılamalarda gerek heyetin, gerekse savcının bu tip söylentiye dayanan, kulaktan dolma suçlama ve iddia-

larına sık sık rastlanmıştır.

Ankara yargılaması 1 Ağustos 1926'da başlamıştır. 45 İttihatçı ve Terakkiperver sorguya çekilmiş, 31 Ağustos'da muhakeme sona ermiştir. Olay Halk Fırkası basınında "İT'den kurtulma, bir çeşit zorunlu tasfiye" şeklinde değerlendirilmiştir. Ankara'da tüm sorgulama Cavit Bey-Kara Kemal Bey eksenine oturtulmuştur. Dava sırasında Kara Kemal'in intiharının duyulması bile (27 Temmuz 1926) bu durumu değiştirmemiştir. Konular, Nemrut Mustafa Divanı Harbini anımsatır biçimde, aynı sertlikle yinelenmiştir.

Mahkeme Heyeti suikasta gidiş aşamalarını şöyle sıralamaktaydı:

- TBMM'de Birinci ve İkinci Grup'taki İttihatçılar'ı bir araya toplamak, Rauf Bey'in yardımıyla fırka ve kabine içersinde etkin duruma gelmek;

- Bunda başarı sağlanamazsa, İT eğilimli yirmi dolayında kişinin Halk Fırkası listelerinde yer almasına gene Rauf Bey'in yardımıyla gayret etmek;

- Bu da gerçekleşmezse doğrudan doğruya İT adına hareket etmek, Halk Fırkası'nın dokuz umdesine karşı dokuz maddelik bir programa dayanan yeni bir fırka kurarak mücadele etmek;

- Bu yolda istenilene ulaşılmazsa Halk Fırkası içindeki muhaliflerin yeni bir parti kurmak için yapacakları hareketi desteklemek;

- Son aşamada ise, "Takrir-i Sükûn" yasasının çıkarılmasından sonra, Cavit Bey'in evinde devam eden gizli komite toplantılarında Gazi Paşa hedef alınarak suikasta karar verilmesi...

Cavit Bey'in savunması çok başarılı olmuştur. Savunmada ilginç olan noktalar şöyle sıralanabilir:

Savaşa girme konusunda "... Hakim Efendiler harp yapanlara, Mısır'ı alacağız diyenlere, bizim ruhumuzda biri Adana, diğeri Irak gibi iki Mısır vardır dedim. Kafkasya'yı istila edeceğiz diyenlere toprak almakla ne kazanacaksınız dedim. Türk mefkûresinin en büyük maddelerinden biri olan Ziya Gökalp'in hazır olduğu Meclis'te harbi teshil etmediğim söylendiği zaman, bu memleketin muhtaç olduğu toprak değil insandır dedim. Bu kayıp

karşısında onu telafi edecek hangi zafer, hangi başarı vardır dedim. Suallerim cevapsız kaldı. Hülasa üç ay onlar benimle, ben onlarla uğraştım. Türlü tehlikelere maruz kaldım".

Kara Kemal Bey'in şirketleri konusunda: "... Bendeniz İT'nin bir iktisat mütehassısı ve belki de memleketin zayıf bir iktisat mütehassısı olduğum halde şirketler hakkında bir fikir sormadılar ve teşvik etmedim. Kemal Bey'in para işleriyle ne yakın, ne de uzaktan alakadar olmadım". Partinin başına musallat olan haşarat hakkında: "... Beyefendiler bunlar her zaman, her fırkanın başına musallat olan tufeyli haşarattır ki, yaptıklarının mesuliyetini hem fırkalarına, hem de milletlerine çektirirler".

"Borçların Terbiyet-i faziletkaranesi" konusunda: "...Savcı bey bütün siyasal yaşamımı haksız bir cümle ile izah ederek başladılar. Borçların Terbiyet-i faziletkarisini ileri sürdüler. Bütün on yıllık maliyeci hayatımdan kalan bu muydu? Hem ben böyle söylememiştim. Bütçe açığının terbiyet-i faziletkaranesi vardır demiştim". Yaptığı istikrazlar konusunda ise şunları söylemiştir: "Garip bir tecelli. Bir istikraz meselesi çıksa arkasından Cavit'in ismi zikrolunur. Halbuki bütün hayatımda iki istikraz yaptım. Hasılı, on iki milyon liradır. Yüzde dört faizle akdettiğim bir istikrazın 4 milyon lirasını Abdülhamit'in bıraktığı borçların temizliğine hasrettim. Beş milyon lirasını ordumuzun teçhizatına ait olmak üzere Mahmut Şevket Paşa'nın emrine verdim. Geriye kalanı da ilk defa olarak, dağ, taş başlarında her memura günü gününe maaş verdim. Müteahitleri paramız bankada kalacağına, Hazine-i Maliye'de kalsın diyecek raddeye getirdim. Bu istikrazları hayatımın en büyük iftiharı olarak, Kırım muharebesinden beri görülmemiş şartlar dahilinde yaptım...". Cavit Bey hazırladıkları dokuz maddeyi kabul etmiş, bunun siyasi yaşamın doğal bir yanı olduğunu söyleyerek "suikastçılara parasal yardımda bulunmadığını" ifade etmiştir. Ne var ki başkan Ali Bey bütün bu savunmanın mahkeme heyetini ikna etmediğini açıklamıştır.

Cavit Bey'in yargılanması sırasında salon hıncahınç dolmuştur. Mahkeme heyetine göre Cavit Bey, suikast girişiminin ötesinde, her ne pahasına olursa olsun, İT'yi ih-

yaya niyet etmiş bir grubun başında sayılmıştır. Gazeteler de Cavit Bey'i sürekli olarak suçlamışlardır. *Cumhuriyet* gazetesinin 24 Ağustos günkü sayısında Akagündüz şöyle yazmıştır.

"... Yalnız, Cavit her hangi bir cezaya çarptırılırsa, bu ceza yalnız kendi şahsına münhasır olmayacaktır. Cavit'le beraber Cavidizm ve Cavidistler de mazarrat ika edemeyecek bir vaziyete irca edilmiş olacaktır. Cavidizm demek, her milletten insanların Türkiye aleyhtarlığı demektir. Cavidist demek, kendi efendileri memleketin başına yeniden musallat oluncaya kadar memlekete sermaye, sanat, dost, iş sokmamak; vatanı asayişsiz, devleti kontrolsüz gösterenler demektir. İşte bunu bilen Cavit, maddesini işitince parmaklığa yaslandı. Herkes çıktı, Cahit'le yalnız kaldılar. Memurlar kendisini dışarıya davet ettikleri halde işitmiyor, dalgın dalgın düşünüyordu. Nihayet Cahit dayanamadı, sağ elinin işaret parmağı ile dürttü, dışarıya çıkmasını söyledi. Yirmibeş seneden beri Cavit aynı şahadet parmağı ile Cahit'e ölümü işaret etmişti".

Mahkeme, Cavit, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail Beyler'i birinci derecede sorumlu bularak idamlarına karar vermiştir. Hüküm aynı gece (26 Ağustos Perşembe, saat 23) Ankara'da Samanpazarı'nda infaz edilmiştir. İkinci derecede suçlu bulunan Rauf, Rahmi, Vehbi, Hüsnü, İbrahim Ethem Beyler de, Ceza Yasası'nın 58. maddesi uyarınca onar yıl kalebentliğe mahkum olmuştur. Eski Ankara Valisi Abdülkadir, sonradan yakalanarak idam edilmiştir. 1933'de çıkarılan afla bu cezalar kaldırılmıştır. İşin ilginç yönü, İttihatçılar'ı böylesine yargılayan, cezalandıran Halk Fırkası, daha sonra Kara Kemal'in yakın mesai arkadaşı Memduh Şevket (Esendal)'i parti genel sekreterliğine bile getirebilmiştir. Rauf Bey milletvekili seçilmiştir. Milletvekili seçilen diğer İttihatçılar şunlardır: Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Mersinli Cemal Paşa, Mithat Şükrü Bleda, Hüseyin Cahit Yalçın. Hüseyin Cahit 1950-1957 döneminde, muhalefetteki Halk Partisi'nin en güvendiği yazarı haline gelmiştir. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti de, bünyesinde, başta Mahmut Celal Bayar olmak üzere birçok İttihatçı'yı barındırmıştır.

İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İttihatçılar'ın bu "iade-i itibarı"nı anılarında şöyle değerlendirmiştir: "... Otorite bakımından birinin diğerine uyması icap eder. Uymayı kabul edersen beraber olursun, uymayı kabul etmezsen ve siyaset hayatında kalırsan, karşısına geçip mücadele ediyorsun. Bu mücadele yapılırken, medeni ve ileri bir seviye mevcutsa, ayrılık makul ölçüler içinde kalabiliyor ve taraflar münasebette bulunabiliyorlar. Siyasi seviye uygun değilse, aradaki ayrılık tamir edilmez bir istikamette düğümleniyor. Tabiat hadisesi olarak, sosyal hadise olarak, siyasi çatışmaların seyri budur. Uzun tecrübelerden, birçok misallerden sonra, bende bu kanaat hasıl olmuştur".

1926 yargılamaları, İttihatçılar'ın bütün yöntemlerini benimseyen ve tek parti olarak iktidarda bulunan bir grup İttihatçı'nın, muhalefette olan diğer İttihatçılar'ı temizleme işlemidir. Acımasızdır. Fakat, İsmet İnönü'nün anılarının satır arasında sezdirdiği gibi başka bir yöntem de bilinmemektedir.

SONUÇ
TÜRKİYEDE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ

I. İttihatçılık Şiarı ve İttihat ve Terakki'nin Nitelikleri

İT'nin üyesi olmak İttihatçı olmak için gerekli ama yeterli şart değildir. İttihatçı olmak için bir dizi yetenek ve niteliğe sahip olmak gerekir. İttihatçılık'ın ayırıcı nitelikleri nelerdir. Cavit ve daha başkaları bunları "İttihatçılık Şiarı" biçiminde adlandırmaktadır. "İttihatçılık Şiarı"nın temel ögeleri şöyle sıralanabilir.

- İttihat ve Terakki her şeyden önce siyasal bir tarikattır.
- Bu tarikat mensuplarına göre İT Osmanlı Devleti'ni kurtaracak tek güçtür. İttihatçı da bu gücün bir parçasıdır.
- İttihatçı tanrıdan özel bir görev aldığına inanan kişidir. Eğer devlet yücelecekse, gelişecek ve değişecekse bunun tek nedeni kendisi ve kendisi gibi düşünen insanlardır. Bu işi başarabilecek, İT'nin dışında, başka bir seçenek ya da güç yoktur.
- İttihatçılar gibi düşünmeyenler "vatan haini" sayılabilirler. Bir başka değişle "İttihatçılık meşru" ona karşı olan "muhalefet gayri meşrudur".
- İttihatçı her şeyden önce eylemci ve ihtilalcidir.
- İttihatçılık komitacı (kendi deyimiyle çeteci), namuslu olan, arkadaşlarını koruyan, hiçbir kişisel çıkar beklemeden çalışan, verilen görevi yapamamak halinde ölmeyi bile göze alan insanların "mesleği"dir.

Kur'an ve tabanca üzerine yemin ederek cemiyete üye olanların oluşturdukları kitle ve bunların eylem aracı olarak kurdukları fedailik örgütü "İttihatçılık Şiarı"nın siyasal hayattaki özelliğini açıklar. Alt seçeneği hemen hemen olmayan İT'nin muhaliflerini susturma yöntemle-

ri hatırlanırsa, demokratik ve çoğulcu ilkelere sürekli ters düştüğünün nedeni kolayca anlaşılabilir. Bu tutum gizli bir muhalefet ağının örülmesi ve iktidar mücadelesinin fiili bir karakter kazanmasına neden olmuştur (Tunaya).

Bu "şiara" sahip İT'nin siyasal, sosyal ve ekonomik alandaki bariz niteliklerine gelince bunları da şöyle özetlememiz mümkündür:

- Devleti her şeyin üstünde gören bir tutuma sahiptir. İT için kişiler önemli değildir. Onlar ancak devlet için vardır. Devlete yönelik görevlerle donatılmışlardır.

- Devlet ve insan arasındaki ilişki böyle belirlenince; temel hak ve özgürlüklere yönelik tutum da bu yönde oluşmuştur. İT hürriyeti gerçekleştiren "cemiyet-i mukaddese" dir ama ilk fırsatta bu hürriyetleri kısıtlayan ya da ortadan kaldıran bir fırkadır. İşçilerin grev hakkını ortadan kaldırmıştır. Basın hürriyetini kısıtlamış, bir anlamda basını susturmuştur. Muhalefete geçtiği zaman dört elle sarıldığı özgürlük ve haklara, kendi iktidarında iyi gözle bakmamıştır.

- İT hayatı boyunca demokratik yaşamın vazgeçilmez kurumlarına hoşgörü ile bakmamıştır. "Babıâli Baskını"yla birlikte tek parti iktidarını oluşturmuştur. Muhalefet ve muhalifler, İT açısından vatan hainliği ile özdeş sayılmıştır. Zaman zaman Meclis'i bile dışlayan tutumunu çekinmeden sergilemiştir. Geçici yasalara dört elle sarılmış, bunların Meclis'te konuşulmadan hızla geçmesini sağlamıştır. Kısacası İT açısından Meclis iktidarın bir aksesuarıdır. İT parti içersinde de ikili bir yapıya sahiptir. Bir yerde nihai kararları alan merkezdeki "İttihatçı" grubu, diğer yanda da alınan kararları soru sormadan uygulamakla yükümlü militanlar, bir başka deyimle "fedailer" vardır. Böyle bir yapıda halka ve diğer İT üyelerine alınan kararlara "itaat" etmekten başka bir şey düşmemektedir.

- İT her şeyin doğrusunu ve iyisini bildiğine inanan bir fırkadır. Bu nedenle eğitmendir, öğretmendir. Kendini, iyinin, güzelin ve doğrunun ne olduğunu bilmeyen yığınlara bunları öğretmekle görevli saymaktadır. Bu itibarla İT modernleşme ya da çağdaşlaşma (yani muasır

medeniyet düzeyine ulaşmak) için tek çözümün eğitimden geçtiğine inanmıştır. Cahil yığınlara her şey öğretilmelidir. Eğitim uygarlığın kapısını açan sihirli anahtardır.

Ekonomide devlet her şeyin yönlendiricisi olarak kabul edilmiştir. Hiçbir zaman belirli bir ekonomik politikaya sahip olunmamıştır. Cavit Bey'in önderliğini yaptığı liberal eğilimlerin yanısıra, Gökalp'in "Milli İktisat" ya da Kara Kemal ve Kör Ali İhsan Bey'in "Mesleki Temsil" yaklaşımları birlikte varolmuşlar, uygulama alanı bulmuşlardır. Bu uygulamalardaki İT mantığı şudur: Liberal de olsa, himayeci devletçi de olsa ekonominin iplerini devlet elinde tutacaktır. Bir başka anlamda devlet ekonomiyi yönlendirecek, ülke içersinde tek ekonomik güç devlet olacaktır. O istediğine istediği muslukları açacak veya kapayacaktır.

- İT'de belli bir toplumsal katmanın iktidarı yerine asker-sivil bürokrasinin iktidarı söz konusudur. Tek parti olarak sürdürülen iktidarın güvencesi askerlerdir. Bundan ötürü askerin katılmadığı, destek vermediği bir iktidarı İT düşünemez, düşleyemez. Özellikle İT ve ordu içiçedir. Örneğin Enver hem cemiyetin, hem gizli örgütün, hem kabinenin, hem de ordunun içindedir. Hafız Hakkı, Ali Fethi, Süleyman Askeri, Cemal Paşa hem asker hem de İT üyesi olanların sadece akla gelen birkaç tanesidir. Fırka ileri gelenlerinin zaman zaman ordu politikanın dışında kalmalıdır yönündeki sözlerini savlarını da ciddiye almamak gerekir. Burada söylenmek istenen "diğer partiler ordudan ellerini çeksin"dir.

- İT kültürde tam anlamıyla bir devşirmeci anlayışın politikasını yapmıştır. Bir yandan Batı kültürüne öykünülürken, diğer yandan Türk Ocakları ve Türkçülük ideolojisi gereği Orta Asya geleneklerine bağlılık ortaya çıkmıştır. Halide Edip (Adıvar) *Yeni Turan*'da böyle bir öykünmenin yarattığı ütopyayı dile getirir. Ömer Seyfettin, "Efruz Bey"li öykülerinde bir önce sözünü ettiğimiz çelişkiyi gülmece boyutlarına indirgeyerek anlatır. İşin gerçekçi yanı şudur ki, Tanzimat aydınının varacağı nokta budur.

II. Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinin Evrelerinde İttihatçı İzler ve Eğilimler

İttihatçılık eğilimi günümüze kadar siyasal yaşamımızdan elini çekmemiştir. 1960 yılına kadar ülke politikasında eski İttihatçılar'ın başat bir yerde olduğunu biliyoruz. Halk Fırkası (CHP) başlangıcından itibaren İT'nin çizgisini şöyle ya da böyle devam ettiren büyük siyasal kuruluştur. Ecevit hareketi bu yapıyı bütünüyle değiştirememiştir. Savları, birer hoşseda yaratan söylemden ileri gitmemiştir. SHP'de ise eski eğilimler daha bir güçlü olarak ortaya çıkmış, "devleti kurtarmak sendromu" yine uç vermiştir. Bu yargımızı evreler itibarıyla kısaca daha bir açık kılmaya çalışalım.

1. Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1930) - Bu dönemde İttihatçılık'ın "Bakiyet-ül suhuf" (kılıç artıkları) yaşamaktadır. Bir bölümü fiilen politikanın içersindedir. Önce birinci grubun, sonra da Halk Fırkası'nın içinde önde gelen mevkilerde siyaset yapmaktadırlar. Aynı şekilde muhalefetin içersinde de İkinci Grup'ta, sonra Terakkiperver Fırka'da liderler, önü çekenler İttihatçı'dır. Her iki grup, yani iktidar ve muhalefet birbirleriyle olan mücadelelerinde İttihatçı yöntemleri benimsemişlerdir. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in, Ardahan Milletvekili Halil Paşa'nın öldürülmesi, *İleri* gazetesinin Halk Fırkalı milletvekilleri tarafından basılarak, yazarlarının dövülmesi bu yöntemlerin bireysel görüntüleridir. Nihayet, "Takrir-i Sükûn" yasası ve İstiklal Mahkemeleri İttihatçılar'ın Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra başvurdukları devlet terörünün yinelenmesidir. Daha önce değindiğimiz 1926 İzmir ve Ankara Mahkemeleri'ne gelince bunlar da nitelik itibarıyla İttihatçılar'ın, diğer İttihatçıları kendilerine özgü yöntemlerle tasfiye etmesidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen dönüşümler, İT'nin yapmayı programladıklarından farklı değildir. Ticaret, Borçlar ve İcra-İflas yasalarındaki dönüşüm, kapitülasyonların kaldırılmasının kaçınılmaz bir sonucudur. Nitekim I. Dünya Savaşı'na girildiğinde, tek taraflı olarak kapitülasyonların kaldırılmasından sonra,

İT iktidarı da hukukta bu tip bir reformun hazırlıklarını başlatmıştı. Aile hukukunda yapılan değişiklik, gene İT'nin savaş yıllarında "Hukuk-ı Aile" kararnamesiyle başlattığı atılımın bir yerde devamıdır. Takvim konusuna daha önce değinmiştik. 1917'de, Rumi takvimde yapılan 13 günlük düzeltmeden sonra miladi takvim ile Rumi takvim birbiri üzerine oturmuştu. Aradaki fark yılların 1300'le ifade edilmesiydi. Meclis-i Mebusan'dan geçirilebilseydi miladi yıllar kabul edilecekti. Cumhuriyet döneminde yapılan değişiklikle bu da giderildi. Yazı olayı ise 1860'lı yıllardan beri Osmanlı aydınını yakından ilgilendirmiştir. 1860'da ilk basitleştirme olayı çözümlenmiştir. Enver Paşa, Harbiye Nezareti'nde yeni bir basitleştirme işlemine girmişse de, sonunu getirememiştir. Talat Paşa, kabinesini kurarken Hüseyin Cahit'e, Maarif Nezareti'ni önermişti. Hüseyin Cahit bu bakanlığı ancak Latin harflerinin kabul edilmesi koşuluyla üstlenebileceğini belirtince, Talat Paşa savaş yıllarında böyle bir dönüşümün getireceği sakıncalardan ürkmüş ve öneriyi kabul etmemiştir. Diğer yandan Tevhid-i Tedrisat konusundaki ilk adımların, kadınların ekonomik yaşama girmelerini sağlayan ön tedbirlerin de İT'nin iktidarı sırasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ekonomik alanda 1927 yılında yapılan sanayi ve nüfus sayımları ile kabul edilen "Teşvik-i Sanayi" yasası 1913 yasasının bir nev'i devamı ve tamamlayıcısıdır. İT'nin "İtibarı Milli" bankası ile giriştiği ulusal banka kurma çabası, Cumhuriyet döneminde "İş Bankası"nın kurulmasıyla devam etmiştir. Bunlar da göstermektedir ki 1923-1930 arasında gündeme gelen sosyal, yasal, ekonomik dönüşümler İT'nin ön adımını attığı çizgilerin sürdürülmesidir.

2. 1930'lu Yıllar Serbest Fırka Deneyimi ve Sonrası - Cumhuriyet'in 1920'li yıllarının ekonomik açıdan başarılı geçtiğini söyleyemeyiz. Lozan Antlaşması gereği ithal gümrük resimlerinin 1914 öncesi düzeyinde tutulması (31 Aralık 1929 tarihine kadar) ithalatı artırmış, ama bu artış yatırım malları lehine olmamıştır. Halkın yoksullaşmasının daha bir gözle görülür hale gelmesine karşın İstanbul, İzmir gibi kentlerde ticaretten kazanılan büyük paralarla yaşam daha bir yozlaşmışır. Falih Rıfkı,

Roman adlı kitabında bu yozlaşmayı çarpıcı biçimde sergilemiştir. Bir yandan artan yoksulluk, diğer yandan Batılı yaşamı taklitten ileri geçmeyen bir sefahat...

1930 ekonomik bunalımı, koşulları daha da ağırlaştırmıştır. Şikayetler mırıltı biçiminde de olsa yoğunlaşmıştır. Bu durumda Gazi, güveneceği uygun bir muhalefet partisinin kurulmasına yeşil ışık yakmıştır. Partiyi kurmaya, arkadaşı, eski bir İttihatçı olan Ali Fethi (Okyar) Bey'i memur etmiştir. Serbest Fırka bu koşullarda, Yalova'da, Denizcilik Bankası'nın bir balosunda su yüzüne çıkmıştır. Parti'nin önde gelenleri içersinde Ali Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet gibi İttihatçılar ağır basıyordu. Yani bir İttihatçı grubu, güvendikleri diğer bir grup İttihatçı'ya muhalefet partisi kurdurmuşlardı. Halkın yükselen muhalefeti her iki taraftaki İttihatçıları ürkütünce, deneme kısa tutuldu. Yeniden tek partili yaşama dönüldü.

1930'lu yılların geri kalan bölümü tek parti döneminin ideolojik yapılanması içersinde, büyük baskılar altında geçti. Halk Fırkası'nın altı oku ulusal simge oldu. Anayasaya girdi. Ekonomik bunalımın da etkisiyle o döneme kadar baş tacı edilen liberalizm yerin dibine batırıldı. Devlet ekonomiden, kültürel yapılanmaya kadar her şeye el koydu. "Tek şef, tek ulus, tek parti" şiarı yadsınmaz bir gerçek gibi kabul edildi. Ekonomide devlet tek güç olarak ortaya çıktı. Sanayileşme programa bağlandı. Merkez Bankası kuruldu. Güneş Dil Teorisi ve yeni tarih yaklaşımı, Ziya Gökalp'in Türkçülük ideolojisinin şaşmaz bir biçimde devamıydı. Halkevleri de Türk Ocakları'nın bir uzantısı sayılabilirdi. Devlet yurttaşını her konuda eğitmeye karar vermişti.

1935'de yapılan Halk Partisi Kongresi tek parti gerçeğinin her bakımdan idealize edildiği bir kongreydi. Bu kurultayda, Fırka Genel Sekreteri Recep Peker'in nutku, fırka programında yapılan değişiklikler, tek parti ideolojisinin somuta indirgenmiş örneğidir. Demokrasi, çok partili yaşam, fırka ideologlarına göre bir dejenerasyondu. Aynı dönemde çıkan, Falih Rıfkı'nın kitabının adı neye öykünüldüğünün açık bir göstergesidir: *Moskova-Roma*. 1930'lu yıllar İttihatçılar'ın düşleyip de, bir türlü yaşama geçiremedikleri bir hayalin gerçekleşmesiydi. Halk-

çılık, devletçilik, inkılapçılık, milliyetçilik, laiklik ve belki de cumhuriyetçilik İT'nin temel ilkelerinden sanıldığı ve söylendiği kadar uzak değildi.

3. 1940'lı Yıllar ve Sonrası - Bunlar Milli Şef yıllarıdır. Savaş dört yanımızı sarmıştır. Muhalefetin en küçüğüne bile izin yoktur. Düşünce üzerine baskılar alabildiğine artmıştır. Solcular en büyük düşmandır. Türkiye savaşa girmemiştir ama, akıllara seza bir denge oyununu sürdürmüştür. Alman ordularının yenilgisi kesinleşinceye kadar yurt içinde faşizan eğilim ve düşünceler at oynatmıştır. Basın bütünüyle hükümetin denetimi altındadır. Hangi haberin kaç sütun ve puntoda verileceği bile "Matbuat Umum Müdürlüğü" tarafından bildirilmektedir. Akşamları 20.15'de, Ankara radyosunda, Nurettin Artam tarafından okunan Radyo Gazetesi olayların, haberlerin nasıl yorumlanması gerektiğini ortaya koyan bir resmi açıklamadır.

1944'den sonra savaşın seyri mihver devletlerinin (Almanya ve bağlaşıkları) aleyhine dönünce Milli Şef demokrasiden söz etmeye başladı. Bu nasıl bir demokrasi olacaktı? Kısa sürede bu öğrenildi. 1945'in Aralık'ında, *Tan* gazetesi, CHP'nin örgütlediği gençlik tarafından basıldı, yıkıldı. Birçok yayınevi, kitapevi de bu olaydan nasibini aldı. Sonra sendikalar kapatıldı. Böylece Şef'in yalnız, güdümlü ve yapay bir muhalefete izin vereceği anlaşılıyordu. Nitekim böyle bir parti kuruldu. Partiyi kuran gene eski bir İttihatçı ve çete kumandanı Mahmut Celal Bayar'dı. Yine İttihatçılar, bir başka İttihatçı'ya göz kırpmışlar, yeşil ışık yakmışlardı.

Demokrat Parti, bünyesinde birçok İttihatçı'yı barındırdı. Bunların büyük bir çoğunluğu değişik dönemlerde Halk Fırkası'na muhalif kamış olanlardı (Hüseyin Avni, Fuat Köprülü, Yusuf Kemal vb. gibi). Demokrat Parti hürriyetler, ekonomik yaşam ve diğer konularda ezilen, sindirilen halkın dört elle sarıldığı bir parti oldu. İttihatçı şiarını özümsemiş bir lidere sahip olmasına karşın, İT'nin halktan kopuk politikasını uygulamayan parti 1950'de iktidara geldi. Karşısında İttihatçı muhalefet yöntemlerini noksansız kullanan bir Halk Partisi vardı. 1950-1960 dönemi iktidar-muhalefet mücadelesinin adım adım

sertleştiği, siyasal havanın sürekli bunalım içersinde tutulduğu bir dönemdir. CHP ve onu dolaylı, dolaysız destekleyen asker-sivil bürokrasi ve halktan kopuk, sözde halkçı aydınlar, ilericilik, devlet kurtarıcılığı adına, İT-nin yıllanmış yöntemlerini, şu ya da bu şekilde, yeniden gündeme getiriyorlardı. Onlara göre, DP'nin iktidarda oluşunun yegane nedeni, cahil halkın dini alet ederek kandırılmasıdır. Bu düşüncelerin, basının bir bölümü tarafından da desteklenmesi sonucu 1960 darbesi gündeme geldi. Darbeyi yapan genç subayların eğilimi, tavrı ne olursa olsun egemen olan İttihatçı bir yöntemin (Babıâli Baskını'nda denenmiş) uyandırılmasıdır.

Darbe sonucu askerler yeniden iktidara ortak olmuşlardır. 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 darbelerinin niteliği farklı değildir. Her şeyi en iyi bilenlerin, doğruyu sadece kendilerinin bulduğuna inananların mantığı tekrar ortaya çıkmıştır. Babıâli baskınında Talat ve Enver'in, Kamil Paşa'ya, istifa kağıdını yazdırırken, onun "ordudan gelen istek üzerine" deyimini kullanmasına karşı gelerek "Ordu ve millet" deyimini yeğlemeleri, istifaya bu deyimi koymaları akıldan çıkmamalıdır. Son otuz yılda gerçekleştirilen üç darbe de aynı deyimi kullanmıştır: "Halkın isteği üzerine". İktidara böyle gelindiğinde, uygulamada da İttihatçı yöntemler kullanılacaktır. Bu yöntemler kendilerine ilerici diyenlerce de onanacaktır.

İttihatçılar yerine göre yiğit, gözü kara insanlardır. Her şeyi en iyi bildiklerine inanan bir tarikat mensupları gibidirler. "Devleti kurtarmak" amacının kudsiyetine inanmışlardır. Halkı yoksulluktan, geri kalmışlıktan kurtarmayı öncelikli hedef olarak almayı düşünmemişlerdir. Onlara göre devlet kurtulduğu zaman, halk da kurtulacaktır. Yığınlardan kopuk, asker-sivil aydınların özlemlerini yansıtmışlardır. Ne var ki demokratik gelişmeyi kemiren bir virüs olduklarını kendileri de dahil, çoğu kimse farketmemiştir. Halktan, farklı düşüncelerden, kısaca demokrasiden korkmuşlardır.

Tarık Zafer Tunaya'nın altını çizdiği gibi: "İttihat ve Terakki hem bir devri, hem de bir kuşağı kapsar. Hayale kadar varan istekleri gerçekleştirmeye çalışan bir siyasal partinin de adı olmuştur.

Evet, "Onlar aslında Türk Jakobenleri'ydiler". Ama yaşadıkları dönemde, 20. yüzyılda Jakobenliğin ne kadar geçerli olacağını düşünmeden...

BİBLİYOGRAFYA

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki, 1908-1014,* İstanbul, 1971.

Ahmet Rasim, *İki Hatırat, Üç Şahsiyet,* İstanbul, 1332.

Ahmet R za Beyin Anıları, İstanbul, 1938.

Akşin, Sina, *31 Mart Olayı,* Ankara, 1970.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İstanbul 1980.

Atay, Falih Rıfkı, *Batış yılları,* İstanbul, 1963.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı,* İstanbul, 1938.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam,* 4. Baskı, 1967.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa,* Cilt I, II, III, İstanbul 1970, 71, 72.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım,* Cilt I, II, III, İstanbul, 1965 ve İzleyen yıllar.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi,* Ankara, 1983.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul, 1978.

Cavit Bey, *Meşrutiyet Devri'ne Ait Cavit Bey'in Anıları,* Tanin, 3. VIII. 1942-22 Aralık 1946, İstanbul.

Cemal Paşa, *Hatıralar,* İstanbul, 1959.

Çavdar, Tevfik, *Osmanlılar'ın Yarı Sömürge Oluşu,* İstanbul, 1969.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu,* İstanbul, 1981.

Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa,* Ankara, 1983.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler,* Yeni Ülke Dergisi, Sayı 3-4.

Esatlı, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi,* İstanbul, 1975.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası,* İstanbul, 1957.

Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul, 1986.

Hanioğlu, M.Şükrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* Cilt I, İstanbul, 1985.

İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, *(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı (Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları).*

Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü,* İstanbul, 1955

Kazım, Karabekir, *İstiklal Harbimiz* İstanbul, 1960.

Kazım, Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı,* İstanbul, 1967.

Kazım, Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1908,*

İstanbul, 1982.
Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955.
Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948.
Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, İstanbul, 1945.
Kut, Halil, *Bitmeyen Savaş*, İstanbul 1972.
Kutay, Cemal, *I. Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1962.
Kutay, Cemal, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul, 1974.
Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, 1988.
Ökçün, A. Gündüz, *1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar*, Ankara, 1972.
Ömer Seyfettin, *Yarınki Turan Devleti*, İstanbul, 1972.
Rıza Nur (Dr.), *Meclis-i Mebusan'da Fırkalar Mesalesi*, İstanbul, 1909.
Rıza Nur (Dr.), *Hayat ve Hatıralarım*, Cilt I-IV, İstanbul, 1968.
Rıza Nur (Dr.), *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu. Nasıl Öldü*, İstanbul, 1918.
Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı*, Dersaadet, 1912.
Sanders, Liman Von, *Türrkiye'de Beş Yıl*, İstanbul, 1968.
Sarıca, Murat, *Siyasal Tarih*, İstanbul, 1968.
Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Cilt I-II, İstanbul, 1973-75.
Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, İstanbul, 1976.
Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1976.
Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, İstanbul 1973-75.
Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, 1959.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960.
Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri*, İstanbul, 1970.
Tunaya, Tarık Zafer, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul, 1988.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I. II ve III. Ciltler, İstanbul, 1984.
Tunaya, Tarık Zafer, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989.
Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1918)*, İstanbul, 1983.
Tunçay, Mete, *Mesai*, Ankara, 1972.
Uşaklıgil Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1940-1941
Uşaklıgil Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1940-1941.

Uzer Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1979.

Vardar, Hüseyin Cahit, *10 Yılın Hikayesi*, Yedigün Dergisi, Sayı 121-250.

Vardar, Hüseyin Cahit, *Meşrutiyet Hatıraları*, Fikir Hareketleri Dergisi, 1935-38.

Vardar, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa*, İstanbul, 1943.

Vardar, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İstanbul, 1976.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim*, İstanbul 1970 ve sonrası.

Ziya Gökalp, *Külliyat*, Ankara 1965 ve sonrası.

Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, İstanbul, 1945.

Ziya Şakir, *Talat-Enver-Cemal Paşalar*, İstanbul, 1944.

Zürcher, Eric Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Ankara, 1987.

Süreli Yayınlar (Gazeteler)

Akşam
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
İkdam
Milliyet
Minber
Peyam-ı Sabah
Renin
Sabah
Son Posta
Tan
Tanin
Tasvir
Tasvir-i Efkâr
Tevhid-i Efkâr
Vakit
Vatan
Yeni Gün

Dergiler

Belleten
Birikim
Büyük Mecmua
Fikir Hareketleri
Mecmua-ı Ebuzziya
Sebilürreşad
Tarih ve Toplum
Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye
Yeni Mecmua
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

CEP ÜNİVERSİTESİ

✓ P. BURNEY ***Aşk***
✓ G. BETTON ***Sinema Tarihi***
✓ H.MICHEL ***Faşizmler***
✓ M. SÖNMEZ ***Türkiye'de Gelir Eşitsizliği***
✓ J. MOURGEON ***İnsan Hakları***
✓ D. SIMONNET ***Çevrecilik***
✓ M. TUBIANA ***Kanser***
✓ N. BENSADON ***Kadın Hakları***
✓ J.F. DRUESNE ***Ortak Pazar***
✓ T. TİMUR ***Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş***
✓ B. ROSIER ***İktisadi Kriz Kuramları***
✓ R. PERNOUD ***Burjuvazi***
✓ H. ARVON ***Özyönetim***
✓ C. DAVID ***Hitler ve Nazizm***
✓ P. GAILLARD ***Gazetecilik***
✓ P. BENETON ***Muhafazakârlık***
✓ H. ARVON ***Anarşizm***
✓ T. PARLA ***Türkiye'de Anayasalar***
✓ D. BUICAN ***Darwin ve Darwinizm***
✓ J.M. COTTERET/C. EMERI ***Seçim Sistemleri***
✓ A.C. DECOUFLE ***Devrimler Sosyolojisi***
✓ M. REUCHLIN ***Psikoloji Tarihi***
✓ A. MATTELART ***Reklamcılık***
✓ L. GALLIEN ***Cinsiyet***
✓ J.P. HATON ***Yapay Zekâ***
✓ K. DİNÇMEN ***Psikiyatri***
✓ P. LOROT ***Baltık Ülkeleri***
✓ P. FOULQUIE ***Varoluşçuluk***
✓ R. PIGNARRE ***Tiyatro Tarihi***
✓ J. CORRAZE ***Eşcinsellik***
✓ L. DOLLOT ***Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür***
✓ Y. DUPLESSIS ***Gerçeküstücülük***
✓ F. BALLE /G. EYMERY ***Yeni Medyalar***
✓ J. RUDEL ***Resim Teknikleri***
✓ T. ÇAVDAR ***İttihat ve Terakki***
H. LEVY-BRUHL ***Hukuk Sosyolojisi***
P.GEORGE ***Nüfus Coğrafyası***
B. GUERRIEN ***Neo-Klasik İktisat***
R. BOUDON ***Sosyoloji Yöntemleri***
A. MORALI-DANINOS ***Cinsel İlişkiler Tarihi***
S. FUZEAU-BRAESCH ***Astroloji***
J. FOURASTIE ***2001 Uygarlığı***
Y. MICHAUD ***Şiddet***
N. SAKAOĞLU ***Osmanlı Eğitim Tarihi***
L.V. THOMAS ***Ölüm***
A. MUCCHIELLI ***Zihniyetler***
P. FAURE ***Rönesans***
A. CAILLEUX ***Jeoloji Tarihi***
P. GRIMAL ***Yunan Mitolojisi***
R. JACCARD ***Delilik***
P. PICHOT ***Zekâ Testleri***
MINORSKY ***Kürtler***
P. BRIANT ***Büyük İskender***
O. KOLOĞLU ***Osmanlı ve Türkiye'de Basın***
A KREMER-MARIETTI ***Etik***
J.L. HAROUEL ***Şehircilik Tarihi***
L. BENOIST ***İşaretler, Semboller ve Mitoslar***
I. ORTAYLI ***Osmanlı İdare Tarihi***
J.F. LYOTARD ***Fenomenoloji***
M. NORMAND ***Ölüm Cezası***
F. de FONTETTE ***Irkçılık***
D. HUISMAN ***Estetik***
Y. ÇAĞLAR ***Türkiye Ormanları ve Ormancılık***
R. BLANCHE ***Epistemoloji***
M.L. ROUQUETTE ***Yaratıcılık***
P. MANNONI ***Korku***
I. METİN/F. ERASLAN ***Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları***
F. BAUD ***İnsan İlişkileri***
P. MORON ***İntihar***
R. PERRON ***Uyumsuz Çocuklar***
C. KAYSER ***Uyku ve Rüya***
M. BEYAZYÜREK ***Türkiye'de Uyuşturucu Bağımlılığı***
A. BOYER ***Siyonizmin Kökenleri***
R.J. DUPUY ***Uluslararası Hukuk***
R. DAVID ***Elektronik***
H. ÖZBAY/E. ÖZTÜRK KILIÇ ***Türkiye'de Ergenlik Sorunları***
L. MALSON/C. BELLEST ***Caz***
R. ESCARPIT ***Edebiyat Sosyolojisi***
O. REBOUL ***Retorik***
I. ALTINSAY ***Türk Sineması***
J.G. LEROUX ***İlk Akdeniz Uygarlıkları***
B. ŞENATALAR ***Sağlık Ekonomisi***
P. RENOUVIN ***Birinci Dünya Savaşı***
P. POUPARD ***Dinler***
M. AND ***Türk Tiyatro Tarihi***
N. MARTINEZ ***Çingeneler***
J. PRINET/G. BLERY ***Fotoğraf***
N. FALAY ***Bütçe***
M. BONGRAND ***Politik Pazarlama***
K. ALEMDAR ***Türkiye İletişim Tarihi***

ISBN 975-470-133-4